

แผนกโบราณคดี

ประชุมคิลจาริกถัม

ภาคที่ ๒

จาริกกรุงทวารวดี เมืองละโว้

แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย

ศาสตราจารย์ ยอช เซเตส์ ข้าราชการเกษียณ

พิมพ์ทั้งภาษาไทยแลภาษาฝรั่งเศส

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฎ์

โปรดให้พิมพ์

ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี

พระพุทธศักราช ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

แผนกโบราณคดี

ประชุมคิลจาริกถัม

ภาคที่ ๒

จาริกกรุงทวารวดี เมืองละโว้

แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย

ศาสตราจารย์ ยอช เซเตส์ ข้าราชการเกษียณ

พิมพ์ทั้งภาษาไทยแลภาษาฝรั่งเศส

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระสวัสดิ์คัตินิพนธ์

โปรดให้พิมพ์

ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี

พระพุทธศักราช ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

สารบัญ

คำอธิบาย	หน้า ๓
ว่าด้วยกรงทวารวดี	,, ๒
ศีลจารวัตร ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์	,, ๖
ว่าด้วยกรงศรีวิชัย	,, ๙
ว่าด้วยเมืองครหิแต่เมืองตามพดิงค์	,, ๓๒
ว่าด้วยเมืองตะไคว	,, ๓๕
หลักที่ ๑๖ จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดมหาธาตุเมืองลพบุรี	,, ๓๗
หลักที่ ๑๗ จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดชอย	,, ๓๙
หลักที่ ๑๘ จารึกบนเสาแปดเหลี่ยมศาลสูง เมืองลพบุรี	,, ๔๓
หลักที่ ๑๙ ศิลาจารึกศาลสูง (หลักที่ ๑)	,, ๔๕
หลักที่ ๒๐ ศิลาจารึกศาลสูง (หลักที่ ๒)	,, ๔๙
หลักที่ ๒๑ ศิลาจารึกศาลเจ้าเมืองลพบุรี	,, ๕๓
หลักที่ ๒๒ จารึกถาฤๅษเฐาเมืองราชบุรี	,, ๕๕
หลักที่ ๒๓ ศิลาจารึก วัดเดมาเมืองนครศรีธรรมราช	,, ๕๗
หลักที่ ๒๔ ศิลาจารึก วัดหัวเวียงเมืองไชยา	,, ๕๙
หลักที่ ๒๕ จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหัวเวียง เมืองไชยา	,, ๕๓
หลักที่ ๒๖ ศิลาจารึกเขาพระนารายณ์ เมืองตะกั่วป่า	,, ๕๕
หลักที่ ๒๗ ศิลาจารึกวัดมเหยงค์	,, ๕๗
หลักที่ ๒๘ ศิลาจารึก วัดมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช (หลักที่ ๑)	,, ๕๙
หลักที่ ๒๙ ศิลาจารึก วัดมหาธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช (หลักที่ ๒)	,, ๕๓

สารบัญรูป

รูปที่ ๑	ซ้าย เสาหินแปดเหลี่ยมเมืองดพบุรี (หลักที่ ๑๘)	หน้า
	ขวา เสาหินแปดเหลี่ยมที่พระปฐมเจดีย์	,, ๒
รูปที่ ๒	รูปบนและรูปล่าง หินสลักที่พระปฐมเจดีย์	,, ๒
รูปที่ ๓	รูปบนและรูปล่าง หินสลักที่พระปฐมเจดีย์	,, ๒
รูปที่ ๔	ซ้าย พระพุทธรูปวัดมหาธาตุเมืองดพบุรี (อยู่ในดพบุรี พิพิธภัณฑ)	
	ขวา พระพุทธรูปวัดเบญจมบพิตร	,, ๔
รูปที่ ๕	ซ้าย พระพุทธรูปในอุโบสถ ที่พระปฐมเจดีย์	
	ขวา พระพุทธรูปที่วัดหน้าพระเมรุ อยุธยา	,, ๔
รูปที่ ๖	ซ้าย และ ขวา พระพุทธรูปวัดพระยาออกเมืองดพบุรี (อยู่ที่วัดบวรนิเวศ)	,, ๔
รูปที่ ๗	รูปบนและรูปล่าง ภาพเรื่องปฐมเทศนาที่พระปฐมเจดีย์	,, ๖
รูปที่ ๘	ภาพเรื่องมหาปาฏิหาริย์ ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร	,, ๖
รูปที่ ๙	พระพิมพ์พระปฐมเจดีย์ แด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	,, ๖
รูปที่ ๑๐	รูปบนและรูปล่าง ศิลาจารึก "เย ธมมา" ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์	,, ๘
รูปที่ ๑๑	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๖	,, ๑๘
รูปที่ ๑๒	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๗	,, ๒๐
รูปที่ ๑๓	ศิลาจารึก หลักที่ ๑๘	,, ๒๒
รูปที่ ๑๔	ซ้าย รูปศิลาจารึก หลักที่ ๑๙	
	ขวา รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๑	,, ๒๖
รูปที่ ๑๕	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๐ ตอนที่ ๑-๒	,, ๓๐
รูปที่ ๑๖	รูปบนรูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๒	
	รูปล่างรูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๓ ด้านที่ ๒	,, ๓๖
รูปที่ ๑๗	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๓ ด้านที่ ๑	,, ๓๘
รูปที่ ๑๘	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๔	,, ๔๒
รูปที่ ๑๙	รูปบน รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๔ ก (ชำรุด)	
	รูปล่าง รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๕	,, ๔๔
รูปที่ ๒๐	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๖	,, ๔๖
รูปที่ ๒๑	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๗-๒๘	,, ๔๘
รูปที่ ๒๒	รูปศิลาจารึก หลักที่ ๒๙ (ด้านที่ ๒)	,, ๕๒

คำอธิบาย

ศิลาจารึกโบราณ ซึ่งได้พิมพ์ขึ้นในประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ ๒ นี้ มีอายุเก่ากว่า
ศิลาจารึกทั้งหลายที่ได้ปรากฏในภาคที่ ๑ แต่เป็นศิลาจารึกเก่าที่สุดซึ่งค้นพบในพระราชอาณาจักร
สยามตามเท่าเวลานี้ ถ้าจะแบ่งเป็นพวก ๆ อาจจะแบ่งออกได้ดังนี้ คือ

จำพวกหนึ่งของพระราชอาณาจักรซึ่งข้าพเจ้านามว่ากรุงทวารวดี เพราะเหตุผล
ที่จะได้บรรยายภายหลัง

อีกจำพวกหนึ่งของพระราชอาณาจักรกรุงศรีวิชัย หรือเมื่อจะกล่าวให้เที่ยงแท้ลงไป
ก็คือศิลาจารึกของบันดาเมืองประเทศราชทั้งหลายแห่งกรุงศรีวิชัยซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแหลมมลายู

จำพวกที่ ๓ เป็นศิลาจารึกซึ่งค้นพบในเมืองละโว้ (คือเมืองลพบุรี) ซึ่งแต่ดั้งเดิม
เป็นหัวเมืองของพระราชอาณาจักรกรุงทวารวดี แล้วภายหลังมาเป็นหัวเมืองขึ้นของราช
อาณาจักรเขมรเมื่อราว พ.ศ. ๑๕๕๐

ข้าพเจ้าได้รวบรวมคำจารึกอีก ๒ ฉบับซึ่งเขียนเป็นภาษาทมิฬ เพื่อประกอบให้เห็นชัด
ว่าในครั้งโบราณ ได้มีพวกทมิฬอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองตะกั่วป่า แถบเมืองนครศรีธรรมราช

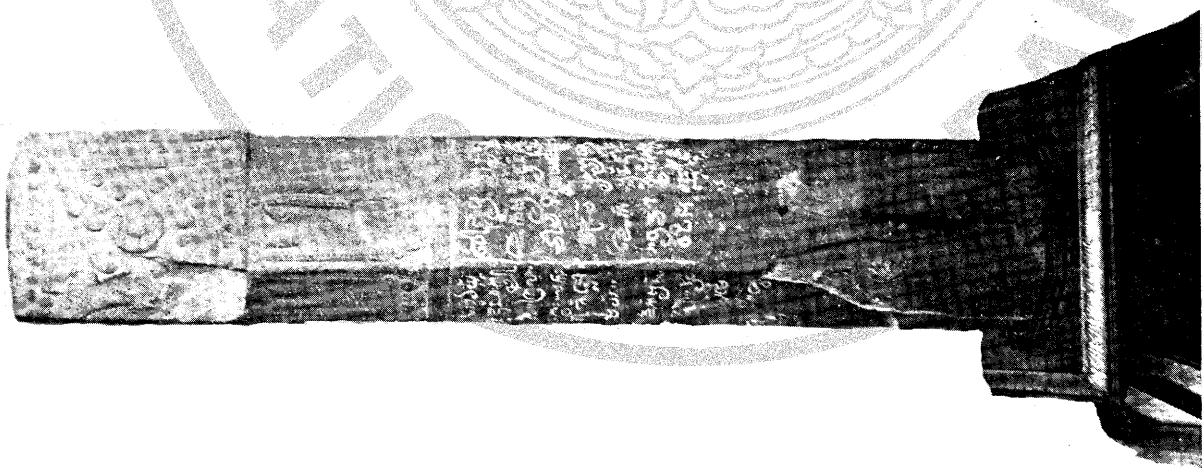
บันดาศิลาจารึกทั้งหลายที่ได้มาจากแหลมมลายูแต่เมืองละโว้ในภาคที่ ๒ นี้ ข้าพเจ้า
ได้จัดแบ่งศิลาจารึกออกเป็นหมวด ๆ ตามสถานที่ซึ่งได้ค้นพบมาแต่แรกเริ่ม หาได้แบ่งเป็น
หมวด ๆ ตามอาณาจักรต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วไม่ เพราะบางหลักจะเป็นของอาณาจักรใดแน่นอน
ยังสงสัยอยู่ ฝ่ายหลักฐานที่เกี่ยวกับเรื่องพงศาวดารแลตำนานเมืองซึ่งอาจจะรียกรวบรวมได้นั้น
จะได้รวบรวมกล่าวในคำอธิบายต่อไปนี้

ว่าด้วยกรุงทวารวดี

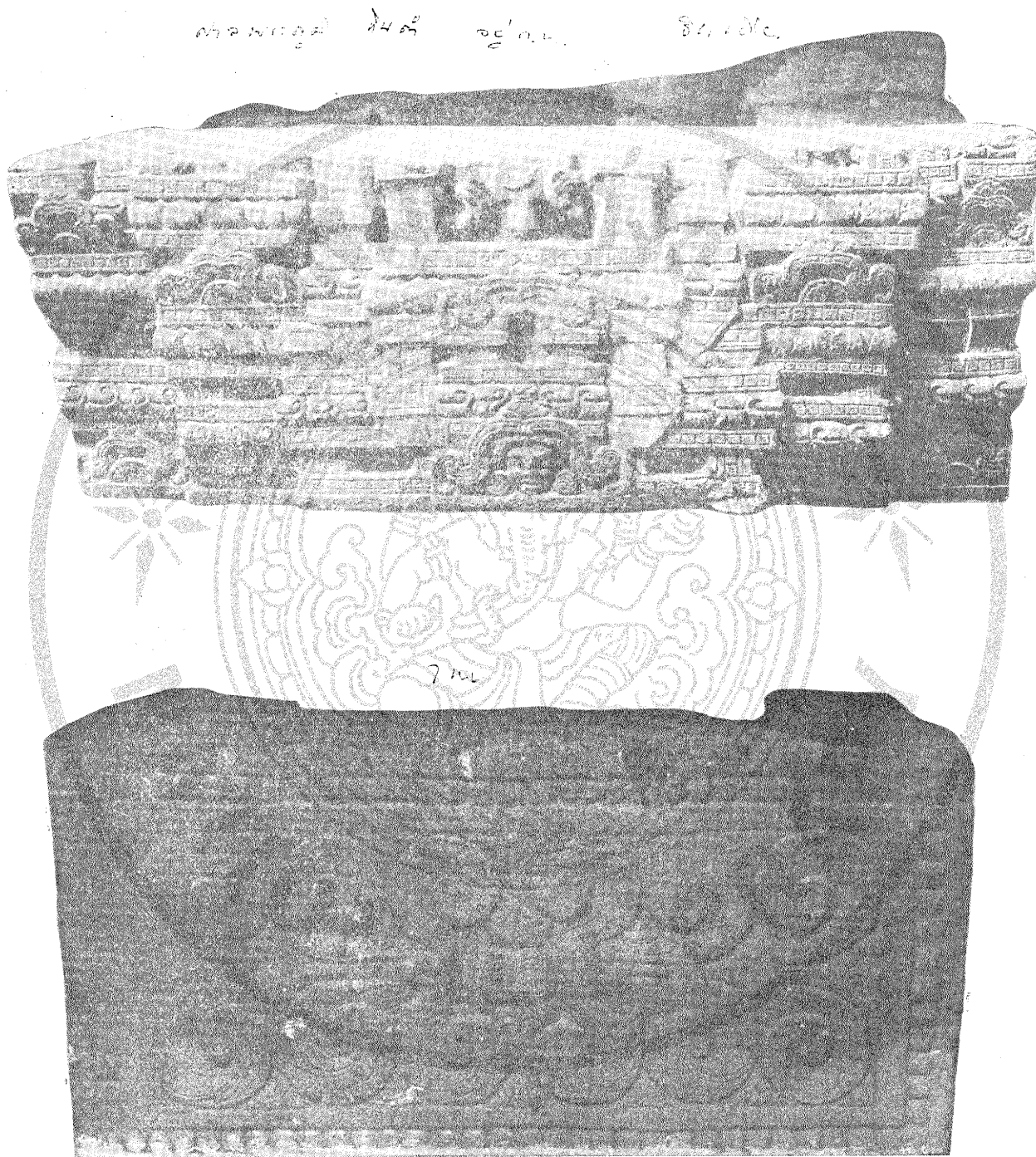
โบราณสถานแม่ ที่เก่าแก่ที่สุดอันมีอยู่ในกรุงทพบุรี ไม่มีเก่ากว่าสมัยเมื่อครั้งขอม
แผ่อำนาจถึงน่านน้ำเจ้าพระยา แต่ถึงกระนั้นก็ยังมิพบพระพุทธรูปยืนที่วัดมหาธาตุในเมือง
ทพบุรี แต่ที่วัดช้อยอำเภอบ้านเช่า มีต้นฐานผลิตแปลกจากฝีมือที่พวกขอมได้สร้างขึ้น พิเคราะห์ดู
เหมือนว่าจะเป็นฝีมือของชนพวกใดพวกหนึ่งที่ได้ตั้งหลักฐานอยู่ก่อนขอมมีอำนาจ มีพระพุทธรูป
ศิลาองค์หนึ่งในจำพวกที่กล่าวนี้ ซึ่งมีจารึกต้นหลักฤๅเขียนเป็นตัวอักษรที่คล้ายคลึงกับตัวอักษร
โบราณที่สุดที่ในจำพวกศิลาจารึกของกัมพูชาประเทศ (หลักที่ ๑๖) พระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง
มีจารึกตัวอักษร ๓๐ ตัวที่เก่าแก่กว่านั้น แต่บางที่ภาษาที่เขียนนั้นอาจจะเป็นภาษามอญก็ได้
(หลักที่ ๑๗) ส่วนตัวอักษรที่จารึกอยู่บนเต้าแปลเหลี่ยมอันมีหัวสี่เหลี่ยมประดับด้วยลวดลายนั้น
เป็นอักษรมอญเก่าอย่างแน่ชัด แต่เป็นภาษามอญโบราณอย่างประหลาด (หลักที่ ๑๘) เต้า
นั้นคนใดพบที่เมืองทพบุรีเหมือนกัน มีรูปพรรณต้นฐานคล้ายคลึงกับบันดาเต้าหินแปลเหลี่ยม
ต่าง ๆ ที่ค้นพบในคราวเมื่อปฏิสังขรณ์และขยายพระเจดีย์องค์ใหญ่ที่พระปฐมเจดีย์ (รูปที่ ๑)
เต้าหินกับบันดาหินสลักต่าง ๆ ที่พระปฐมเจดีย์ดูเหมือนจะมีอายุเก่าแก่ทีเดียว เก่ากว่าเมื่อครั้ง
ศิลาพิพิธาของขอมจะได้เจริญขึ้น ถ้าใคร ๆ พิจารณาพระพุทธรูปกับหินสลักเหล่านั้นแต่เพียง
ผิว ๆ แล้วก็จะเห็นได้ว่าเป็นฝีมือของชนจำพวกใดจำพวกหนึ่งซึ่งไม่ใช่ขอมเลย (รูปที่ ๒ ที่ ๓)
พระพุทธรูปซึ่งค้นพบ ในเมืองทพบุรีที่ กรุงศรีอยุธยา หรือนครปฐมก็ดัดเขาพระเจ้า
ต้นนิษฐานว่าเป็นฝีมือก่อนพวกขอมมีอำนาจนั้น อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ หมู่คือ
๑ พระพุทธรูปยืน พระหัตถ์ขวาวประทานอภัย (รูปที่ ๔)
๒ พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างแบบชาวยุโรป ทรงแสดงธรรมจักรหรือทรงยก
พระหัตถ์ขวาวัดตั้งซ้อน แต่พระหัตถ์ซ้ายทรงวางอยู่บนพระเชิงพระพุทธรูปองค์งามที่สุดในหมู่
ที่ ๒ นี้คือ พระพุทธรูปองค์ใหญ่ในพระอุโบสถที่พระปฐมเจดีย์กับพระพุทธรูปองค์ที่ได้อพยพจากวัด
มหาธาตุณกรุงศรีอยุธยามาประดิษฐานไว้ในวิหารเล็กที่วัดหน้าพระเมรุกรุงเก่า (รูปที่ ๕)

เสาหินแปดเหลี่ยมเทพระปฐมเจดีย์
Pilier octogonal de Brah Pathamacetiya

เสาหินแปดเหลี่ยมเมืองลพบุรี (หลักที่ ๑๘)
Pilier octogonal de Labapuri (Inscription XVIII)

หินสลักที่พระปฐมเจดีย์ (หินสลักที่พระปฐมเจดีย์)
Sculptures de Brah Pathamacetiya

พระพุทธรูป

พระพุทธรูป
ปางนาคปรก

หินสลักที่พระปฐมเจดีย์
Sculptures de Brah. Pathamacetiya

หมู่ที่ ๑ ครองโบราณมีผู้นิยมเป็นอันมากในหมู่เกาะทั้งหลายเช่น ชวา ลังกา เป็นต้น ชาวอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะก็นับถือเหมือนกัน ในประเทศอินเดียมีถ้ำต่าง ๆ มีถ้ำชันตาเป็นต้น มีพระพุทธรูปสลักรูปพระหัตถ์ชวาหลายองค์

หมู่ที่ ๒ พระพุทธรูปซึ่งทรงนั่งอย่างแบบชาวยุโรปนั้น มีผู้พบในประเทศอินเดียเหมือนกัน ในสมัยเดียวแต่สถานที่ต่าง ๆ เดียวกันกับที่ได้พบพระพุทธรูปอื่น

ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนั้นที่ได้พบในพระราชอาณาจักรสยามมีลักษณะเป็นสำคัญคือ ขมวดเส้นพระเกศโต วงพระพักตร์กลมรี พระนาคาเบน หนึ่งพระเนตรได้ระคับกับพระนาคา จีวรแบบประกับติดพระองค์ ทำให้เห็นพระองค์แฉะพระขมิ้นได้ชัดเจน (รูปที่ ๖)

ลักษณะของพระพุทธรูปชนิดนี้ได้พบในพระราชอาณาจักรสยาม ค่าย ๆ ลักษณะพระพุทธรูปอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ มีพระพุทธรูปคาบสมุทรภาคเมืองพาราณสีแตกต่างกัน เป็นต้น ส่วนพระนิคคิตาหาเป็นหินทรายเช่นรูปสมัยชอมไม่ ถ้วนแต่หินปูนสีเขียว ซึ่งขุดได้จากภูเขาต่าง ๆ ในบุรพทิศของเมืองลพบุรีแต่ทิศเหนือของเมืองราชบุรี

พระพุทธรูปซึ่งค้นพบได้ในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ไม่ปรากฏว่าสร้างขึ้นแต่เมื่อไร แต่มีเค้าแต่ลักษณะที่แสดงให้เห็นว่าเป็นของเก่าแก่มา เกิดขึ้นภายหลังราชวงศ์คุปตะของอินเดีย จะไม่ลุ่มน่านักเพราะเหตุนี้จะกล่าวต่อไปนี้ คือ ประการที่ ๑ พระพุทธรูปซึ่งได้มาจากลพบุรีมี จารึก ๒ องค์ ลักษณะตัวอักษรนั้นคล้ายลักษณะอักษรที่ใช้อยู่ในกัมพูชาประเทศ แต่เริ่มสมัย ก่อนได้สร้างนครธม ประการที่ ๒ พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทอย่างแบบชาวยุโรปนั้น เป็นของ แปลกที่ไม่เคยพบในโบราณสถานต่าง ๆ ของกรุงกัมพูชา แต่ที่รูปสลักโบราณที่พระปฐมเจดีย์ แต่พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เป็นภาพเรื่องปฐมเทศนา (รูปที่ ๗) แดมหาบปฏิหาร (รูปที่ ๘) ดังเคยดูเห็นองค์พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาททรงแสดงพระธรรมจักร พนักพิงของพระที่นั่ง มีลวดลายเครื่องประดับ (รูปที่ ๓) เหมือนพระพุทธรูปในอุโบสถพระปฐมเจดีย์แต่ในวิหารเล็กวัด หน้าพระเมรุกรุงเก่าที่กล่าวมาแล้ว ประการที่ ๓ พระพุทธรูปยืนแต่รูปสลักเหล่านั้น มีต้นฐานคล้าย กับพระพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งโดยมากได้มาจากพระปฐมเจดีย์แต่หมดมรดก (รูปที่ ๙) กับทั้งพระพุทธรูป สลักซึ่งปรากฏอยู่บนฝาผนังถ้ำฤๅษีในเขา ใกล้กับเมืองราชบุรี รูปที่กล่าวมาแล้วนั้นบางรูป มีจารึก “เยธมา” (รูปที่ ๑๐) แต่รูปในถ้ำฤๅษีมีจารึกชื่อฤๅษี ‘สมาธิคุปตะ’ ว่าเป็นผู้สลัก

พระพุทธรูปที่ฝานังถ้ำ ลักษณะอักษรจารึกเหล่านั้นเป็นลักษณะอักษรเก่าครั้ง พ. ศ. ๑๐๐๐—๑๐๕๐ คือสมัยเดียวกับพระพุทธรูปศิลาปูนเขียวซึ่งได้พบที่ดงพุมฤ (๑)

จากเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ อาจจะรวบรวมความลงกล่าวได้ว่าบันดาพระพุทธรูปทั้งหลายที่เป็นฝีมือก่อนพวกขอมมีอำนาจ แลที่ได้มาจากตำบลซึ่งตั้งอยู่รอบ ๆ มุมอ่าวสยาม ภาคพายัพ มีเมืองดงพุมฤ กรุงศรีอยุธยา นครปฐม เมืองราชบุรีเป็นเมืองใหญ่ บันดาพระพุทธรูปเหล่านั้นได้สร้างขึ้นในราว พ. ศ. ๑๐๐๐ ถึง ๑๒๐๐ ปี

ในสมัยนั้น นักปราชญ์จีนมีเขียนจดแลเห็นจึงเป็นต้น ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่าในคอนเหตมระหว่างเมืองศรีวิชัย (พม่า) แลเมืองอิศาณบุรี (เขมร) มีราชอาณาจักร รุยล่อพิคคือ “ทวารวดี” จริงอยู่คำว่า “ทวารวดี” พึงปรากฏว่าเป็นชื่อกรุงศรีอยุธยา อันสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทรงสร้างขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๑๗๘๓ แต่เข้าใจว่าพระเจ้าอู่ทองคงจะได้เอานามเก่ามาขนานนามพระนครที่สร้างใหม่

กรุงทวารวดีเท่านั้น บางทีจะอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีหรือเมืองนครปฐมบัดนี้ ถ้าเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระพุทธรูปลักษณะอย่างอื่นเดียวกับบันดาศิลาจารึกที่กล่าวมานั้น จะต้องเป็นฝีมือของชนชาวกรุงทวารวดีนั่นเอง

แต่เดิมกรุงทวารวดีนั้นได้ขึ้นแต่ชื่อกับภูมิภาคเท่านั้น เวลานี้ได้เผยแผ่เรื่องพงศาวดารตำนานเมืองให้เราทราบว่าเป็นประเทศที่ได้รับความสำเร็จจากประเทศอินเดีย นับถือพระพุทธศาสนาได้ วิชชาอันกระตือรือร้นมาจากศิลปศาสตร์ของอินเดียครั้งราชวงศ์สุปตะ

มีข้อสำคัญอีกข้อหนึ่งเป็นพยานคือพระพุทธรูปในกรุงทวารวดี ปรากฏชัดว่าคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปในภูมิภาคประเทศสมัยก่อนขอมมีอำนาจ แลเมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้ค้นพบได้พระ

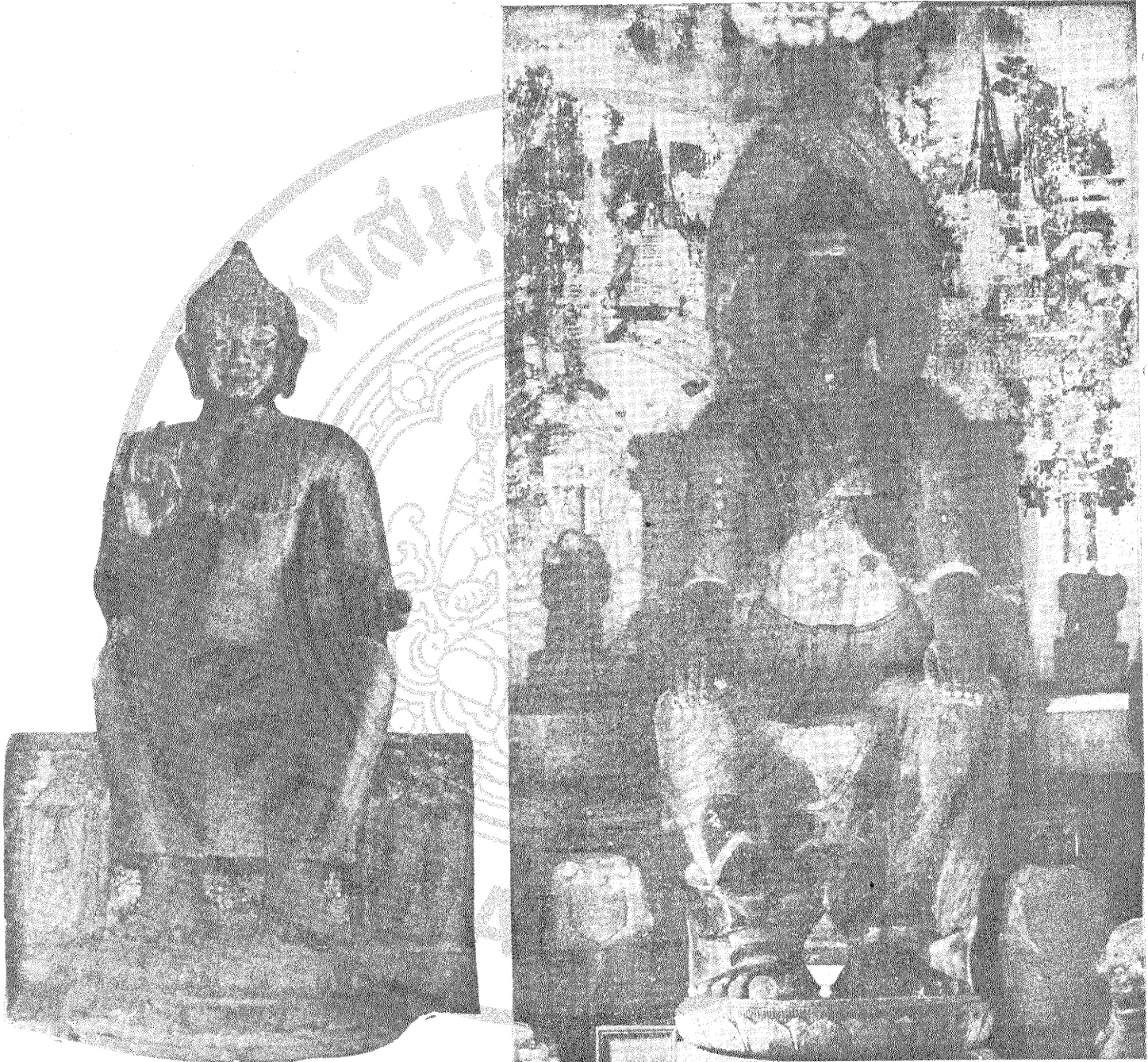
(๑) ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์ มีจารึก “เขมมมา” ในแผ่นอิฐดองแผ่น เป็นตัวอักษรครั้งสมัยเดียวกันนั่นเอง ส่วนศาลา “เขมมมา” นั้น เป็นชื่อพระธรรมเก่าครั้งพระพุทธกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริแต่พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ว่าศาลานี้ได้มาถึงพระปฐมเจดีย์ตั้งแต่ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศกราช พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องนี้ มีความพิศดารในศิลาจารึกแผ่นหินอ่อนใต้แผ่นอิฐเก่าที่ฝาผนังศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์ ซึ่งข้าพเจ้าได้นำมาลงพิมพ์ไว้ข้างสุดท้ายเรื่องกรุงทวารวดีด้วย

พระพุทธรูปวัดมหาธาตุเมืองลพบุรี
(อยู่ในลพบุรีพิพิธภัณฑ์)
Vat Mahādhātu de Labapuri

พระพุทธรูปที่วัดเบญจมบพิตร
Vat Peñcamapabitra

พระพุทธรูป

พระพุทธรูปในอุโบสถ ที่พระปฐมเจดีย์
Brah Pathamacetiya

รูป ๑๗๗

พระพุทธรูปที่วัดหน้าพระเมรุ อยู่ หน้าวัด

พระพุทธรูปที่วัดหน้าพระเมรุ อโยธยา
Vat Nā Brah Meru, Ayudhya

พระพุทธรูปวัดพระยาออกเมืองลพบุรี (อยู่ที่วัดบวรนิเวศ)
Tête du Buddha de Vat Brahya Ok (Au Vat Pavaravisa)

ชนิดงาม ๆ งดงามใด ๆ เมืองนครบุรีในทิศทักษิณของกัมพูชาประเทศ เมื่อเป็นเช่นนั้นเรา
อาจจะกล่าวได้ว่าศิลปวิทยาในการสร้างพระพุทธรูปนี้ ซึ่งความจริงเป็นศิลปวิทยาของชาวอินเดีย
ในสมัยคุปตะนั้นได้ผ่านกรงทวารวดีมาก่อนแล้วถึงกัมพูชาประเทศ เพราะเราได้ทราบอยู่แล้วว่า
วิชาความรู้ทั้งหลายของชาวอินเดีย ซึ่งได้เผยแผ่มาทางบูรพทิศนั้น หาได้มาจากประเทศอินเดีย
โดยตรงไม่ แต่มาเผยแผ่ในประเทศต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่บนแหลมมลายูเสียก่อน จึงได้แผ่แพร่
หลายไปในประเทศข้างทิศตะวันออก ส่วนวิชาสร้างพระพุทธรูปชาวกรงทวารวดีคงจะได้ มีโอกาส
รับเรียนรู้ไว้ก่อนที่จะได้เผยแผ่ให้แก่กัมพูชาประเทศ

นอกจากเรื่องที่เราว่ากรงทวารวดีมีอยู่ในโลกนี้ แต่ในเรื่องที่เราได้รับวิชาการสร้าง
พระพุทธรูปมาจากอินเดียครั้งราชวงศ์คุปตะ มาก่อนที่ได้เผยแผ่ออกไปยังกัมพูชาประเทศแล้ว
เราก็ไม่มีความรู้อื่นใดพิศดารออกไปอีกอันเกี่ยวกับกรงทวารวดีอีกเลย แต่ยังมีข้อหนึ่งซึ่งเรา
ท่านอาจจะเชื่อถือได้ว่ากรงทวารวดีซึ่งกรุงละโว้ (คือลพบุรี) ได้เป็นหัวเมืองหนึ่งนั้น มีพวก
มอญนับถือพระพุทธรูปปางนาคปรกอยู่แต่เดิม เราได้เห็นแต่กันว่าศิลาจารึกของพ่อพระพุทธรูป
รูปที่ได้มาจากวัดข่อย บางทีจะเขียนเป็นภาษามอญก็ได้ ส่วนภาษาที่จารึกอยู่บนเสาแปดเหลี่ยม
ที่ศาลสูงเมืองลพบุรีเป็นภาษามอญแท้ ไม่ต้องสงสัย ในศิลาจารึกที่ถ้ำฤๅษีที่ลพบุรีคำว่า “บุญ”
แทนคำว่า “บุญ” ก็เขียนตามแบบมอญเหมือนกัน

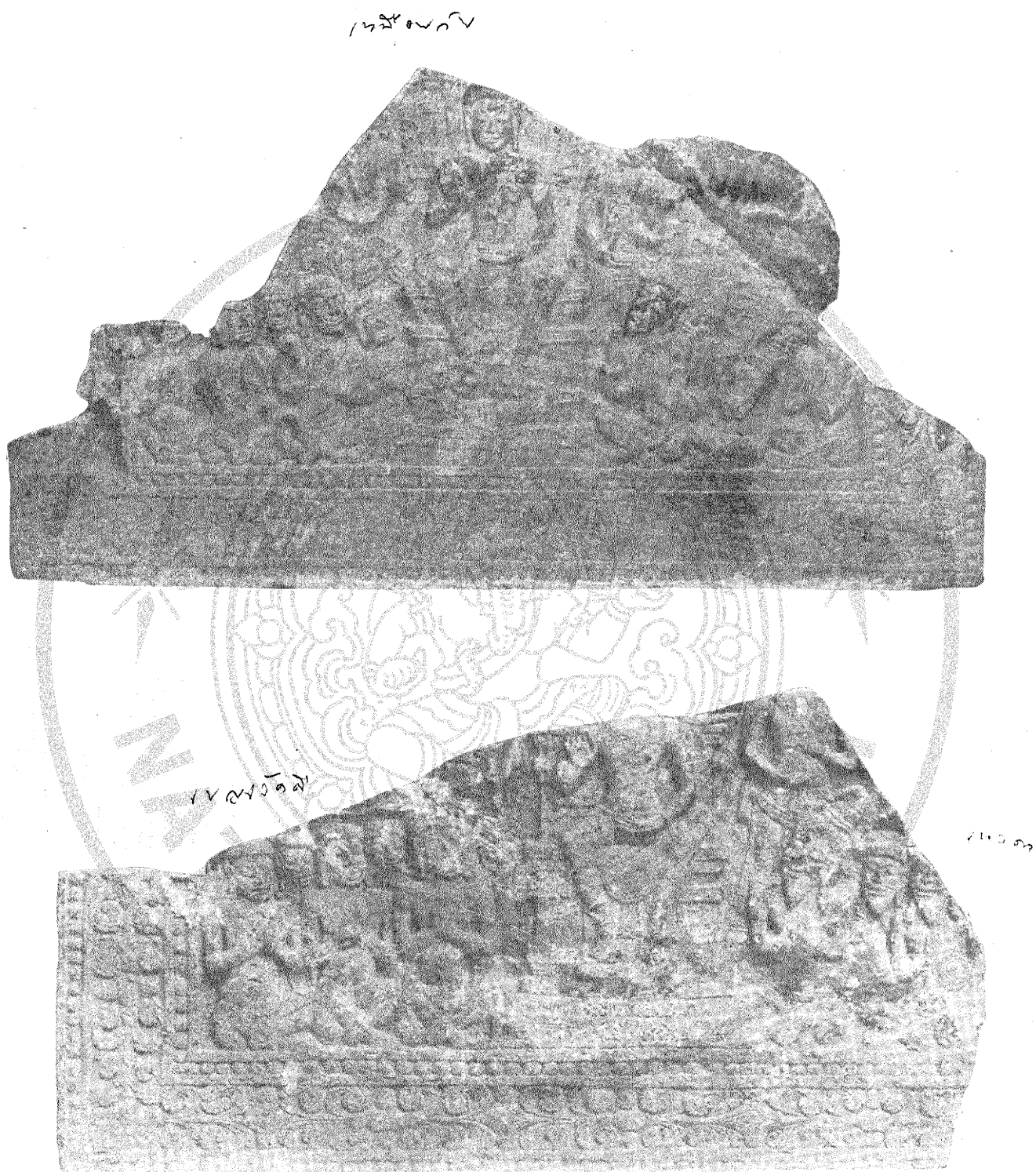
เมื่อเป็นดังนี้ก็ศิลาจารึกในประชุมศิลาจารึกสยามเล่มนี้ จะเป็นเครื่องช่วยให้เรามีความรู้
เห็นว่าจำเป็นที่จะต้องมอญอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นแล้ว ในสมัยเมื่อนางจามเทวี
ครองกรุงละโว้ แต่เสด็จขึ้นไปสร้างเมืองหริภุญไชย

แผ่นศิลา

ศิลาจารึกที่ศาลเจ้า พระปฐมเจดีย์

พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

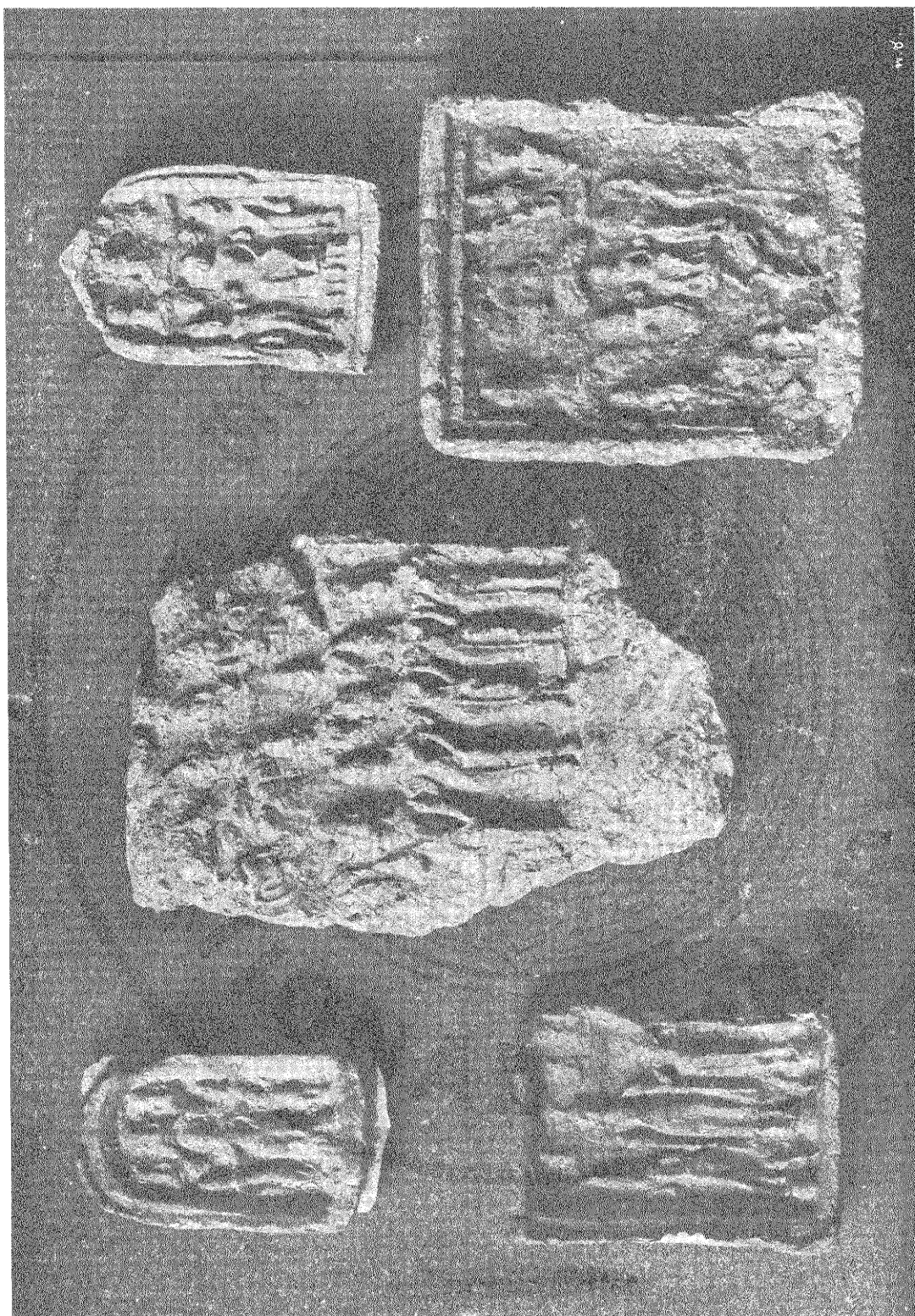
แผ่นอิฐจารึกอักษรนี้ ชูได้ ในบริเวณพระปฐมเจดีย์ เป็นอักษรคนโบราณใช้มาแต่ก่อนอย่างนี้ นักปราชญ์ที่ท่านรู้วิธีหนังสือโบราณต่าง ๆ ท่านอ่านได้เป็นคำถ่าว่า เย ธมมา เหตุปภวา เตสึ เหตุ ตถาคโต อาห เตสญจ โย นิโรธเ อวิ วาที มหาสมโณ แต่ที่ในเขตพระปฐมเจดีย์นี้ ก็มีจารึกพระคานนี้ไว้ ในแผ่นศิลาบ้าง แผ่นอิฐบ้าง ไว้ที่หลังพระพิมพ์บ้าง ที่ฐานพระพิมพ์บ้างทุก ๆ องค์ แต่ที่เมืองสระแก้วก็มีพระสงฆ์ได้พระพุทธรูปทองเหลืองเป็นของโบราณเก่า ผสมอย่างทำผิดกันกับพระพุทธรูปทำทุกวันนี้ มีแผ่นทองเหลืองเป็นงจักรบีบคัอยู่เบื้องหลัง ที่หลังงจักรนั้น จารึกคาถาเย ธมมา เป็นอักษรพราหมณ์ จึงนำเข้ามาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ได้ทอดพระเนตรก็ทราบว่าเป็นคาถา เย ธมมา เหมือนกันกับคาถาที่พระปฐมเจดีย์ แต่อักษรนั้นผิดกันยังมีอีกแห่งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๕ ๑๒ ๔ คำ บัษวดนคัก จุลศักราช ๑๒๒๒ ดอกเดอยยงต์ไกรอักษร (Dr. John Squire) นำไปพระศรีมหาโพธิ์แด่พระพิมพ์มาแต่เมืองพุทศยาบุรี ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทอดพระเนตร ทรงพิจารณาดูอักษรที่จารึกไว้ในหลังพระพิมพ์ ก็มีคาถา เย ธมมา นี้เหมือนกัน ผิดกันอยู่แต่อาห ว่า อุจ อีกแห่งหนึ่ง วาที ว่า วาโท อีกแห่งหนึ่ง มหาสมโณ ว่า มหาสมณะ คำอื่น ๆ ก็เหมือนกันทั้งนั้น แปลก็ได้ความเหมือนกัน ถ้าจะเล่าเรียนว่า เย ธมมา เหตุปภวา เตสึ เหตุ ตถาคโต อุจ เตสญจ โย นิโรธเ อวิ วาโท มหาสมณะ จะว่าดังนั้นก็ เมืองพุทศยาบุรีนั้น ก็อยู่ในมัณฑลประเทศ นับถือคาถาอันนี้ แต่ที่พระปฐมเจดีย์นี้ สืบได้ความว่า ครั้งกระษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราช ได้เป็น

ภาพเรื่องปฐมเทศนาที่พระปฐมเจดีย์
Le premier sermon
Bas-reliefs de Brah Pathamacetiya

ภาพเรื่องมหาปาฏิหาริย์พิชิตยักษ์สถานที่สำหรับพระนคร
Le grand Miracle
Bas-relief du Musée de Bangkok

พระพิมพ์พระปฐมเจดีย์ แด่แหลมมะลายู
Tablettes votives de Brah Pathamacetiya et de la Péninsule Malaise

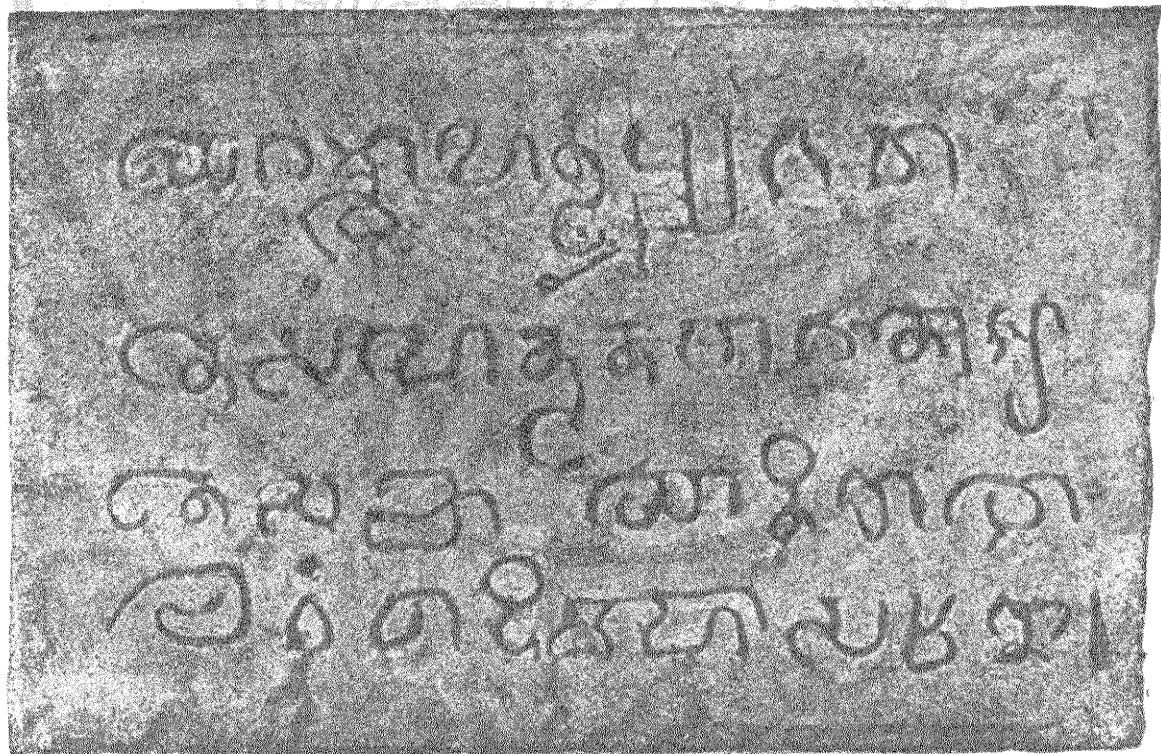
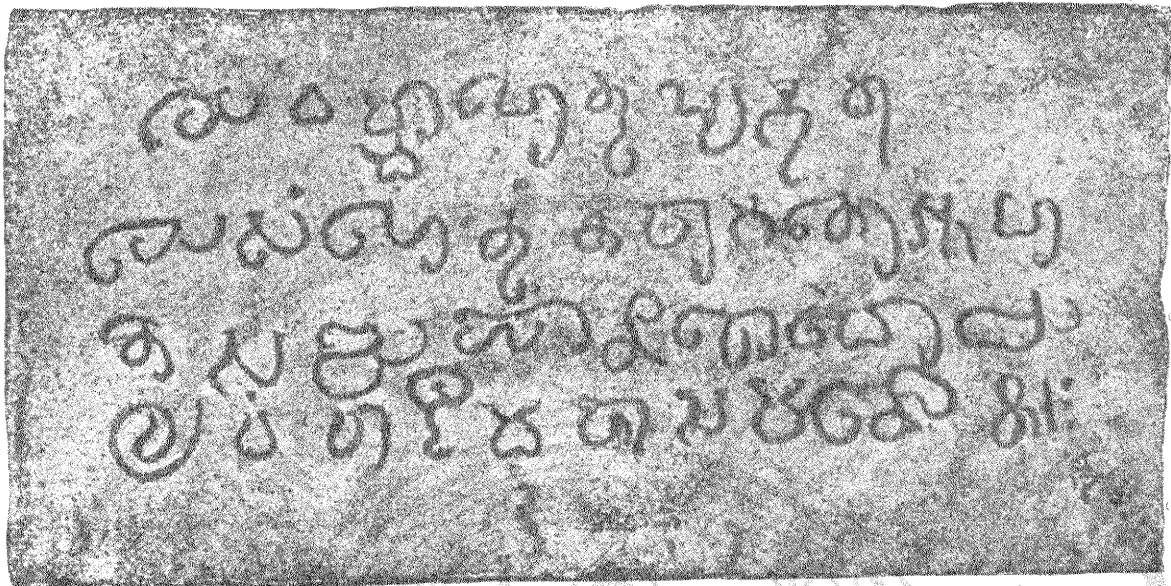
๑๒/๕๗

ใหญ่ในเมืองปากดันทนุคร ได้แจกพระบรมธาตุไปในเมืองนา ๆ ประเทศที่ถือพุทธศาสนา เหมือนกันหลายเมือง ให้สร้างพระสถูปเจดีย์ขึ้นไว้เป็นที่ไว้สักการบูชา ก็เมื่อครั้งกระษัตริย์ ศัรรรมาโคกราชได้เป็นใหญ่ขึ้น พุทธศักราชล่วงไปได้ ๒๑๘ ปี คิดมาถึงเมื่อได้พระคาถาในทนต์ ถึง ๑๑๙๐ ปีแล้ว ก็เห็นว่า คาถา เย ธมฺมา นั้นปรากฏที่พระปฐมเจดีย์ด้วยเหมือนกัน เห็นจะได้มาแต่ในแผ่นดินมัชฌิมประเทศคราวเดียวกันกับพระบรมธาตุ คนครั้งนั้นจึงได้บันทึกคาถาขึ้น ว่าเป็นของประเสริฐ จึงได้จารึกไว้ในแผ่นศิลาบ้าง แผ่นอิฐบ้าง ที่พระพิมพ์บ้าง เพื่อจะให้เป็นที่ประ โยชนแก่มนุษย์ทั้งหลายต่อไปภายหน้า ด้วยกาตครั้งนั้นยังใกล้เคียงต่อพระอรหันต์เจ้า ยังมีอยู่มาก ในกาลนั้นเปลือยออกได้ความว่า เป็นพระปฏิเจด สมุปาทยอย่างหนึ่ง เป็นพระอริยเจ้าอย่างหนึ่ง ถ้าจะแปลเอาความก็ได้ทั้งต้องปฏิเจด อย่าง เป็นวิปัสสนาของพระพุทธเจ้า เมื่อได้ตรัสแก่พระอนุตรดมมามีโพธิญาณ ขอ ท่านทั้งหลายที่มานมัสการพระปฐมเจดีย์นี้ อย่ามีความประมาทพระคาถานี้ว่าเป็นของโบราณ ไม่ควรจะนับถือ จงว่าที่จริงที่แท้กันโบราณท่านใกล้เคียงต่อพระพุทธเจ้า แดพระอริยเจ้า ท่านเห็นว่าประเสริฐดีแล้ว ท่านจึงให้ไว้เป็นทานดังนี้ ควรที่ท่านทั้งหลายจะเล่าจะเรียนให้จำไว้ จะได้สดมภ์ภาวนา จะมีอันส่งสัจคุณในปัจจุบันเดอนาคต เป็นบุญเป็นกุศลมาก นักปราชญ์ที่ท่านอธิบายความ ท่านว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อวฺจ ต้องบาทนั้นแสดงทุกขลักษณะมุกข์ดี แต่บาทที่สาม คือ เตสญฺ โย นิโรธํ นั้น ท่านแสดงว่าเป็น นิโรธสัจ แต่ มรรคสัจ หามีในคาถาไม่ ท่านจึงอธิบายว่า จ ศัพท์ ในคำว่า เตสญฺ นั้น ประมวลญาณมรรคสัจมาด้วย จึงเป็นอริยสัจสี่ บาทที่ดี คือ เอวํ วาที มหาสมณะ นั้นแสดงว่าพระสมณะใหญ่ คือพระพุทธเจ้าท่านตรัส อย่างนี้ ถ้าจะอธิบายว่า เป็นพระปฏิเจดสมุปาทย ซึ่งเป็นวิปัสสนาของพระพุทธเจ้าแล้ว ต้องอธิบายว่า เย ธมฺมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อวฺจ ทั้งต้องบาท นั้น แสดงว่าเป็นสมุทัยวาร คือตั้งแต่ อวิชชา ปญฺชา สํขาร ไปจนถึง สมุทโย โหติ บาทที่สามคือ เตสญฺ โย นิโรธํ นั้นเป็น นิโรธวาร คือตั้งแต่ อวิชชาเยว อเสสวราคนิโรธา สํขารนิโรธ ไปจนถึง นิโรธ โหติ แต่ บาทที่ดี คือ เอวํวาทิ มหาสมณะ นั้น ท่านอธิบายว่า จะตัดให้เห็นเป็นสองส่วน

ตกาศโตข้างต้นนั้น แดงดงสมุทรยว มหาสมณะข้างท้ายนั้น แดงนิโรธวาร ขอบท่าน
ทั้งปวงที่ได้อ่านหนังสือนี้ จงพิจารณาในพระคาถานี้ มีเป็นพยานกันถึงตามคำแปล ควร
จะเป็นของประเสริฐได้ ประกาศให้ไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๗ จุลศักราช ๑๒๒๗ ปีฉลูศักราช
ถ้าท่านผู้ใดจะใคร่ทราบพระคาถา พระปริยจตุรบาท จงดูเขาในที่นี้ เทอญ ฯ

อวิชา ปจฺยา สํขารํ สํขารปจฺยา วิญฺญาณํ วิญฺญาณปจฺยา นามรูปํ
นามรูปปจฺยา สฬายตนํ สฬายตนปจฺยา ผลุสํ ผลุสปจฺยา เวทนา เวทนาปจฺยา
ตณฺหา ตณฺหาปจฺยา อุปาทานํ อุปาทานปจฺยา ภโว ภวปจฺยาชาติ ชาติปจฺยา
ชรามรณํ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปปายสา สมภวนฺติ เอวเมตสฺส เภวลสฺส
ทุกขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหติ ฯ อวิชชาเยว อเสสวราคนิโรธา สํขารนิโรธา
สํขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรธา วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรธา นามรูปนิโรธา
ตณฺหานิโรธา ตณฺหานิโรธา สฬายตนนิโรธา สฬายตนนิโรธา ผลุสนิโรธา ผลุสนิโรธา
เวทนานิโรธา เวทนานิโรธา อุปาทานนิโรธา อุปาทานนิโรธา ภวนิโรธา ภวนิโรธา
ชาตินิโรธา ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปปายสา นิรุชฌนตี
เอวเมตสฺส เภวลสฺส ทุกขกฺขนฺธสฺส นิโรโหติ ฯ

NATIONAL LIBRARY

ศิลาจารึก “เบ๊ ฌมมา” ที่ศาลเจ้าพระปฐมเจดีย์
Le credo bouddhique à Brah Pathamacetiya

วัดพระปฐมเจดีย์
๒๔๗๕

ว่าด้วยกรุงศรีวิชัย

ศิลาจารึกที่วัดเสมาเมือง (หลักที่ ๒๓) แจ้งว่าในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ เจ้าผู้ปกครองกรุงศรีวิชัยได้โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระพุทธอิศวรขึ้น

ราชอาณาจักรศรีวิชัยมีราชธานีอยู่ในเกาะสุมาตรา ตั้งอยู่ทางทิศประจิมของเมืองปาเลมบังเวดาน จนกระทั่งเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง เมืองนี้ปรากฏแก่ผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ชื่อในภาษาจีนเรียกว่าชี่หลี่หลี่ ชื่อที่ถูกต้องคือ “ศรีวิชัย” ซึ่งปรากฏเฉพาะในศิลาจารึกเท่านั้น ทั้งเรื่องพงศาวดารกรุงศรีวิชัยแต่ครั้งเป็นเมืองสำคัญในอินโดนีเซีย แต่ได้มีเมืองประเทศราชจนถึงบนแหลมมะลายู ข้าพเจ้าเองเป็นผู้ที่ได้บรรยายครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ ซึ่งได้พิมพ์ขึ้นในเมืองฮานอยเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๓ ทำนองพงศาวดารแห่งราชอาณาจักรนี้โดยอาศัยเก็บความจากจดหมายเหตุอันบัง อาหรับบ้าง แต่ศิลาจารึกทั้งหลายบ้างมาช่วยประกอบ อาจจะเขียนขึ้นใหม่ได้ เมื่อสรุปรวมความลงแต่โดยย่อ ก็จะได้ความเป็นดังนี้ คือ

เรื่องราวเรื่องแรกที่พรรณนาเกี่ยวกับเกาะสุมาตราปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๑๓๑๗ เมื่อประเทศมะลายู (เวदानเมืองมินังกะบอ) ได้ส่งทูตานุทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศจีนเป็นครั้งแรก ต่อมาอีก ๒๖ ปีคือในปี พ.ศ. ๑๓๓๓ กรุงศรีวิชัยได้ส่งทูตานุทูตเป็นครั้งแรกไปเจริญทางพระราชไมตรีเป็นปรกติเรื่อยมาจนถึงราว ๆ ปี พ.ศ. ๑๔๒๐

ในระหว่างเมื่อ จีน หังจิง ได้อาศัยอยู่ในประเทศจีนนั้น (พ.ศ. ๑๒๑๔—๑๒๑๕ ถึง พ.ศ. ๑๒๒๘—๑๒๓๒) กรุงศรีวิชัยได้รบศึกมัลลราชชนกประเทศบันไกต เวียนเคียง ก่อตัวคือเมืองมะลายู แต่ได้ส่งกองทัพไปรบเกาะชะวา แต่ได้ส่งหนึ่งทางภาคประจิมของเกาะชะวามาเป็นเมืองขึ้น จีนหังจิงได้กล่าวในหนังสือซึ่งเขาได้เขียนไว้ ว่ากรุงศรีวิชัยเป็นอาณาจักรที่ได้รับศัทธิวิทยาจากอินเดีย นับถือพระพุทธศาสนาแต่เจริญรุ่งเรืองมาก

ต่อมาอีกศัตวรรษ ๓ เมื่อราชวงศ์ไคเลนครครองกรุงศรีวิชัย ก็ได้แผ่ราชอาณาจักรไปจนถึงภาคเหนือของแหลมมะลายู ตามที่ได้แจ้งอยู่ในศิลาจารึกที่วัดเสมาเมือง กับได้แผ่ไปถึงเกาะชะวา ตามศิลาจารึกจากเมืองกาดาลันถึงปี พ.ศ. ๑๓๒๒ ได้กล่าวไว้ว่า กรุงศรีวิชัยได้มีอำนาจอยู่ในเกาะชะวามาจนเพียงราว ๆ พ.ศ. ๑๔๔๐

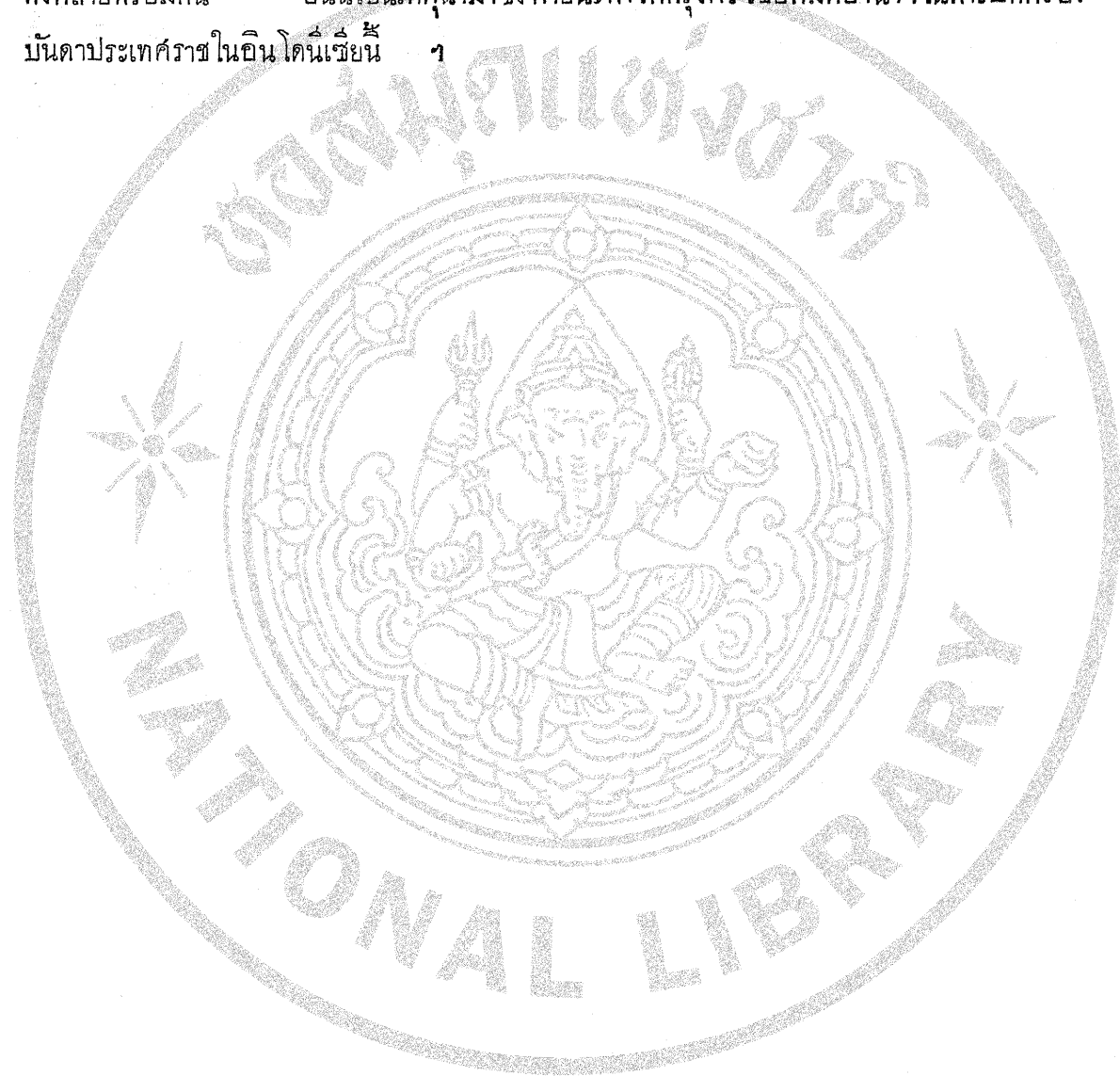
ใน พ.ศ. ๑๔๐๐ จดหมายเหตุของอาหรับได้กล่าวเป็นครั้งแรกถึงเมืองมหาสารคามของเมืองสระบุรี ซึ่งมีผู้โดยมากถือว่าหมายถึงเจ้าผู้ครองกรุงศรีวิชัย ข้อความเช่นนี้ไม่แจ่มชัดอยู่เป็นอันมากในจดหมายเหตุอาหรับ จนกระทั่งถึงราว พ.ศ. ๑๘๒๐

ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๕๔๘ ถึง ๑๖๒๗ คีตาจารึกซึ่งค้นพบในภาคใต้ของประเทศไทยได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีวิชัยและราชวงศ์โจของชาวทมิฬ ความคิดต่อระหว่างชนสองจำพวกนี้ในบางคราวก็เป็นมิตรภาพ แต่บางคราวก็เป็นศัตรูแก่กัน ใน พ.ศ. ๑๕๗๓ พระเจ้าวราเชนทรโจพที ๑ แห่งกรุงศรีวิชัยรวมทั้งประเทศราชทั้งหลายทั้งปวงด้วย

รายชื่อประเทศราชของกรุงศรีวิชัย ซึ่งปรากฏอยู่ในคีตาจารึกของพระเจ้าวราเชนทรโจพทีที่ ๑ กับอีกรายชื่อหนึ่งในหนังสือตำนานจีนเจ้าอภัยเอวาระ ซึ่งได้รวบรวมเมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๑ ทั้งสองรายชื่อนี้บอกแจ้งเมืองประเทศราชทั้งหลายทั้งปวงที่ขึ้นอยู่กับกรุงศรีวิชัย ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๕๕๐ กับ พ.ศ. ๑๗๕๐ ถ้าหากว่าเราเว้นนับดาประเทศซึ่งตั้งอยู่บนเกาะสุมาตราโดยแท้กับทั้งภาคประจิมของเกาะชวา (ซุนดา) แล้วถึงที่สุดของทั้งหลายซึ่งแจ้งอยู่ในรายชื่อทั้งสองรายชื่อนี้เป็นแต่เฉพาะประเทศต่าง ๆ ทั้ง ๒ แห่งของแหลมมะลายูเป็นพื้น เป็นคันทวนันต์ภาคบูรพา ปาหัง ตรังกานุ กัตตันัน พัทลุง ตามพุดังค์ (คือเมืองนครศรีธรรมราช) คุวิ (คือเมืองไชยา) แลบนันต์ภาคประจิม ดังกะสุกะ เกดะ (คือเมืองไทรบุรี) กรากักโกตา แดบับผาดะ (ซึ่งเคยเป็นเมืองท่าเรือของรามัญประเทศ ตามหนังสือมหาวงศ์ได้กล่าวไว้แล้ว)

หลักฐานที่ประกอบกับความที่กล่าวในรายชื่อที่แจ้งนี้ ตรงกับที่มีอยู่ในคีตาจารึกอย่างแน่ชัด คือได้ความว่าในปี พ.ศ. ๑๓๑๘ เจ้าผู้ครองกรุงศรีวิชัยได้ โปรดเกล้าฯ ให้จารึกแผ่นหินขึ้นแผ่นหนึ่งไว้ที่วัดเดมาเมือง (นครศรีธรรมราช) ต่อมาอีก ๕๐๐ ปี คีตาจารึกที่ฐานพระพุทธรูปซึ่งพบที่เมืองไชยา (หัตถ์ที่ ๒๕) แสดงให้เห็นว่าประเทศ คุวิ ซึ่งเป็นประเทศที่ล้อมรอบไชยา เป็นเมืองประเทศราชของพระเจ้าไตรโลกยราชเมาดิกษนวรรมเทวะ พระนามนี้เป็นพระนามของเจ้าผู้ครองเมืองมะลายู (มินังกะบอ) ซึ่งคราวนั้นได้เป็นราชธานีของกรุงศรีวิชัย ณทณปาเดมบัง

ตามที่พงศาวดารจีนได้กล่าวไว้ ว่าพวกมาต้อเออร์ คือมรณายุทธ เป็นชาวเมืองซึ่ง
 พวกไทยได้รับพุง แต่ได้ชิงเอาแหลมมรณายุทธภายหลังปี พ.ศ. ๑๘๐๐ การยกทัพมาราวแหลมมรณาย
 จนกระทั่งถึงนครศรีธรรมราช ซึ่งแจ้งอยู่ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหง (หลักที่ ๑) นั้น
 ก็ร่วมในสมัยเดียวกับพวกชาวเกาะชวายุทธโยธาทัพไปได้ชัยชนะในหมู่เกาะสุมาตราใน พ.ศ.
 ๑๘๑๘-๑๘๓๖ การราวทั้งสองนับเกิดขึ้นในเวลาเดียวกัน คือทางเมืองหลวงเดบันดาประเทศราช
 ทั้งหลายพร้อมกัน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งหายนะทำให้กรุงศรีวิชัยหมดอำนาจในการปกครอง
 บันดาประเทศราชในอินโดนีเซีย

เมืองคูริ แลเมืองตามพุดังค์

ในบันดาประเทศทั้งหลายซึ่งชนแก่กรุงศรีวิชัย ซึ่งมีชื่อปรากฏในศิลาจารึกภาษาทมิฬ แลในจดหมายเหตุจีนนั้น มีอยู่ ๒ ประเทศที่เกี่ยวกับพงศาวดารตำนานประเทศสยาม เดิมชื่อ แจ้ญอยู่ในศิลาจารึกซึ่งได้พิมพ์ลงในเล่มนี้ด้วยแล้ว คือเมืองคูริ (หลักที่ ๒๕) แลเมืองตามพุดังค์ (หลักที่ ๒๔)

จดหมายเหตุจีนของราชวงศ์ซ้อง อ้างถึงประเทศ ๆ หนึ่งซึ่งชนนามว่า การะฮี้ ตั้งอยู่ทางภาคทักษิณของกัมพูชาประเทศ เป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีวิชัย ไม่มีชื่อที่ดังลือว่าประเทศนั้นจะไม่ตรงกับเมือง “คูริ” ซึ่งแจ้ญอยู่ในศิลาจารึกภาษาเขมร ที่พระพุทธรูปซึ่งได้มาจากเมืองไชยา (หลักที่ ๒๕)

“การะฮี้” ในภาษาจีน เป็นคำที่แปลงมาจากคำว่า “คูริ” ตามตัวอักษรตัวต่อตัว ใต้แต่เท่านั้นเมืองคูริซึ่งตรงกับจังหวัดไชยา ตั้งอยู่ทางภาคทักษิณของกัมพูชาประเทศ (ซึ่งในสมัยนั้นรวมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ในอาณาเขตด้วย) ตามที่จีนได้กล่าวไว้ในจดหมายเหตุแล้ว

คำจารึกเมืองคูริ กล่าวถึงการหล่อพระพุทธรูปโดยพระราชรัทธาของพระเจ้าศรีมัตไตร โดยยราชเมถุนนวรรมเทวะ พระนามนำด้วยกับพระนามของพระเจ้าศรีมัตไตรยราชเมถุนนวรรมเทวะ แลพระเจ้าศรีมัตไตรยราชเมถุนนวรรมเทวะ ซึ่งเป็นผู้ทรงครอบครองเมืองมะลายู ในปี พ.ศ. ๑๘๒๕-๑๘๓๐ พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงสร้างพระพุทธรูปที่ไชยา คงจะได้เป็นพระองค์หนึ่งพระองค์ใดซึ่งสืบพระราชวงศ์มาจากพระราชวงศ์เดียวกัน เมื่อเช่นนั้นข้าพเจ้าเข้าใจว่าในเวลาที่ตั้งภาพพระพุทธรูปนั้น เมืองคูริ คือจังหวัดไชยาเป็นเมืองขึ้นโดยตรงต่อเจ้าผู้ครองเกาะสุมาตรา แต่ราชอาณาเขตของคูรินั้นเล็ก จึงได้เรียกในจารึกภาษาเขมร ว่า “ตุรุก” (ถ้าแปลเป็นไทยก็คล้ายกับอำเภอ) แลเห็นจะเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรตามพุดังค์ ซึ่งได้แจ้ญอยู่ในศิลาจารึกเมืองไชยา (หลักที่ ๒๔)

ศิลาจารึกนี้ได้พบที่วัดหิวดึง มีศักราชปรากฏ พ.ศ. ๑๗๗๓ ในรัชสมัยของเจ้าผู้ครองแผ่นดินมอญลัทธิยศว่า “ศรีธรรมราช” ผู้เป็นเจ้าของตามพุดังค์ (ตามพุดังค์เคอว) คำว่า “นครศรีธรรมราช” ประเทศนี้ปรากฏในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงเป็นครั้งแรก แต่

มีคำมดที่พอจะเชื่อถือได้ว่าพระอิสริยยศว่า “ศรีธรรมราช” ซึ่งเจ้าเมืองใต้ใช้สืบเนื่องกันลงมา
นี้เป็นเหตุทำให้พวกไทยขนานนามราชธานีว่า “นครศรีธรรมราช” เมื่อเป็นเช่นตามพุดังนี้จะตรง
กันกับภูมิประเทศในเขตมณฑล ซึ่งมณฑลเขตนี้จากนครศรีธรรมราชไปจนเมืองไชยาแต่ภูมิ
ประเทศตามพุดังนี้ มีชื่อปรากฏตั้งแต่โบราณกาล ในคัมภีร์ มหานิเทศ ตีลุตเมตเตยลุต
เรียกว่า “ตมพดิงค” แต่ในจดหมายเหตุฝ่ายจีนเรียกว่า “ตังมาหัง”

ยังมีข้อสำคัญอยู่อีกข้อหนึ่งในศิลาจารึกเมืองไชยาในปี พ. ศ. ๑๗๗๓ ที่กล่าวว่าพระนาม
เดิมของเจ้าผู้ครองเมืองตามพุดังนี้ ปรากฏอยู่ว่าเป็น “จันทรภาณุ” พระเจ้าจันทรภาณุพระองค์
นี้ในหนังสือมหาวงศ์ (บทที่ ๘๓ และ ๘๔) กล่าวไว้ว่าในปี พ. ศ. ๑๗๘๘ ในรัชกาลของพระเจ้า
ปรากฏมหาพิชัย ๒ แห่งถึงกาลดับ ยังมีเจ้าผู้ครองพวกชาวกูย ทรงพระนามว่า “จันทรภาณุ”
ได้ทรงยกทัพโยธาทัพมารบเกาะลังกา แต่ต่อมาภายหลังอีก ๒-๓ ปีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้
ได้ทรงกระทำกรณียกิจเกาะลังกาอีกเป็นคราว ๒ แต่ในคราวนี้ได้พวกโจรพาณชยะแตกพวกตีพม่า
ช่วยล้มทัพด้วย การรบทั้ง ๒ คราวนี้ได้ถูกผู้พม่าสำเร็จราชการเกาะลังกาต่อสู้กับคืนมา

เรื่องสงครามคราวนั้นดูเหมือนตรงกับเรื่องในชินกาลมาลินี มีเนื้อความว่าในปี พ. ศ. ๑๗๘๘
(คือ ๑ ปีภายหลังที่ปรากฏในมหาวงศ์เท่านั้น) ยังมีเจ้าผู้ครองศรีธรรมนคร ทรงพระนาม
ว่า “ศรีธรรมราช” พร้อมด้วยโรจราช (คือพระวงศ์เจ้าผู้ครองกรุงสุโขทัย) ได้ตั้งทูตานุทูต
ไปถึงเกาะลังกา เพื่อจัดได้พระพุทธรูป พระดิหิงค์ มาไว้ในราชอาณาจักรของพระองค์ แท้ที่จริง
หนังสือมหาวงศ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับพยุหยาตราทัพ แต่หนังสือชินกาลมาลินีเป็นเรื่องเจริญ
ทางพระราชไมตรี การที่มหาวงศ์และชินกาลมาลินีมีเนื้อความแตกต่างกันดังนี้ไม่เป็นการขัดข้อง
เพราะหนังสือทั้งสองนี้ได้เกิดขึ้นในประเทศต่างกัน ความจริงในเรื่องมหาวงศ์ ดูเหมือนว่าคำสอน
มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องกิจการที่บังเกิดขึ้นนั้นด้วย เพราะในมหาวงศ์นั้นมีความปรากฏว่าพระ
เจ้าจันทรภาณุ ขณะเมื่อเสด็จขึ้นบกได้ทรงรับสั่งแก่ชาวลังกา ว่า “เราทั้งหลายก็เป็น
พุทธศาสนิกชนเหมือนกัน”

ความจริง อิสริยยศว่า “ธรรมราช” เป็นอิสริยยศในพระพุทธรูปคำสอน ศิลาจารึก
ที่เก่าแก่ที่สุดในนครศรีธรรมราช (หน้าที่ ๒๗) กล่าวถึงการสถาปนาอุโบสถการ แต่ศิลาจารึก
ของพระเจ้าจันทรภาณุวัดหัวเวียงก็กล่าวเรื่องในพระพุทธรูปคำสอนเหมือนกัน แต่มีข้อสำคัญคือ

ศิลาจารึกทั้งสองจารึกเป็นภาษาสันสกฤต ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าราชธานจักรตามพระติงศ นัมมื่อ
พระพุทธรูปค่านาซึ่งผิดแปลกไปจากพระพุทธรูปค่านาที่พวกสิงห์พนมมื่อในเกาะลังกา แดการที่จะ
เกิดบรรพชาพันกันในเรื่องต่างถัทธิค่านานักนั้นจะเป็นไปได้ด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้นข้าพเจ้าจึงได้คิด
ไปถึงว่าพระเจ้าจันทรภาณุนี้เป็นองค์เดียวกับเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชตามที่ได้แจ้ง
อยู่ในหนังสือชินกาลมาลินี

หนังสือมหาวงศ์กล่าวไว้ เมื่อพระเจ้าจันทรภาณุได้เสด็จยวราชทัณฑ์ไปรบเกาะลังกาใน
ครั้งที่ ๒ นั้น ได้มีพวกโจระแดพวกทมิฬเป็นอันมากเข้าล้อมทบช่วยด้วย ไม่มีสิ่งใดซึ่งน่าจะส่งสัย
เลยในการกล่าวเช่นนั้น โดยเหตุที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างแหลมมระดาญแดภาคทักษิณของประเทศ
อินเดียนั้น แง้งชัดอยู่ในศิลาจารึกซึ่งปรากฏเป็นภาษาทมิฬ ค้นพบได้ที่เมืองตะกั่วบำนันแล้ว
(หลักที่ ๒๖) แดที่วัดมหาธาตุณนครศรีธรรมราชเป็นคั่น (หลักที่ ๒๕)

ว่าด้วยเมืองละโว้

ข้าพเจ้าได้แสดงให้เห็นแล้วว่า เมื่อครั้งราชอาณาจักรกรุงทวารวดีมีอาณาเขตแผ่ไปทางภาคพายัพของอาณาจักรล้านนา กงตะโว้ ในขณะนั้นมีพวกมอญนับถือพระพุทธศาสนาอาศัยอยู่ร่วมกันในราชอาณาจักรด้วย เรื่องพงศาวดารตำนานเมืองละโว้ ในสมัยนั้นไม่ปรากฏ กล่าวแต่เพียงว่า ราว พ.ศ. ๑๒๕๐ ถึง ๑๓๐๐ ในรัชกาลพระนางจามเทวี ได้มีพวกมอญอพยพจากเมืองละโว้ ได้ไปสร้างเมืองหริภุญไชย คือเมืองลำพูนขึ้น

ในราว พ.ศ. ๑๕๖๐ ศิลาจารึกขอมหลักแรกที่เมืองลพบุรี (หลักที่ ๑๘) มีพระนามของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ปรากฏอยู่ด้วย นอกจากศิลาจารึกภาษาเขมรยังมีโบราณวัตถุของขอมในเมืองที่สำคัญๆ ซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นว่ากรุงละโว้ ได้เคยเป็นราชธานีของมณฑลแห่งหนึ่งในราชอาณาจักรเขมรอยู่ชั่วเวลาหลายร้อยปี

ความเดิมในเรื่องที่พวกขอมได้กรุงละโว้ ไว้เป็นเมืองขึ้น หาได้แจ้งอยู่ในศิลาจารึกไม่ จึงเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องอาศัยตำนานภาษาขอมได้แสดง ซึ่งแต่งที่เมืองเชียงใหม่ ตำนานนี้กล่าวว่าราว พ.ศ. ๑๕๕๐-๑๖๐๐ ยังมีเจ้าผู้ปกครองเมืองหริภุญไชย ทรงพระนามว่า ติวภาพก (หรืออัคราสก) ได้ทรงกระทำศึกกับเจ้าผู้ครองกรุงละโว้ ทรงพระนามว่า อัจฉิตตจักรวตติ ขณะเมื่อทั้งสองฝ่ายยังกระทำการรบราฆ่าฟันกันอยู่นั้น เจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชได้เข้ามาตีกรุงละโว้ ได้ พระราชโอรสของเจ้าผู้ครองนครศรีธรรมราชก็ได้ ชนด้วยราชสมบัติในกัมพูชาประเทศ แต่ได้ทรงตั้งราชวงศ์ใหม่

ด้วยเหตุผลหลายประการที่ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้แล้วในหนังสือ ว่าด้วย มณฑลพายัพ พิมพ์ ที่เมืองสาบคายในปี ค.ศ. ๑๙๓๕ พระราชโอรสของเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชนี้ ก็คือพระเจ้าแผ่นดินผู้ครองกัมพูชาประเทศ ทรงพระนามว่าสุริยวรมันที่ ๑ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ นเมื่อได้ ชนด้วยราชสมบัติในกัมพูชาประเทศแล้ว ก็ได้ทรงยกมณฑลละโว้ ซึ่งพระราชบิดาได้มาจากพระเจ้าอัคราสกจักรวตตินั้น รวมเข้าในราชอาณาจักรกัมพูชาด้วย

พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ซึ่งได้เสด็จมาจากนครศรีธรรมราชอันเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง จนเป็นเหตุให้พระองค์เมื่อเสด็จสวรรคตไป

แล้วได้รับอิสริยยศว่า นิรพานบท แต่เราทราบอยู่ว่าเจ้าผู้ครองกัมพูชาประเทศ ตามธรรมเนียม
มักทรงพระนามว่าเจ้าผู้ครองกัมพูชาประเทศ ๒-๓ คำในขณะเดียวกัน แต่ทรงเอาพระพุทธรูปไปตั้งคำ
ไต่จะมากกว่าคำอื่น เพราะเป็นคำซึ่งทางราชการกัมพูชาประเทศนับว่าเป็นของประเทศ

ศิลาจารึกซึ่งได้จากเมืองลพบุรีถึงพระพุทธรูป ๕๕-๕๖ (หลักที่ ๑๕) แจ้ง
ให้เห็นว่าในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมัน มีบันดาพระภิกษุสงฆ์ของลัทธิมหายานแต่ต่าง
(ลัทธิวัชร) อาศัยอยู่ในเมืองลพบุรีพร้อมกับพวกดาบดต่างๆในแถบพหุภัณฑ์ต่าง ๆ

จารึกอีกหลัก ๑ ซึ่งได้จากลพบุรี (หลักที่ ๒๑) ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน แสดง
ให้เห็นว่าคำศาสนาโดยขณะก็เคยมีขึ้นในลพบุรี เมื่อเป็นเช่นนี้ศิลาจารึกจึงแสดงให้เห็น
ว่าคำศาสนาที่มียุคในกัมพูชาประเทศ ชาวกรุงลพบุรีก็นับถือด้วยกัน แต่โบราณสถานแต่
วัตถุอันเกี่ยวกับพระพุทธรูปคำศาสนาเป็นอันมาก แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปคำศาสนาที่ยังคงรุ่งเรืองกว่า
คำศาสนาอื่น ๆ ตามเคย ดูได้เป็นอยู่ในสมัยของราชอาณาจักรกรุงทวารวดี

ในรัชสมัยของพระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงพระนามว่าสุริยวรมันที่ ๒ ปรากฏลัทธิบนฝา
ผนังที่นครวัด แสดงให้เห็นว่ากองทัพของเมืองลพบุรีก็แต่งกายเหมือนกันกับนักบวชอื่น ๆ
และมีข้าราชการบวชเป็นหัวหน้า ในระวางสมัยอาณาจักรของกัมพูชาประเทศ ก็ได้เผยแผ่
ออกไปเกือบ ๆ ๑๐๐ ปีดินแดนของเมืองหริภุญไชย เป็นมณฑลซึ่งนำซึ่งสงครามระวางกรุง
ลพบุรีกับหริภุญไชยในรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตย์นครเจ้าเมืองหริภุญไชย ตามที่ได้แจ้งอยู่ใน
หนังสือชนกตมาตย์และจามเทวีวงศ์นั้นแล้ว

ภายหลังนั้นต่อมา กรุงลพบุรีดูเหมือนจะหนึ่งว่าจะได้พินาศด้วยมือศัตรูภายนอก
เพราะราว พ.ศ. ๑๘๐๐ พงศาวดารจีนกล่าวว่าประเทศนั้นได้ตั้งตามทูตไปเจริญทางพระราชไมตรี
กับประเทศจีน การที่พระเจ้าอู่ทองได้ทรงสร้างพระนครอยุธยาขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๘๓ นั้น เป็น
ต้นเหตุนำมาซึ่งหายนะเป็นวาระสุดท้ายของอาณาจักรขอมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

หลักที่ ๑๖

จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืน วัดมหาธาตุเมืองลพบุรี

พระพุทธรูปองค์นี้ ชุนบริบาลบุรีรัตน (เมื่อยังเป็นนายบวช อินทวงศ์ เบริยญ)
 ภาณทวารักษ์พิพัชรรัตนที่สถานสำหรับพระนครฯ ได้พบบนเนินเตี้ยใกล้มุกกำแพงชั้นนอกวัด
 มหาธาตุเมืองลพบุรีข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ภายหลัง
 เมื่อได้ขุดลงในที่ตรงนั้นก็ได้พบรากของวิหารเล็ก ๆ หนึ่ง ผ่าผนังหักพังเสีย เหลือแต่อิฐ
 กระจุกกระจายตามพื้นดิน วิหารเล็กหลังนี้จะเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้มาแต่เดิมหรือ
 มีผู้เชิญมาจากที่อื่นแต่ประดิษฐานไว้ในที่นี้ที่ทราบแน่ไม่ได้

พระพุทธรูปองค์นี้ บัดนี้ตั้งอยู่ในลพบุรีพิพัชรรัตน เป็นพระยืน พระเศียรและพระหัตถ์
 ขวาทัก พระหัตถ์ขวาเดิมเห็นจะประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายห้อยข้างพระองค์ ชนิดหิน คือหิน
 ปูนสีเขียวสูง ๑ เมตร ๖๐ เซนติเมตร ได้ฐานอันสลักเป็นรูปบัวบาน ยังมีรากสูง ๕๐ เซนติเมตร
 สำหรับปักพระพุทธรูปตั้งบนบัลลังก์

ด้านหน้าของฐานซึ่งเป็นรูปบัวบาน มีจารึกสองบรรทัดเป็นภาษาสันสกฤต ตัวอักษรนั้น
 มีลักษณะคล้ายคลึงกับตัวอักษรที่ใช้อยู่ในกัมพูชาประเทศ ก่อนนครวัดเป็นราชธานี

คำจารึกอ่านเป็นภาษาสันสกฤตว่าดังนี้

“๑. ตงคุรชชนาธิปตินา

สามพุเกศวรสุมนา

๒. นายเคนารชชเวเนย

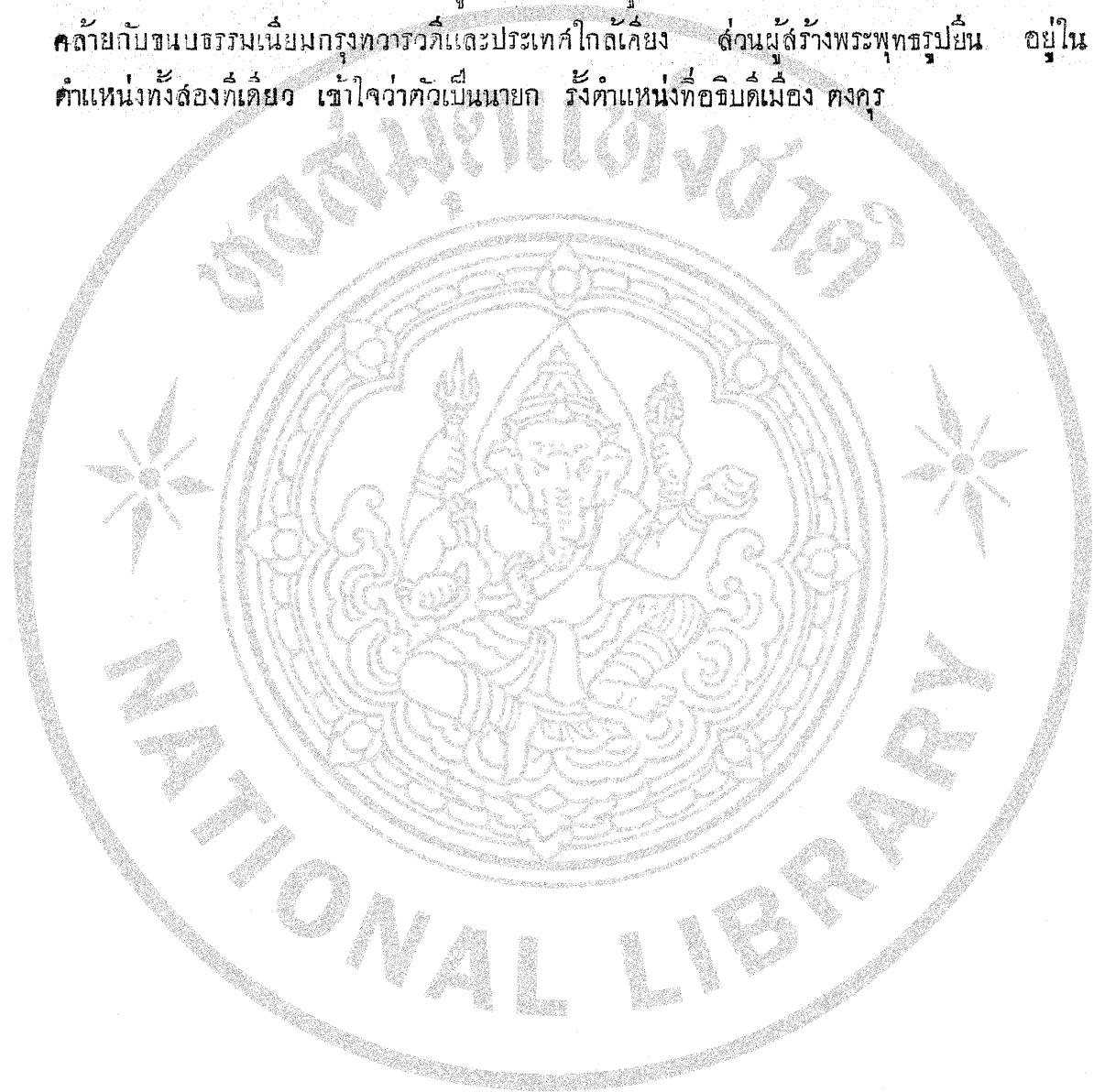
สุถาปิตา ปุริตมา มุเนะ”

แปลว่า

นายก (นามเดิม) ชารุชวะ ผู้เป็นอธิบดีชาวเมืองตงคุร และเป็นพระโอรสของพระเจ้าเมือง
 สามพุเกศ ได้ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้

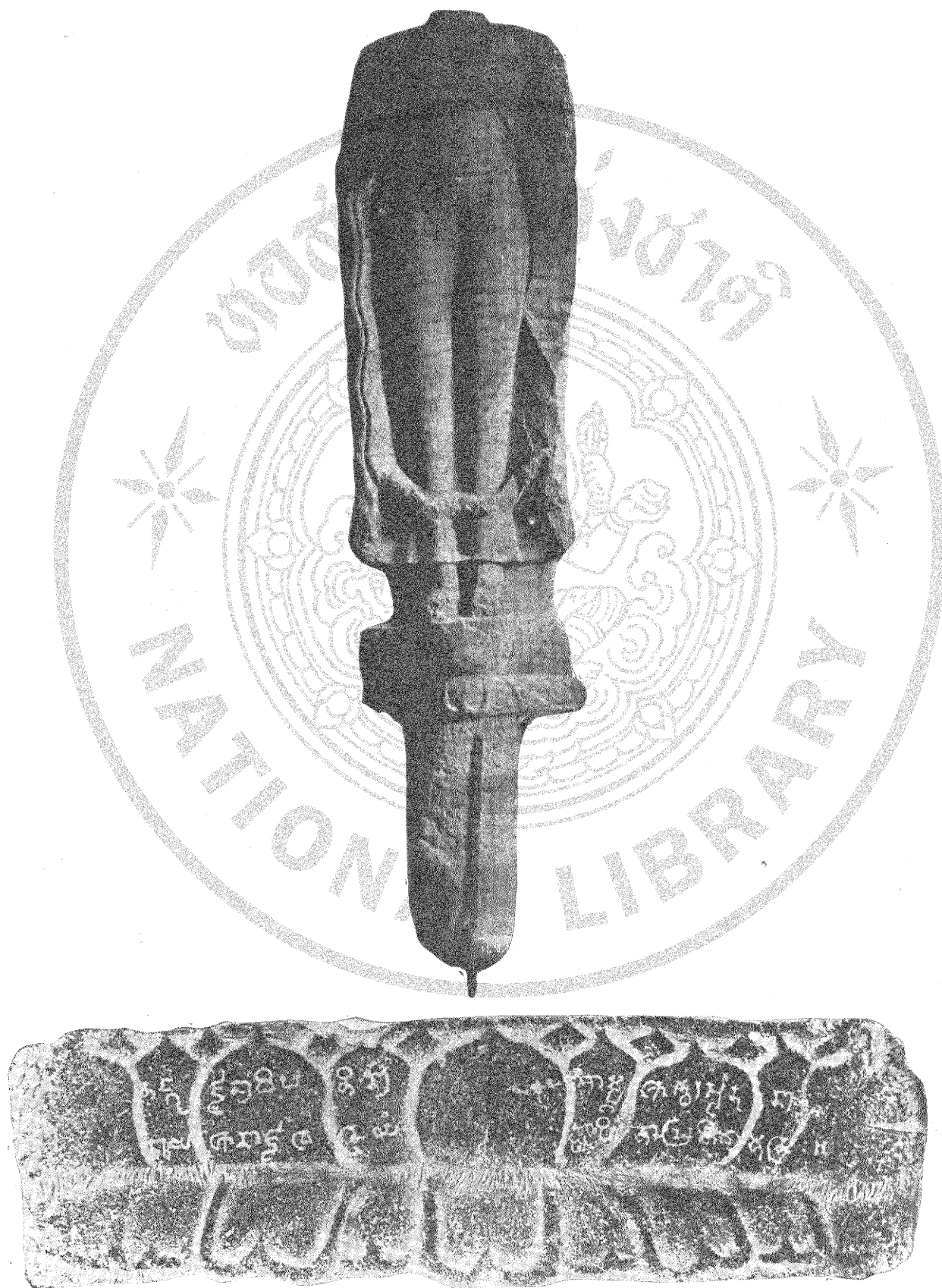
เมืองตงคุร กับเมือง สามพุเกศ ในคำจารึกนี้ยังไม่เคยพบในศิลาจารึกอื่น ๆ หรือใน
 หนังสือใด ๆ ชื่อเมือง ตงคุร นี้คล้ายกับชื่อเมือง นงคุร ซึ่งปรากฏในศิลาจารึกภาษาทมิฬ
 ที่เขาพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า (หลักที่ ๒๖) ส่วนเมือง สามพุเกศ จะอยู่ที่ไหนยังสงสัยอยู่
 จะเป็นเมืองใดเมืองหนึ่งหรือเมืองชนกรุงทวารวดีก็เป็นได้

คำว่า “นายก” กับ “อธิบดี” สองคำนี้ เป็นชื่อตำแหน่งสำคัญในสมัยนั้น คือ ตำแหน่งเจ้าเมือง ในจดหมายเหตุจีนมีความปรากฏว่า “ในประเทศดินแดง มีข้าราชการ ๒ คนประจำทุก ๆ หัวเมือง คนหนึ่งเรียกว่า “นายก” อีกคนหนึ่งเรียกว่า “ปติ” ประเทศดินแดงนี้ชื่อประเทศ “รกตมฤตติกะ” ซึ่งมีชื่อปรากฏในศิลาจารึกเมืองไทรบุรี (ราว พ.ศ. ๓๐๐๐) เป็นประเทศที่ตั้งอยู่บนแหลมมลายูแห่งใดแห่งหนึ่ง คงจะมีขนบธรรมเนียม คล้ายกับขนบธรรมเนียมกรุงทวารวดีและประเทศใกล้เคียง ส่วนผู้สร้างพระพุทธรูปยืน อยู่ใน ตำแหน่งทั้งสองก็เดี่ยวนะ เข้าใจว่าตัวเป็นนายก รับตำแหน่งที่อธิบดีเมือง คงควร

รูปที่ ๑๑
Planche XI

หลักที่ ๑๖
Inscription XVI

๑๘
หลักที่ ๑๗

จารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนวัดช้อย

พระพุทธรูปองค์นี้ตั้งอยู่ในวัดเบญจมบพิตร ในมุขมณฑลด้านนอกกำแพงพระอุโบสถ
ทิศใต้แต่เดิมอยู่ที่วัดช้อยอำเภอบ้านเขว้าจังหวัดลพบุรี เป็นพระพุทธรูปยืนบนฐานบัวบานพระหัตถ์
ทั้งสองหักเสีย แต่สันนิษฐานได้ว่าพระหัตถ์ขวาคงจะได้ประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายกำสายจวัตร
ชนิดหินปูนสีเขียวและมีลักษณะต่าง ๆ ต้องกับลักษณะพระพุทธรูปครั้งสมัยกรุงทวารวดีตามที่
ได้อธิบายไว้เบื้องต้นแล้ว

บนฐานซึ่งสลักเป็นรูปบัวบาน มีจารึกบรรทัดเดียว ตัวอักษรแบบสมัยบางเขลียงเพียง
๓๐ ตัว ตัวอักษรนี้มีลักษณะคล้ายตัวอักษรขอมบรรทัดที่ใช้ในกัมพูชาประเทศ ก่อนนครเขมรเป็น
ราชธานี

คำจารึกนั้นอ่านว่า

— — — รุถ — มง เกาญ วิ — ข จุยา

เหตุที่ข้าพเจ้าได้ยืนยันในคำอธิบายว่าคำจารึกนี้เป็นภาษามอญ คือตัวอักษรแรกที่อ่านได้
เป็นตัว “รุทะ” คงจะเป็นพยางค์ที่ ๒ ของคำเตตงโบราณ “ติรุทะ” (เดียนแปลงเป็น
“ตระตา”) แปลว่า “เจ้า” หากคำอื่นที่มีพยางค์ — รุทะ ข้างปลายไม่ได้

นอกจากข้อนี้ การอธิบายคำจารึกเป็นการยากเหลือกำลัง ที่จริงการแปลภาษามอญ
ซึ่งใช้ครั้งราว พ.ศ. ๓๓๐๐—๓๕๐๐ ไม่มีหลักฐานที่จะอ้างได้ เพราะบันทึกคำจารึกภาษามอญ
ซึ่งเคยพบในประเทศพม่าทุกวันนี้ เกิดขึ้นภายหลังหลายร้อยปีราว พ.ศ. ๑๖๐๐ เมื่อเวลา
ภาษามอญได้เปลี่ยนแปลงดำเนินงเลี่ยนมากแล้ว

ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคำจารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดช้อย เป็นแต่นามของพระพุทธรูปหรือ
นามของผู้สร้างเท่านั้น

รูปที่ ๑๒
Planche XII

หลักที่ ๑๗
Inscription XVII

๒๑
บทที่ ๑๘

จารึกบนเสาแปดเหลี่ยมศาลสูงเมืองลพบุรี

ศาสตราจารย์หลักัน พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) ได้ไปพบอยู่ที่ ศาลสูงเมืองลพบุรี แล้วให้ย้ายมาศึกษาไว้ในอยุธยาพิพิธภัณฑสถาน ภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ตรัสสั่งให้ส่งลงมาไว้ในหอพระสมุด ฯ

หลักันเป็นเสาหินปูนแปดเหลี่ยม สูง ๑ เมตร ๔๕ เซนติเมตร แดกกว้างด้านละ ๘ เซนติเมตร มีหัวสี่เหลี่ยมประดับลวดลาย มีรูปพรรณฐานคล้ายกับเสาหินแปดเหลี่ยมต่าง ๆ ที่ขุดได้พระปฐมเจดีย์ มีจารึกทั้งแปดด้านแบ่งเป็น ๔ เรื่องด้วยกัน เรื่องที่ ๑ มี ๓ บรรทัดจารึกบน ๓ ด้าน เรื่องที่ ๒ มี ๓๓ บรรทัดจารึกบน ๓ ด้าน เรื่องที่ ๓ มี ๑๖ บรรทัดจารึกบน ๓ ด้าน เรื่องที่ ๔ มี ๓ บรรทัดจารึกบน ๒ ด้าน

เมื่อเสาหลักันยังอยู่ในอยุธยาพิพิธภัณฑสถาน ไม่มีใครได้พยายามอ่านเลย นายพันตรี เตอ ลา ยงเกียร์ ฝรั่งเศส ได้สังเกตเห็นในรายงานการค้นหาของโบราณว่าเป็นศาสตราจารย์ภาษาเขมร ที่จริงตัวอักษรคล้ายตัวอักษรขอมอย่างโบราณที่สุด แต่หาเป็นภาษาเขมรไม่ เมื่อได้ย้ายมายังหอพระสมุด ฯ ก็ได้เข็นป้ายว่า “ศาสตราจารย์ศาลสูง ยังไม่รู้ว่าเป็นภาษาอะไร” จนกระทั่งข้าพเจ้ามารับราชการในตำแหน่งบรรณารักษ์ใหญ่หอพระสมุด ฯ ข้าพเจ้าได้พยายามอ่านศาสตราจารย์ต่าง ๆ เพื่อจะได้พิมพ์เป็น “ประชุมจารึกสยาม” โดยรับสั่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อเวลาลงมืออ่านคำจารึกบนเสาแปดเหลี่ยมหลักัน คำแรกที่ข้าพเจ้าได้อ่านคือ “เวาญ” คำ ๑ กับ “กุยาก” อีกคำ ๑ ต้องอ่านข้าพเจ้ารู้แน่นอนเป็นคำมอญ เพราะข้าพเจ้าเคยพบในบันทึกศาสตราจารย์ภาษามอญ ซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้รวบรวมเก็บพิมพ์ในเมืองพม่า “เวาญ” แปลว่า “หิ” “กุยาก” แปลว่า “พระ” ข้าพเจ้าจึงให้คัดลอกคำจารึกนี้ เพื่อจะได้ส่งไปยังนักปราชญ์ที่ชำนาญในการอ่านศาสตราจารย์ภาษามอญ เช่น ศาสตราจารย์บลังเก เดน กรุงลอนดอน มองสิเออ ดูว์แซต์ หัวหน้าการรักษาสถาปัตยกรรมในประเทศพม่า แลเวเนเรนต์ ฮัลลิดเด ผู้สอน

คำสอนคริสต์ที่เมืองเมารดาถึง ท่านทั้ง ๓ เห็นด้วยว่าคำจารึกนี้เป็นภาษามอญจริง แต่แปลยาก
เต็มที เพราะเป็นภาษาโบราณอย่างแปลกประหลาด แต่มักคล้ายคำที่ยังไม่เคยพบใน
ศิลาจารึกมอญรุ่นหลัง

ถึงกระนั้นก็ดี คำจารึก & เรื่องนี้เป็นที่พอจะเข้าใจได้ คือเป็นเรื่องเขาฆ่าบางคนกับของ
ต่าง ๆ เช่น ชง เกวียน จัว ผ้า มาถวายแก่พระพุทธรูปแห่งใดแห่งหนึ่ง มีทั้งชื่อผู้ถวาย
เช่น “ปฐญาวันต” “จามลุมง” เป็นต้น ทั้งชื่อชาวัดเช่น “ดีดมาต” “ดีดกุมาร”
เพื่อจะเป็นการระลึกแก่ผู้อ่าน ข้าพเจ้าได้ลงคำแปลได้ คำมอญที่แปลได้ทุก ๆ คำ

เรื่องที่ ๑

๑ เวอ บุณย จาม
ขึ้น

๒ - จุน - ทยบ - ส

๓ จม ปถากุ - ญท - บุณ
ทำ

๔

เรื่องที่ ๒

๑ เวอ บุณย อุปถากุ - - อ เอย
ขึ้น ข้าพเจ้า

๒ ปฐญาวันต เทก มน ชน ต กุยา
ข้า ซึ่ง ให้ แก่ พระ

๓ กุ - วุฑฐา - - - - - สีสปาล - - - - - เกรล

๔ สีสกุมาร - - - - - ญอ - - - - - กุพะ - - - - - ลงกะ
ผ้าห่ม

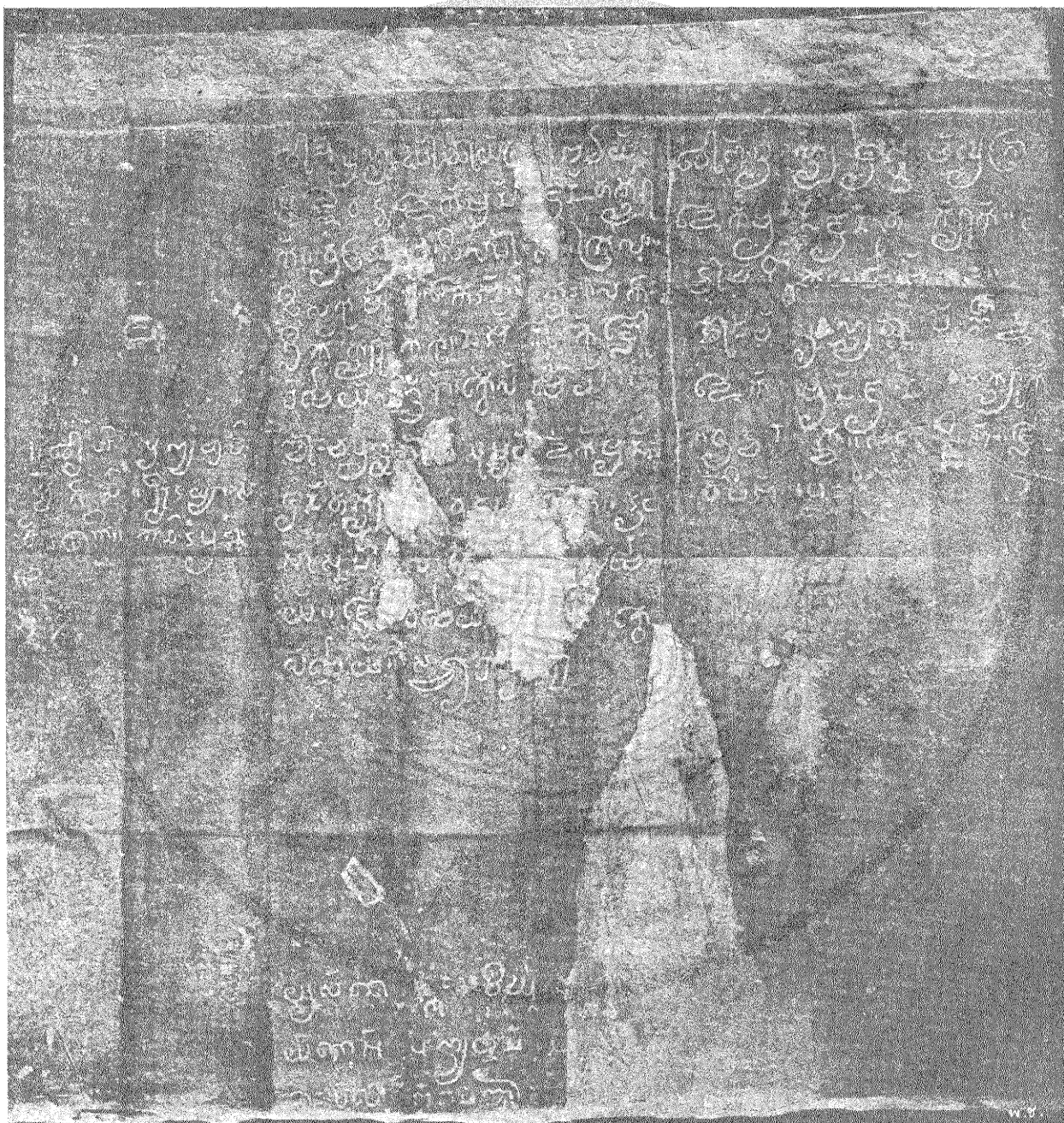
๕ คูลัก กุยา กุ - - - - - นอ ราช เซลา
ผ้าห่ม พระ ช่อ จัว

นี่แหละ กระทั่ง ก็แปลว่า ๑/๒

อันใดที่ คำนี้ ลง ๑ กับ ๑/๒
หรือ ๑/๒ ของ ๑/๒ เป็น ๑/๒
หรือ (๑/๒) ของ ๑/๒ เป็น ๑/๒
๑/๒ ของ ๑/๒ เป็น ๑/๒
๑/๒ ของ ๑/๒ เป็น ๑/๒

๗.

หลักที่ ๑๘
Inscription XVIII

๖ ว โมญฺ ลงฺคุรฺ ॥ เกวลฺ โมญฺ ॥
 หนึ่ง คู่ เกวียน หนึ่ง

เป็น คำว่า ของ ๑๖ คำ ๒๓ คำ ๒๔ คำ

๗ ขาญ จ ปุณฺณ จาป สุมฺงฺ (๑) เทภฺ มฺนุ
 ข้า ซึ่ง

๘ ชนฺ ต กุยาถ-ว- - - - ॥ ทง

๙ สาสนปาล- - - - โม
 หนึ่ง

๑๐ ย ॥ เขตฺว โมญ- - - ॥ เกว
 ัว หนึ่ง เกวียน

๑๑ ล โมญ ॥ สทฺธา ก- - - -
 หนึ่ง

เรื่อง ๓

๑ เวาญ ปุณฺณ ชุสุมฺจ ชุคฺรา
 หนึ่ง

๒ เทภฺ มฺนุ ชนฺ ต กุยาถ ॥ ส
 ข้า ซึ่ง ให้ แก่ พระ

๓ ทฺธาจฺรตย โมญ ญะ ॥
 หนึ่ง คน

๔ ขาญ ปุณฺณ จาป อินท

๕ เทภฺ มฺนุ ชนฺ ต กุยาถ
 ข้า ซึ่ง ให้ แก่ พระ

๖ ॥ วุทฺตรกฺษ ॥ ล- - - - ๖ ๖
 ดำ วั

ของ ๑๖ คำ ๒๓ คำ ๒๔ คำ

(๑) คำนี้อ่าน สุมฺงฺ ก็ได้

๗ วุ ปือ ปุละ ก
ตาม

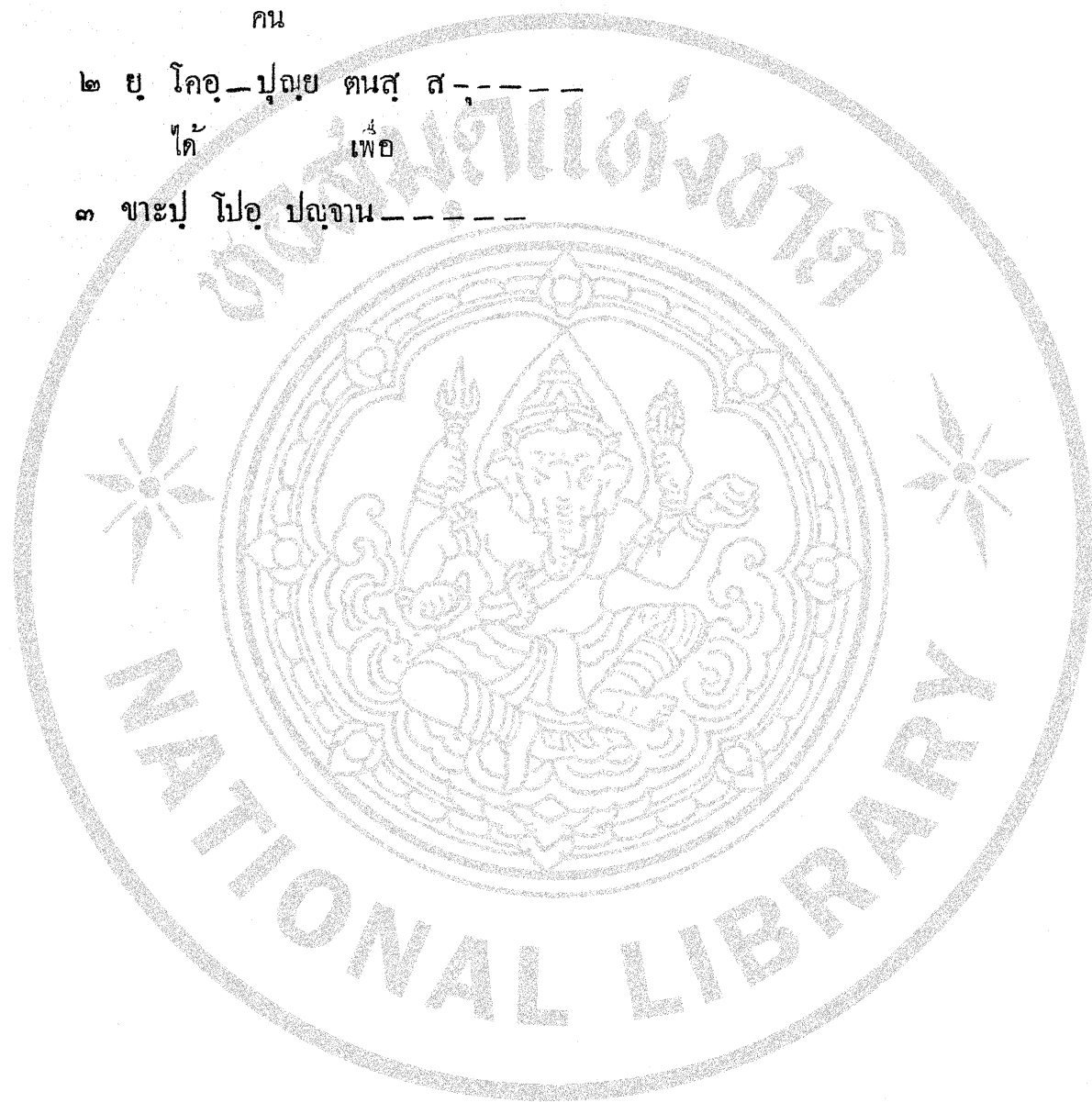
เรื่องที่ ๔

๑ บุตุ โน—ญะ สวิมน ———

คน

๒ บุ โกอ—ปุณย ตนสฺ ส ———
ได้ เพื่อ

๓ ขาปะโป ปอ ปณาน ———

หลักที่ ๑๗

ศิลาจารึกศาลสูงภาษาเขมร (หลักที่ ๑)

ศิลาหลักนี้เป็นแผ่นหินแข็งสีดำสูง ๑ เมตร ๓๐ เซนติเมตร กว้าง ๓๐ เซนติเมตร หนา ๑๗ เซนติเมตร จารึกด้านเดียวมี ๒๙ บรรทัด

ประวัติของศิลาจารึกหลักนี้ พระครูสังฆการวาทะ วัดเสาชิงช้าของเมืองธนบุรี ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังมโนความดังนี้ เดิมหลักศิลาอยู่ที่ศาลสูง เมื่อประมาณ ๔๐ ปีมาแล้ว ท่านพระครูได้พบที่นั่น แล้วยกเอาไปถวายพระมณฑลทิพย์ เจ้าคณะพระพุทธรูป แต่พระมณฑลทิพย์ท่านไม่ได้เอาไปรักษาเอง คือเอาถวายเจ้าพระสังวรปราสาท ซึ่งในเวลานั้นอาศัยอยู่ที่วัดบวรนิเวศ ส่วนเจ้าพระสังวรปราสาทได้เอาหลักศิลาไปทูลถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตั้งแต่นั้นมาหลักศิลาได้อยู่บนฐานพระเจดีย์วัดบวรนิเวศ และได้ย้ายเอามาไว้ในหอพระสมุด ฯ เมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๖

คำจารึกหลักนี้เป็นภาษาเขมร มีใจความว่าครั้งแผ่นดินพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๓ เมื่อมหาศักราช ๙๔๔ ถึง ๙๔๗ (พ.ศ. ๑๕๖๕ ถึง ๑๕๖๘) มี “พระนิคม” ตรีดีให้บันดาซึ่งตั้งซึ่งอาศัยอยู่ในอาวาสต่าง ๆ ทั้งตำบล (คือพวกพราหมณ์) ทั้งพระภิกษุถือถัทธิมหายานก็ดี ถือลัทธิวัชรยานก็ดี ให้ท่านทั้งหลายเอา “คบะ” ของตน คือเศษบุญกุศลที่สร้างเมื่อถือลัทธิลัทธิมนต์ภาวนา ไปถวายพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงพระเจริญแต่ห้ามอย่าให้มีคนหรือสัตว์ใด ๆ มารับกวนบันดาซึ่งตั้งในอาวาสที่เขาอยู่

คำจารึกนี้ซึ่งแจ้งให้เห็นว่าในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๓ มีบันดาพระภิกษุตั้งถัทธิมหายานแลลัทธิวัชรยาน อาศัยอยู่ในเมืองสระโง้พร้อมกับพวกตำบลฤๅษณ์มุนีแลพราหมณ์ต่าง ๆ เป็นหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสนาในสยามประเทศ

๗๕-๕๖๕ ก.๖๖๖๖๖๖๖๖๖๖

ปี ๒๕๖๖

๗๕

๒๖

คำจารึก

๗๕-๕๖๕

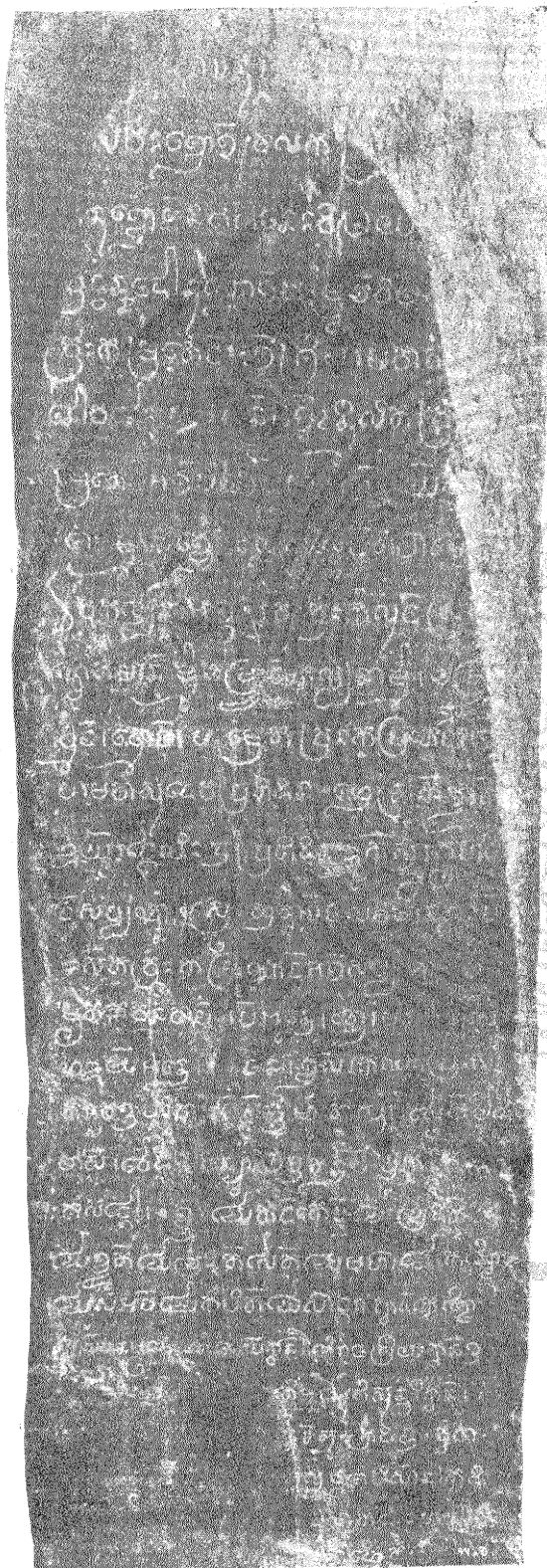
๗๕-๕๖๕
๗๕-๕๖๕

๗๕-๕๖๕

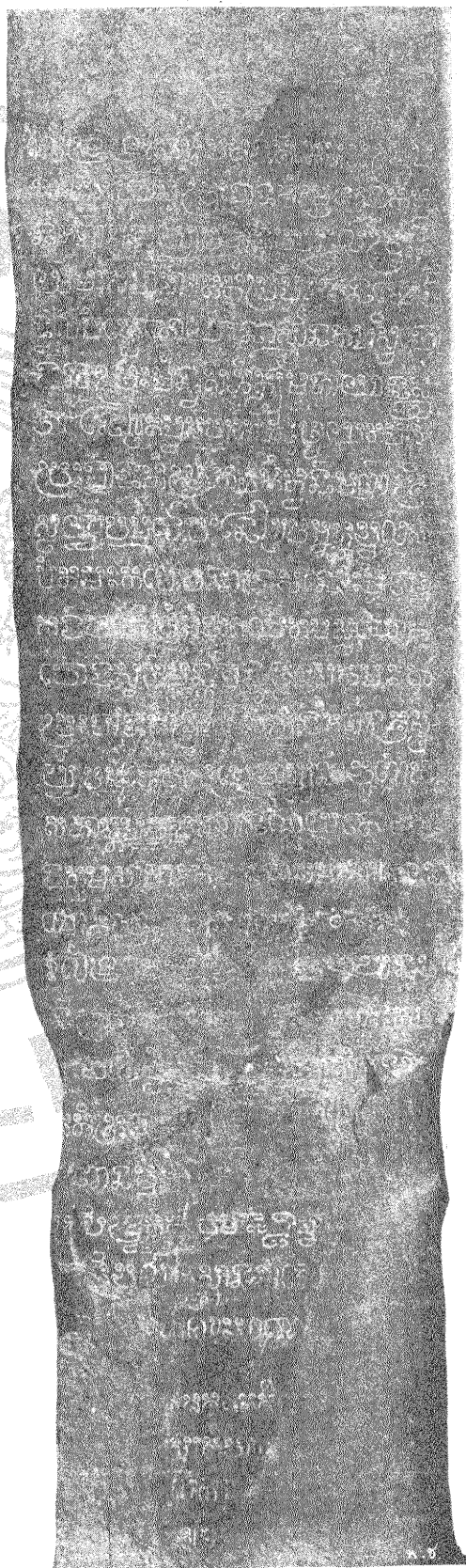
- ๑ ๕๕๕ ศก จตุรทิศ เกิด ภัทรบ
- ๒ ท อาทิตยวาร น วระ บาท กัมรแดง กิดว
- ๓ น อญ ศรี สุรยขรรหมเทว บนทวล วระ น
- ๔ ยม รุ สมาจาร ค ดบร บิ ภูวน โฝง
- ๕ ทวล บิ เทว โดย ๐ นา สฐาน ดบสว โฝ
- ๖ ง น วระ บันวาส ภิณู มหายาน สก
- ๗ วิร ๐ เน รุ ค บวส วะด บิ นุ ถวาย ดบะ ค
- ๘ วระ บาท กัมรแดง กิดวน อญ ศรี
- ๙ สุรยขรรหมเทว ๐ เน รุว อนก ค จวด ลำ
- ๑๐ บิ คมะ คโวนาวาส โนะ บิ เทว
- ๑๑ กงวล บิ วัว อับาน บิ ดบสว โยคิ
- ๑๒ โฝง สวด มนุร บิ นุ ถวาย ดบะ ค
- ๑๓ วระ บาท กัมรแดง กิดวน อญ ศรี สุ
- ๑๔ รยขรรหมเทว ดี เปร จาบ บิ นำ จญ ค
- ๑๕ สภา สดบ วุทธาร นรณนุช โดย
- ๑๖ อุตตมสาห ๐ คิ นุ ค นำ สมาจาร เนะ
- ๑๗ โมก วระ ——— เสรี ๐
- ๑๘ ๕๕๕ ศก ——— ไรจ มาฆ น. มา
- ๑๙ น วระ นีย(ม) ——— น ดบ
- ๒๐ สว โฝง วัว ——— กิดง เอ (กา)
- ๒๑ ศิถี กุรตา ———
- ๒๒ อญจน วัว อ ———
- ๒๓ กรบิ ชรวก วเว มน อทา สวา ———

๗๕-๕๖๕
๗๕-๕๖๕

หลักที่ ๑๙
Inscription XIX

หลักที่ ๒๑
Inscription XXI

๒๔ อาจ ดี จุล ด สุถาน ด โร(ะห) -----

๒๕ ----- บนทิต โรหะ โน(ะห) -----

๒๖ ----- ๗ ศก ๐ ด กี -----

๒๗ ----- (วฤห)สุมติวาร -----

๒๘ ----- ล ด มร -----

๒๙ ----- จุญ -----

คำแปล

(มหา) ศักราช ๙๔๔ วันอาทิตย์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระบาทกัมมเดงกำดวน^(๑) อัญศรี
สุริยวรรณเทวะ มีพระบิณฑุรวิธ “พระนิยม” นี้ให้บุคคลทั้งหลายถือเป็น “ธมาจาร”
คือกฎที่ต้องประพฤติตามต่อไป

ในสถานที่อยู่ของดาบดทั้งหลาย หรือของผู้ซึ่งบวชเป็นพระภิกษุมหายานก็ดี บวช
เป็นสัณณะวิระก็ดี ให้ท่านทั้งหลายที่ได้บวชโดยจริงใจถวาย “ดบะ” แก่พระบาทกัมมเดงกำดวน
อัญศรีสุริยวรรณเทวะ

ถ้าผู้ใดเข้ามาทำทวารใน “คโฆวนาถ” ต่างๆ แลมารบกวนดาบดซึ่งถือโยคธรรม
ไม่ให้เขาสดมภ์ถวายดบะแด่พระบาทกัมมเดงกำดวนอัญศรีสุริยวรรณเทวะ โปรดเกล้าฯ ให้
จับผู้นั้นมานำขึ้นศาลฎีกา เพื่อจะได้ฟังคดีที่ควรจะถูกตัดสินอย่างเคร่งที่สุด

ผู้นำ “ธมาจาร” นี้ คือ “พระ.....เศรษฐี”

(มหา) ศักราช ๙๔๗แรม เดือน ๓ มี “พระนิยม”

ดาบดทั้งหลายอย่า.....ร้องนำ..... (อย่าให้) ควาย หมู เพะ ไก่ เป็ด ถึง
เข้าที่สถานเหล่านี้.....บิณฑิตยเหล่านี้..... (มหา) ศักราช๗
คือ.....วันพฤหัสบดี.....

(๑) คำกำดวน (กัถวน) นี้แปลมาจากคำมละยา “ถวน” แปลว่า “เจ้า”
เหตุที่พระเจ้าสุริยวรรณนั้นเขาคำมละยามาใช้ ในพระบรมราชาภิเษย คือพระองค์เป็นพระราชโอรส
ของเจ้าผู้ครองเมืองนครศรีธรรมราชดังที่ได้อธิบายไว้ในเรื่องเมืองละโว้แล้ว.

หลักที่ ๒๐

ศิลาจารึกศาลสูงภาษาเขมร (หลักที่ ๒)

ศิลาหลักนี้ข้าพเจ้าได้พบได้ค้นไม่ช้าเห็นข้อความเมืองดพบุรีเมื่อวันที่ ๓๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ ข้าพเจ้าได้สืบถามว่าเดิมอยู่ที่ไหน ก็หาได้ความไม่ เมื่อได้จดดพบุรีพิพิธภัณฑสถานที่พระที่นั่งจันทรพิศาลเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ แล้วได้ยกเอาไปตั้งไว้ในพิพิธภัณฑสถานนี้

หลักนี้เป็นหินทรายแตกเป็น ๓ ท่อน แต่บางที่จะยังขาดอีกสักชิ้นสองชิ้น เพราะ ๓ ท่อนที่เหลืออยู่หักติดต่อกันได้ไม่ มีจารึกบน ๒ ท่อน ๆ ละ ๒ ด้าน จารึกบนท่อนที่ ๑ เป็นภาษาเขมรสมัยเดียวกับหลักที่ ๑๙ และที่ ๒๓ จารึกบนท่อนที่ ๒ เห็นจะเป็นภาษาสันสกฤตแต่ตัวอักษรดูเหมือนเก่ากว่าตัวอักษรท่อนที่ ๑ จะเป็นเพราะหลักนี้ได้ถูกจารึก ๒ ครั้ง หรือเพราะสองท่อนนี้เป็นสองหลักต่างกันไม่ทราบแน่

คำจารึกเหล่านี้เห็นน้อยคำ ท่อนที่ ๒ มีบรรทัดเดียวอ่านไม่ได้ความ ส่วนท่อนที่ ๑ เหลือแต่ชื่อราชการ มีตำแหน่งต่าง ๆ ซึ่งเคยพบในจารึกเขมรอื่น ๆ เช่น “มรตัญ โฉลญ วาป โขลญ” ตำแหน่ง “โขลญ” นี้มีปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีชุมเมืองสุโขทัย (หลักที่ ๒ ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๒๕ - ๒๘ - ๒๙) เป็นตำแหน่งข้าราชการฝ่ายทหาร ในหลักที่ ๒๑ เรียกว่า “โขลญ พล” ส่วนตำแหน่ง “ตำรวจวิชัย” เห็นจะเป็นตำแหน่งข้าราชการในพระราชสำนักซึ่งว่าราชการเมือง เพราะคำสาบานที่จารึกบนประตูพระราชวังในเมืองนครพนมเป็นคำสาบานของพวกตำรวจนั่นเองโดยจะเพี้ยนชื่อตำรวจทั้งชื่อเมืองต่าง ๆ ที่เขาประจำอยู่

คำจารึก
ตอนที่ ๑
ด้านที่ ๑

----- พระ กรุณา -----
----- มรสิงห์ มรตัญ ศรี -----
วิชัย วาม สด วาม บณจกวย -----
พระ บณชัย -----

ด้านที่ ๒

----- ลิก ต ตมรจว วิชัย เทน -----
----- ลิก ต (ตมรจว) วิชัย มน มาน -----
----- จวล ----- ต ญลง โขลญ -----
----- ย ----- ต ----- รติ วาม -----
----- ญ ----- ย เปร -----

ตอนที่ ๒
ด้านที่ ๑

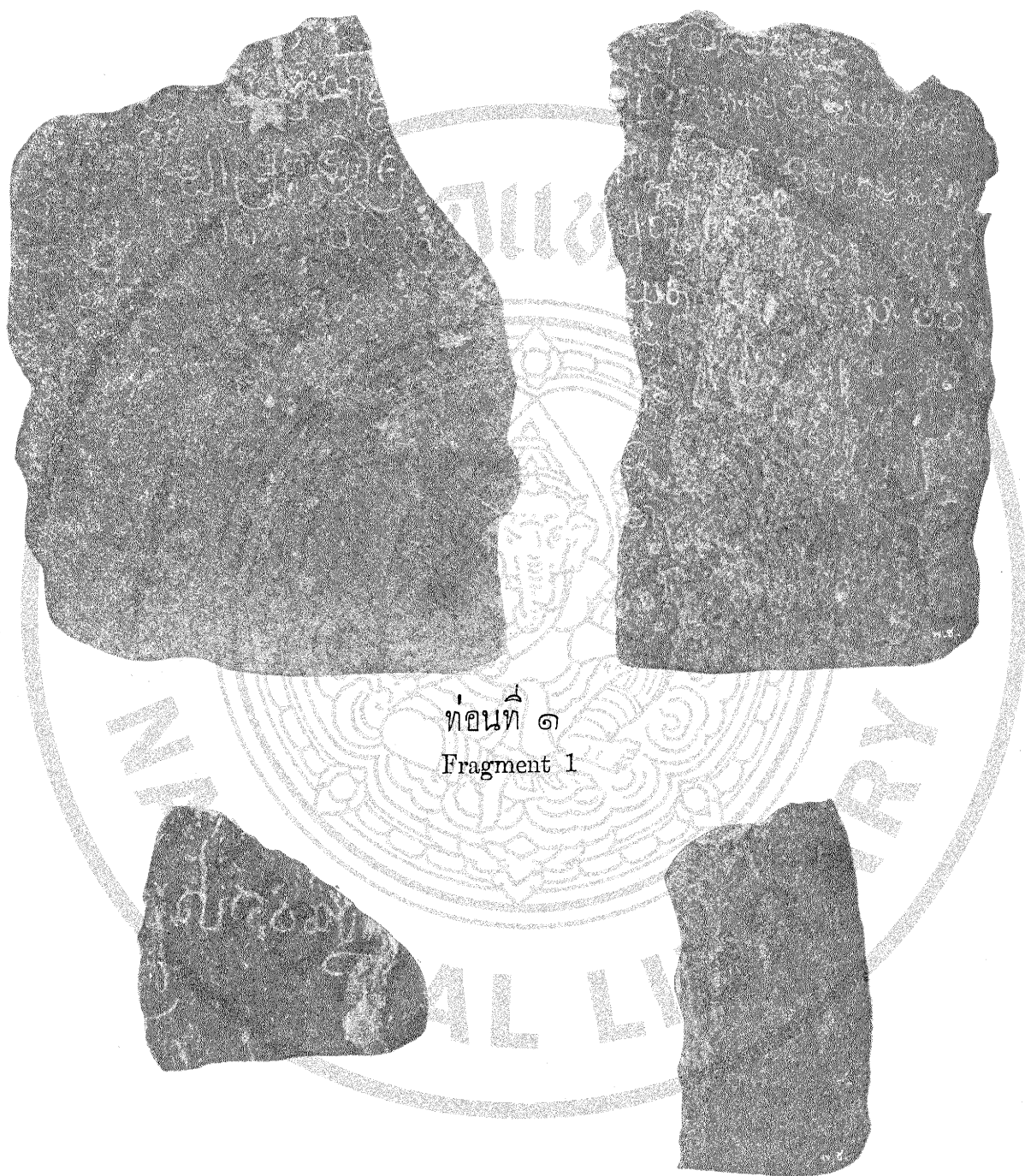
----- ไป เทวนร -----

ด้านที่ ๒

----- ต //

รูปที่ ๑๕
Planche XV

หลักที่ ๒๐
Inscription XX

ตอนที่ ๑
Fragment 1

ตอนที่ ๒
Fragment 2

หลักที่ ๒๑

ศิลาจารึกศาลเจ้าเมืองลพบุรี

ศิลาจารึกหลักนี้เดิมอยู่ที่ไหนไม่ปรากฏ นายพันตรี แอ โมนิเออร์ ผู้สำรวจการกรุงกัมพูชา กล่าวในหนังสือเรื่องกรุงกัมพูชาเล่ม ๒ ว่า ประมาณ ๔๐ ปีที่แล้วเมื่อท่านมาตรวจหาศิลาจารึก ในเมืองลพบุรี ก็ได้พบศิลาหลักนี้อยู่ในศาลเจ้าแห่งใดแห่งหนึ่ง แต่ยังมีศิลาชั้นใต้จารึก ๔-๕ บันทัดอยู่ด้วย เดิมศิลาท่อนใหญ่คงอยู่ในหอพระสมุดฯ ส่วนชั้นเล็กหายไปอยู่ที่ไหนไม่ทราบแน่

หลักศิลาท่อนใหญ่ที่อยู่ในหอพระสมุดฯ เป็นหินทรายสูง ๑ เมตร ๒๐ เซนติเมตร กว้าง ๒๘ เซนติเมตร หน้า ๓๒ เซนติเมตร มีจารึกด้านเดียวมี ๒๗ บรรทัดเป็นภาษาเขมร

ศักราชตามเข็มนาฬิกาแต่คำว่า “วาร” แต่สังเกตลักษณะตัวอักษรเห็นจะได้จารึกในแผ่นดินเดียวกับหลักที่ ๑๘ คือในแผ่นดินพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๓

คำจารึกเป็นเรื่องกตัญญูที่คนกับคนใช้แลของต่าง ๆ ถวาย “พระบรมราชาเทพ” คือ พระนารายณ์ ในคำจารึกนี้มีข้อความ ๒ ข้อ ข้อหนึ่งออกชื่อเมือง “โลว” คือเมืองตะโพนโพธิ์ ในบันดาจารึกเขมร นอกจากจารึกหลักนี้มีชื่อเมืองตะโพนโพธิ์ในจารึกที่ฝาผนังปราสาทนครวัดแห่งเดียวกัน ข้อหนึ่งคำจารึกนี้แสดงให้เห็นว่าในเมืองตะโพนโพธิ์มีผู้นับถือศาสนาไวษณวะในคราวเดียวกับผู้นับถือพระพุทธศาสนา ตามที่ได้เห็นในหลักที่ ๑๘ แล้ว

ผู้จัดทำหนังสือ

๓๒

คำจารึก

- ๑ - - - - - วรร นุ - - - - -
- ๒ - - - - - สัวะ โขลญ วส กมฺร (เตง) - - - - -
- ๓ - - - - - นุ โขลญ นิตสิ เนะ วิษย - - - - -
- ๔ - - - - - ปุทวน เทา นุ โขลญ ตมฺรจ วิษ(ย) - - - - -
- ๕ - - - - - วระ กมฺรเตง อัญ ศรีบรมวาส(เทว)
- ๖ - - - - - เนาะ โนะ พล มน อญ อุนมิลิต วร(ะ ก)
- ๗ - - - - - มรเตง อญ บิ เถว มุชา อญ โอย - - - - -
- ๘ - - - - - ชา ชรัมม ใน โขลญ วส สัวะ เลง ดี บาเล - - - - -
- ๙ - - - - - รว กลปนา อญ ๐ รว วระ กิลง สรุ(ก)
- ๑๐ - - - - - โลว ต มาน รุมมำ จมฺรยง กลปนา รุมมำ ๑ จมฺรย(ง ๑)
- ๑๑ - - - - - ถุมิง ๑ โถมง ๑ บมฺเร ต วระ กมฺรเตง อญ
- ๑๒ - - - - - บรมวาสเทว ปุริตทิน ๐ เฟล สรุก วุทาง
- ๑๓ - - - - - โอย รงโก ถิระ ๕ ปุริตทิน ทุก สบฺ คฤห - - - - -
- ๑๔ - - - - - ง สบฺบ ฉนํ ๐ สรุ เฟล ทวาร ชลวิมาน โอย
- ๑๕ - - - - - อีส ต วระ กมฺรเตง อญ สบฺบ ฉนํ ๐ ฉนฺร
- ๑๖ - - - - - มฤคกชน วาป อบ อนฺเต ๑ ฉนฺร มน อต สฺเน
- ๑๗ - - - - - ห โอย อนฺเต ๑ - - - - - ชน || ขุลส ๑ กลศ ปุรก ๑
- ๑๘ - - - - - ตราว ๒ บริวาร ปุรก ๒ มาตรา รูปย ๑ โลภ ๖ โน - - - - -
- ๑๙ - - - - - ถาส ๑ โวที ๒ จนฺหฺวย ๒ ดนฺตบ ปุรก - - - - -
- ๒๐ - - - - - สลงเตา ๑ ๐ ขุณฺโณ โฆ ดงฺเกร โฆ จุรทิต
- ๒๑ - - - - - โฆ. ขุทต โฆ จุรทิต โสค โฆ มหา โฆ กญฺไซ
- ๒๒ - - - - - โฆ สัอบ โฆ กิบัติ โฆ สางค || คฺวาล กญฺไซ
- ๒๓ - - - - - น มฺล - - - - - ไต - - - - - ย กวน ๑ ไต ราชศุริย กวน ๒
- ๒๔ - - - - - ไต อนงค ไต สุนฺทร กวน ๑

๒๕ ----- ร ๗ กุริ ๔ ๐ วุ วิ ขา
 ๒๖ ----- ลล วุ วิ ขา บิ ลำ น้ำ กุ ทิ
 ๒๗ ----- ลาด โน ะ -----
 ๒๘ ----- ไพล -----

คำแปล

----- วัน ----- คำนับ โขตญพต กัมมเตง ----- แต่ โขตญ
 (ที่จะประจำ) วิษัย (คือจังหวัด) นี้ต่อไป แต่ โขตญ คำรวจวินัย

(พระเทวรูป) พระกมรเตงอัญศรีบรมธาตุเทพซึ่งอยู่นั้น แต่ผลประโยชน์ซึ่งข้าพเจ้า
 ได้ถวายพระกัมมเตงอัญ (ศรีบรมธาตุเทพ) เมื่อได้ทำดีการบูชาตอง (พระรูปนั้น) ข้าพเจ้า
 มอบไว้ในความดูแลของโฆตญพต ขอให้ท่านรักษาไว้ตามกตปนาของข้าพเจ้าดังนี้ คือ
 พระในเมืองตะโวก^(๑) ซึ่งมีนางระบำกับนักร้องเพลง ข้าพเจ้ากตปนานางระบำ ๓ คน
 นักร้อง ๓ คน นักดีด ๓ คน นักตี ๓ คน ทำการรับใช้ของพระกัมมเตงอัญศรีบรมธาตุเทพทุกวัน
 พืชผลเมือง พทาง (ข้าพเจ้า) ให้เข้าดาร์ & ดิระ^(๒) ทุกวัน แต่เก็บหญ้าสำหรับมุง
 หลังคาเรือนไว้ทุกปี

เข้าเปลือกที่เป็นพืชผล (เมือง) ทวารชลวิมาน ข้าพเจ้าถวายพระกัมมเตงอัญหมดทุกปี
 เรือกสวนที่เป็นมรดกของฉวนอบ แห่งหนึ่ง แลสวนที่อดเสนห์^(๓) ข้าพเจ้าให้
 แห่งหนึ่ง ร่ม ๓ อย่างเงิน ๑ ๒ เครื่องบริวารเงิน ๒ เครื่อง เงิน ๑ มาตรา
 ตะโวก ๖^(๔) ถาด ๑ โวทิ ๒ จนนหวาย ๒ ดลัปเงิน ๒ ๑
 ข้า

๑ “พระ” ในเมืองตะโวก นี้ จะเป็นคนหรือเป็นเทวดากันเช่นศาลเจ้า ไม่ปรากฏ

๒ “ดิระ” เป็นมาตราซึ่งดวงของขอมครั้งโบราณ

๓ “อดเสนห์” คำนี้ ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ

๔ “ตะโวก โวทิ จนนหวาย” ๓ คำนี้แปลไม่ออก เห็นจะเป็นชื่อภาชนะต่าง ๆ

๕ (ตั้งแต่บรรทัดที่ ๒๐ ถึงบรรทัดที่ ๒๕ มีแต่ชื่อข้าชาย (โฆ) กับข้าหญิง (ไต)
 บรรทัดที่ ๒๕ อ่านได้ “กระบือ” ๔) บรรทัดที่ ๒๖ — ๒๗ — ๒๘ — ขำรุตมากอ่านไม่ได้ความ.)

หลักที่ ๒๒

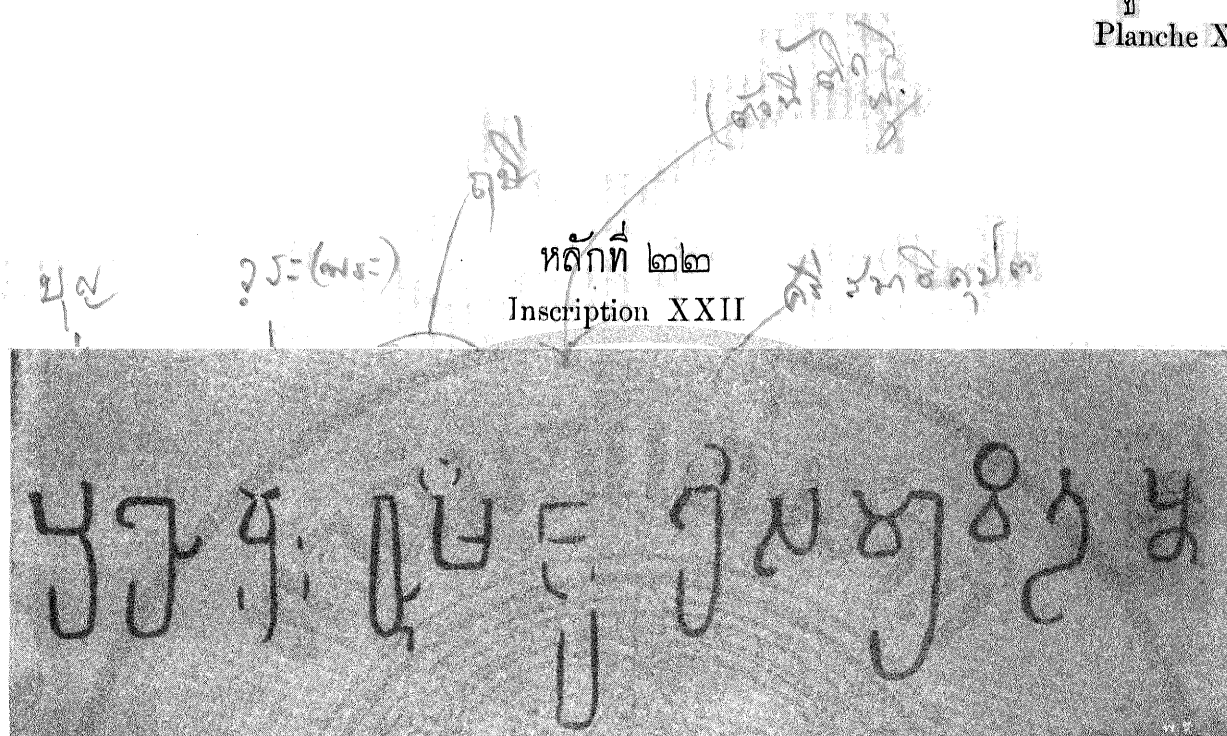
จารึกถ้ำฤๅษีเขาภูเมืองราชบุรี

เขาน้อยทิศตะวันตกเฉียงเหนือเมืองราชบุรี ห่างจากเมืองประมาณ ๘ กิโลเมตร ขึ้น
ได้ครึ่งทางมีถ้ำ ๆ หนึ่งซึ่งราษฎรเรียกกันว่า “ถ้ำฤๅษี” ตรงปากช่องเขาด้านพระพุทธรูปใหญ่
สลักบนฝาผนัง เป็นพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวาแสดงพระปฐมเทศนา
พระหัตถ์ซ้ายวางอยู่บนพระชก ได้พระบาทมีจารึก ๓๒ ตัวเป็นตัวอักษรใหญ่แต่เก่าแก่ มี
ลักษณะคล้ายอักษรที่ใช้ในประเทศอินเดียฝ่ายใต้ เมื่อราว พ.ศ. ๑๐๐๐ ถึง ๑๓๐๐

คำจารึกที่เป็นลายเส้นของผู้สลักพระพุทธรูป อ่านว่า

บุญ วุระ ฤๅษี — ศรีสมาธิคุปต์

ดังนี้ จึ่งแสดงให้เราเห็นว่าชื่อ “ถ้ำฤๅษี” นี้ ราษฎรไม่ได้ตั้งตามอำเภอใจ เป็น
ชื่อที่มั่งคั่งมาแต่เดิม คือครั้งโบราณกาลในถ้ำเขาน้อยฤๅษีอยู่จริง อีกข้อหนึ่งวิสามน
นามข้างปลายว่า “คุปตะ” เช่น “สมาธิคุปตะ” นี้ เคยใช้กันในสมัยราชวงศ์คุปตะรุ่ง
เรืองในประเทศอินเดียเป็นอันมาก ภายหลังในสมัยตรงกับสมัยขอมมีอำนาจในประเทศนี้
นามเหล่านั้นไม่มีใครได้ใช้เลย ถ้านั้นแล้วพระพุทธรูปที่สลักบนฝาผนังถ้ำฤๅษี คงจะเป็นฝีมือ
ครั้งกรุงทวารวดี คือตรงกับสมัยราชวงศ์คุปตะในประเทศอินเดีย หรือภายหลังราชวงศ์คุปตะ
ไม่แน่นอนนัก ตามที่ได้กล่าวไว้ในคำอธิบายแล้ว

หลักที่ ๒๓

ศิลาจารึกวัดเสมาเมือง เมืองนครศรีธรรมราช

ศิลาจารึกหลักนี้ สืบแต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้มาจากวัดเสมาเมือง แล้วได้รับสั่งให้ส่งมายังหอพระสมุด ฯ

ลักษณะเป็นหินทรายสูง ๑ เมตร ๔ เซนติเมตร กว้าง ๕๐ เซนติเมตร หนา ๘ เซนติเมตร จารึกทั้งสองด้าน ๗ วรรค ด้านที่ ๑ มี ๒๘ บรรทัด ภาษาสันสกฤต ด้านที่ ๒ เป็นภาษาสันสกฤตเหมือนกัน แต่การจารึกยังค้างอยู่มีเพียง ๔ บรรทัดเท่านั้น ถึงบรรทัดที่ ๕ จะเป็นเพราะเหตุอะไรไม่ทราบข้างและได้หยุดการจารึกเสีย

คำจารึกศิลาหลักนี้ เป็นหลักฐานสำคัญในทางสืบสวนพงศาวดารกรุงศรีวิชัย ข้าพเจ้าได้เคยเอาลงพิมพ์พร้อมทั้งคำแปลภาษาฝรั่งเศสในจดหมายเหตุของมหาวิทยาลัยฝรั่งเศสเมืองย่านอยเมื่อ ค.ศ. ๑๘๑๘ ครึ่งหนึ่งแล้ว

ด้านที่ ๑ ได้จารึกเมื่อมหาศักราช ๖๘๗ (พ.ศ. ๑๓๓๘) ตอนต้นเป็นคำยอพระเกียรติของพระเจ้ากรุงศรีวิชัย (คือเมืองปาเลมบัง ในเกาะสุมาตราทุกวันนี้) ซึ่งคราวนั้นเมืองประเทศราชอยู่บนแหลมมะลายู ตอนปลายเป็นเรื่องประดิษฐานปราสาทอิฐ ๓ หลัง กับพระสถูปแด่พระเจ้าย

คำจารึกด้านที่ ๒ อันเป็นเรื่องไม่สำเร็จ เริ่มยอพระเกียรติของพระเจ้าศรีมหาราชในราชวงศ์ไศเลนทร์ ศรีมหาราชขึ้นตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุของอาหรับ เป็นอดีตรียะห์ของพระเจ้าเมืองชะวกหรือกรุงศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา ส่วนราชวงศ์ไศเลนทร์นั้นยังมีชื่อปรากฏในศิลาจารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองกลาตันในเกาะชะวา เป็นชื่อราชวงศ์ครองกรุงศรีวิชัยเป็นแน่ เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้อธิบายในเรื่องกรุงศรีวิชัยแล้ว

คำจารึก

ตอนที่ ๑

- ๑ || วิจารณ์ยา กิรุตตยา นววินยเศารุยบศุรุตสมกษมา
- ๒ ไทรยุดยาคทฤตมิตติยาทกษยภา ปรี ยสยา
- ๓ กรานดา ภาวนกฤษำ กิรุตติวิสรา มยฆาสู ตารากำ สรทิ
- ๔ ตูหินางโสริว รุจา || คุณานามาธารสุ ตูหิณคิริ
- ๕ กุฎฐกรุจา กุณเฒยานำ ปุสสามปี ขคติ ยสุ ตุงค
- ๖ ยศสาม มณีนำ ภาวนำ ทริตภิกทพทวนิว มหา
- ๗ น มณโฆยติรเลดขาวลยสิรสาณ จาปี ผลิตนาม
- ๘ ธนวิกลตาพหนิขวาลวลกษิปิตาศยา ยม
- ๙ ภิปิตา เป เต สุวามย์ ปรี สมุปากตาะ ทรหม
- ๑๐ ว ภา นิตยา โท-ปรปนนศุภามภส สวติริ ต
- ๑๑ ปตยเคร เสวยัสโรชรโรธรม || คุณภฤตมป
- ๑๒ คมย ยี่ คุณาณยา มนุ-—รา มนุณา สมิ สมมตาท
- ๑๓ มฐสมบมวามรเกสรทยาสุ ศรีมมธิกาน ทรเต ม
- ๑๔ ธีรเหนุทราะ || ชยตยยี่ ศรีวิขเยนุทรรษา
- ๑๕ สมมตราชารจจิติกุมาสนศรีะ ปรสสุตธรรมมสุธิโรนุมน
- ๑๖ วินรมมิโต วิศุสฤเชว ยตนาต || ศรีวิขเยศุรภูปติ
- ๑๗ เรมคฺโคณ ฆนภยิติตลสรววมมตมตมไปตม เอกะ
- ๑๘ สถาปิต ไอยฎิกเคหรรตฺรยเมตต กษกรมารนิ
- ๑๙ สุกนพชรนิวาส || ส-คเมตต ตรีสมยใจตฺยนิเกด
- ๒๐ น ทศทิวสฤตสรววิโนตมตมตม สรววชคตมตม
- ๒๑ ทรกุตฺตวรณ ตรีภววิภูติวิเศษมมรปม ||
- ๒๒ ปุณรปี ชยมนามา ราชสฤวิโร นฤเปณ สุนิยฺกตะ สตุ
- ๒๓ ปตฺรยมสิ ภาววิตยตส ส ตทิทน ตถา กฤตวาน || วริสเท

รูปที่ ๑๗
Planche XVII

หลักที่ ๒๓
Inscription XXIII

ด้านที่ ๑
Face 1

- ๒๔ สมิสฺ ตจฺจนโฆย ธิมฺภุตฺติภฺจ จ นามตสฺ สถวโร อิมฺภิกฺโข
 ๒๕ ตฺยทฺวติยํ ใจฺยตฺริตฺยานติเก กฤตฺวาน วฤตฺตยา
 ๒๖ ปเต ศากฺราเช มุนินฺวรสฺสไกร มฺมาชวโกทศาเห สุเกฺล โภ
 ๒๗ สรรคฺเคน ภคฺคฺสฺสทฺหิตะ จารุยฺยมลฺโยชิตฺราเรยฺย เทเว
 ๒๘ นทฺราเกน จ ศฺรวีชนฺนปฺตฺตานนฺยภฺยตีโสฺตฺตเมน ไตร
 ๒๙ โลโกยกาครยจฺนตามณฺวิปฺย อี (ห สฺถา) ปิตาสฺ ส (ตฺ) ป—

คํานี้ ๒

- ๑ สฺวสฺติ โย เสว ราชาริราชสฺ สกฺกปฺคณฺธฺวานตฺสโรยฺยป
 ๒ ไมกสฺ เสวาโชภี กานฺตลภฺชนฺยา สรทฺมลศฺสี มนฺมถาโก วป
 ๓ ยมน วิษณฺวาโยย เศษฺสรววรี—มทฺวิ—นศฺ จ ทฺวติยสฺ สฺวสฺกฺตฺยา เส
 ๔ ยํ โสเลนทฺรวงฺสปรภฺนิกทตะ ศรีมหาธาณฺมา ตสฺย จ สกฺลรา

คำแปล

คํานี้ ๑

(พระเจ้ากรุงศรีวิชัย) พระองค์ทรงพระคุณประเสริฐ คือฉวยคุณความประเสริฐ
 เคารยคุณความดีภาพ ศรัทธคุณความรู้ คัมคุณความทน กษมาคุณความเพียร ไชยคุณ
 ความกล้าหาญ ตยคคุณความบริจาค ทฺยติคุณความสง่า มติคุณความฉลาด ทฺยคุณความ
 เมตตาคิดดี พระองค์ซึ่งประกอบด้วยคุณทั้งนั้นเป็นอาทิ มีพระเกียรติ ปราดจากเหตุอันตราย
 แลเวลาแพร่หลาย (ต่างประเทศ) บังเกิดความเลื่อมแห่งพระเกียรติของพระราชาอื่น ๆ
 ดุจดังแสงดาวเลื่อมลงไปเมื่อพระจันทร์อุทัยเมื่อฤดูศราท (คือฤดูใบไม้ร่วง)
 พระองค์ทรงคุณเป็นบ่อเกิด ให้แต่เท่านั้นในโลกนี้พระองค์ยังเป็นที่พักของสาธุชนอันมี
 ชื่อเลื่องเลื่องชื่อ อันประกอบด้วยคุณที่สง่าแสงรวบกว่าแสงยอดเขาพระหิมาลัย อุปมาดัง
 มหาสมุทรซึ่งต่างความชั่ว มิใช่เป็นแต่บ่อเกิดแห่งแก้วมุกดา เพชร พลอย ทั้งปวงเท่านั้น
 ยังเป็นที่พักของพวกนาคอันมีศรัทธาประดับด้วยแสงแก้ว

ผู้ใดมีใจอันรมด้วยเปลวเพลิง คือความยากจน เข้ามาสู่พระมหากรุณาธิคุณของ
 พระองค์เป็นที่พัก อุปมาดังช้างเวลาเคตรันไปส่งหนองอันมีน้ำได้เต็มไปด้วยเกสรดอกบัว

ถ้าขุนนางทั้งหลายมาจากทั่วทุกแห่ง เมื่อได้เข้าสู่พระองค์ผู้ทรงพระคุณคล้ายกับพระมณี ก็ได้รับสิ่งอันประเสริฐ อุปมาดังบันไดขั้นไม่มีต้นมะม่วงแต่ต้นพิศุเป็นอาทิ เวตวระคุมขุณมัย ก็ได้รับสิ่งอันประเสริฐยิ่งนัก

พระเจ้ากรุงศรีวิชัยมีชัยชนะแด่พระลัทธิชาว พระองค์มีวาทะนำอันร้อยด้วยเพลิงรัศมี ซึ่งเกิดขึ้นจากพระราชแห่งประเทศใกล้เคียง พระองค์นั้นพระพรหมได้อุลาลับันดาลให้บังเกิดราว กับว่าทรงพระประสงค์ที่จะทำให้พระธรรมมั่นคงในอนาคตกาล

พระเจ้ากรุงศรีวิชัยผู้เป็นเจ้าแห่งพระราชทั้งปวง ได้ทรงสร้างปราสาท อัฐทั้งสามนี้ เป็นที่บูชาพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือดอกบัว (คือปทุมปาณี) พระผู้เจษฎ์พระยามาร แด่พระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือขรรค์ (คืออชราปาณี)

ปราสาททั้งสามนี้งามราวกับว่าเพชรในภูเขาอันเป็นมณฑลของไตรโลกยนี้ แต่เป็นที่ บังเกิดความรุ่งเรืองแก่ไตรโลก พระองค์ได้ถวายแก่พระชินราช ประกอบด้วยพระลัทธิอันเลิศ กว่าพระชินะทั้งหลายซึ่งสถิตอยู่ในทิศทิศ

ภายหลังทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชลัทธิระ ชัยนตะ สร้างพระสถูปสามองค์

เมื่อ (ชัยนตะ) ถึงมรณะภาพแล้ว พระลัทธิระ อธิมุคิ ผู้เป็นศิษย์ ได้สร้างพระ เจดีย์ อัฐสององค์ โด่งปราสาททั้งสาม

(มหาคักราช) ๖๘๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ มาฆมาศ เดือน ๖ เมื่อเวลาพระอาทิตย์พร้อม กับ พระศุกร์อยู่ภายในดาวกรกต พระเจ้ากรุงศรีวิชัย พระองค์ มีรูปต้นฐานคล้ายกับเทวราช แด่ ประกอบด้วยลัทธิอันประเสริฐยิ่งกว่าพระราชอื่น ๆ พระองค์ตั้งแสงรัศมีราวกับว่าแก้วจินตามณี ทรงเอาพระไทยใส่ในไตรโลก ได้สร้าง.....พระสถูป.....

ตอนที่ ๒

พระองค์ผู้เป็นเจ้าแห่งพระราชทั้งปวง ทรงเดชานุภาพคล้ายกับพระอาทิตย์ ทรงมั่ง บัดความมั่งคั่งมั่งคั่งของพระองค์ รูปต้นฐานของพระองค์งามราวกับว่าพระจันทร์อันปราศจาก มณฑลเมื่อฤกษ์ครา หรือพระกามเมื่อเขาปฏิสนธิในโลกนี้ หรือพระนารายณ์..... ทรงเป็นหัวหน้าแห่งโคเคนทรวงศ์ ทรงพระนามศรีมหาพรหม.....

หลักที่ ๒๔

ศิลาจารึกวัดหัวเวียงเมืองไชยา

ศิลาจารึกหลักนี้ตั้งที่พระเจ้านครเมืองไชยา กรมพระยาตำรวจราชานุภาพ ทรงได้มาจาก
วัดหัวเวียงเมืองไชยา แล้วได้รับสั่งให้ตั้งมายังหอพระสมุด ฯ

มี ๒ หลักด้วยกันหลักหนึ่งสูง ๗๒ เซนติเมตร กว้าง ๓๗ เซนติเมตร หนา ๑๒ เซน
ติเมตร มีจารึกประมาณ ๑๕ บรรทัด แต่ชำรุดมากเหลือกำลังที่จะอ่านได้ ในหนังสือเล่มนี้
ได้พิมพ์แต่รูปเท่านั้น (รูป ๒๔ ก.)

อีกหลักหนึ่งสูง ๒ เมตร กว้าง ๔๗ เซนติเมตร หนา ๑๔ เซนติเมตร มีจารึก ๑๖
บรรทัดภาษาสันสกฤต ตัวอักษรมีลักษณะคล้ายตัวอักษรซึ่งใช้กันในเกาะชวาเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐

คำจารึกหลักนี้อ่านได้ชัดเพียง ๘ บรรทัดเท่านั้น แต่คงแต่บรรทัดที่ ๘ อ่านได้แต่เนือยคำ
ตอนต้นเป็นคำสรรพนามพระศรีธรรมราช ทรงพระนามจันทร์ภาณุ ผู้ปกครองเมือง "ตามพุดังค์"
ตอนปลายเป็นเรื่องกตัญญูเมื่อกฤต ๔๓๓๒ คือ พ.ศ. ๑๗๗๓

เรื่องเมืองตามพุดังค์ที่เป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา แต่เรื่องพระเจ้าจันทร์ภาณุ
ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ โดยพิสดารในคำอธิบาย ตอนเรื่องเมืองตามพุดังค์แล้ว

คำจารึกศิลาหลักนี้ข้าพเจ้าได้เคยพิมพ์กับคำแปลภาษาฝรั่งเศส ในจดหมายเหตุของมหา
วิทยาลัยเมืองย่านอย เมื่อ ค.ศ. ๑๘๓๘ คราวหนึ่งแล้ว

- ๑ สิวสฺสตี ศุริมตฺตฺศุริมณสาสนาครุสฺสทํ ยสฺส ตามฺพุริงฺ
- ๒ เคศฺวระ ส — — นีว ปตมวีสชนคํ วสฺปรทํโปตฺทวะ สํ
- ๓ เปน ทิ จนทรภานุมนทนะ ศุริธรมมราชา ส ยะ ชรมฺมาโสภสมานนี
- ๔ ตินิปุณะ ปณฺจาณทวํสาธิปะ ॥ สิวสฺสตี ศุรี กมลกลตฺตมฺตฺถฤ(ตฺ) ตาม
- ๕ พุริงฺเคศฺวรภุชพลภิมเสนาชยาชนสฺส สกตมฺนุสฺยปฺนุยา
- ๖ นุภาเวน พทฺว จนทรสุรยชานุภาวมิว โลกปฺรสีทฺธิกิริตติ
- ๗ ชรจนทรภานุปาทิ ศุริธรมมราชา กลียุคพฺรษาณิ ทวตฺตฺริงศาธิกสฺส ตฺริณิ
- ๘ สตาธิกจตฺวารสทสรานยติกรานเต เสงฺลาเลขมิว ภกตยามฤตฺวรทม — —

คำแปล

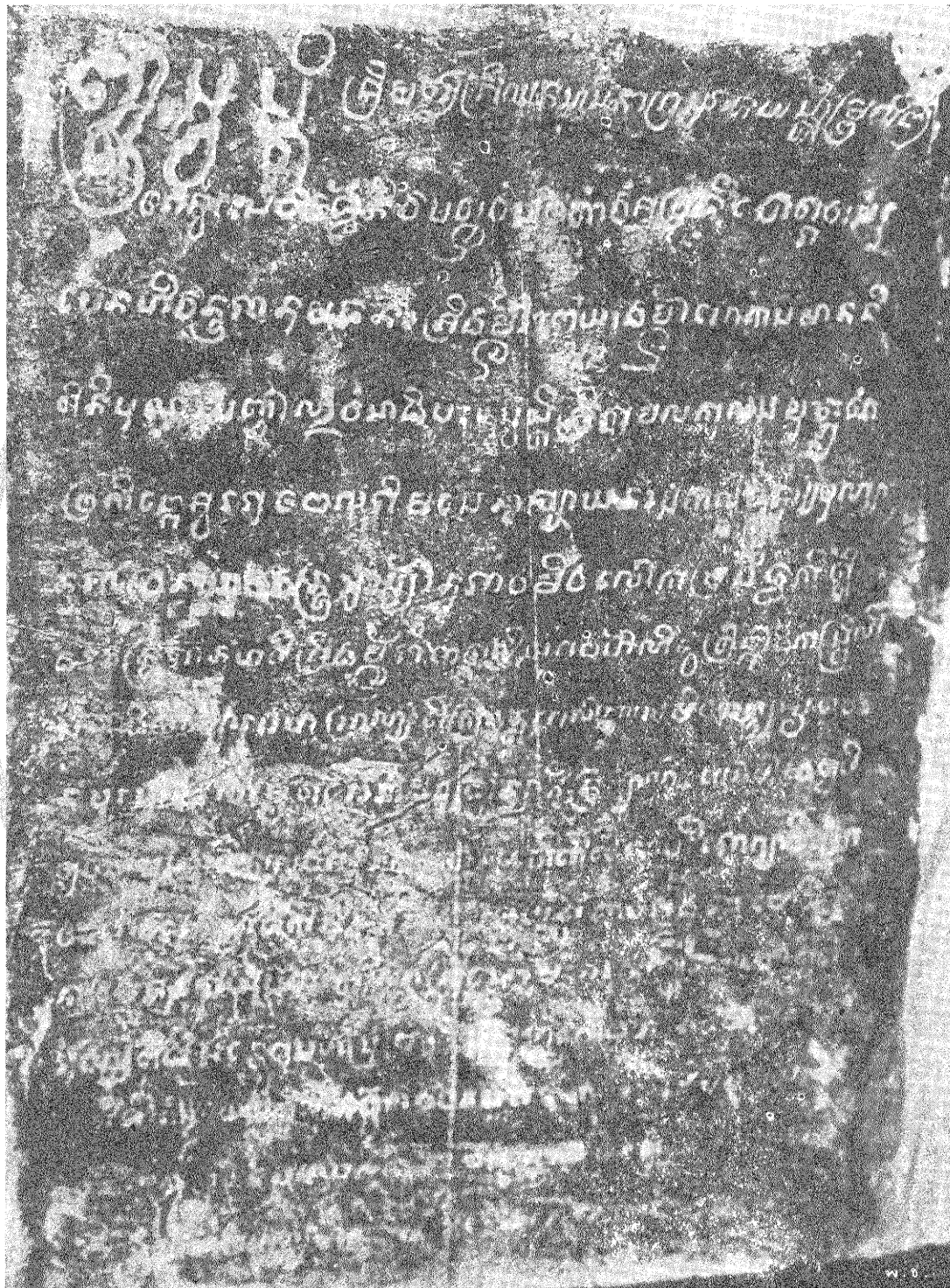
સાક્ષી

พระเจ้าผู้ปกครองเมืองตามพริตัก ทรงประพาศิประโยชน์แก่มหาราชค่านา
พระองค์ผู้ปกครองจากตระกูลอันรุ่งเรือง คือปฐมวงศ์ มีรูปร่างงามเหมือนพระกามะอินทร์
งามราวกับพระจันทร์ ทรงฉลาดในศึกค้ำค้ำด้วยกับพระธรรม ไคกราช เป็นหัวหน้าของ
ตระกูล.....ทรงพระนาม ศัรธรรมราช

๔
ศรทวสตี

พระเจ้าตากครองเมืองตามพรลิงค์ เป็นอุปฮาดมณฑลนครศรีธรรมราช พระหัตถ์ของพระองค์
มีฤทธิ์มีอำนาจ ด้วยอำนาจแห่งบุญคุณซึ่งพระองค์ ได้ทำต่อมนุษยทั้ง
ปวง ทรงประทานภาพเท่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ เต็มพระเกียรติอันเลื่องดังในโลกทั้งปวง ทรง
พระนาม จันทรภาพันต์วิกรมราช เมื่อเกิดยก ๔๓๓๒ - - - - -

หลักที่ ๒๔
Inscription XXIV

หลักที่ ๒๕

จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหัวเวียง

พระพุทธรูปองค์นี้ สันได้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้จาก
วัดหัวเวียงเมืองไชยาพร้อมกับศิลาจารึกหลักที่ ๒๔ เดิมตั้งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานสำหรับ
พระนคร

พระพุทธรูปลำริดองค์นี้เป็นพระนาคปรก แต่มีข้อผิดพลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือพระหัตถ์
ขวาห้อยอย่างพระมารวิชัย อีกประการหนึ่งองค์พระพุทธรูปไม่ติดกับพระยานาค ข้างซ้ายจึงสงสัย
ว่ารูปพระพุทธรูปไม่ใช่รูปเดิมเป็นรูปหล่อที่หลัง ตัวพระยานาคคงจะเป็นของเก่ากว่า

ได้รับพระยานาคนี้ฐานดีเหลี่ยม ด้านหน้ามีจารึก ๕ บรรทัดภาษาเขมร ตัวอักษรมี
ลักษณะคล้ายตัวอักษรหลักที่ ๒๔ ซึ่งได้มาจากวัดหัวเวียงเหมือนกัน แต่ยังมีอักษรแปลกอยู่
อย่างหนึ่ง คือไม่มีลายเขียนเป็นสระ เสด็จตัวซ้อน (=) ตามแบบอักษรจารึกในเกาะสุมาตรา

คำจารึกบนภาพเจ้าได้เคยเฝ้าพิมพ์กับคำแปลภาษาฝรั่งแปลในจดหมายเหตุมหาวิทยาลัย
ฝรั่งเศสเมืองฮานอยเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๙ เป็นเรื่องเจ้าเมือง "ครหิ" ตั้งให้หล่อพระพุทธรูปลำริด โดย
ได้รับพระราชโองการ พระเจ้า ศรีมัตไตรโลกยราช เมดิษนธรรมเทวะ

พระเจ้าศรีมัตไตรโลกยราช ฯ พระองค์นี้เห็นจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองประเทศ
มลายูในเกาะสุมาตรา

เหตุที่คำจารึกนี้เป็นภาษาเขมร ก็ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีน เมืองครหิ คือ
จังหวัดไชยาทุกวันนี้ตั้งอยู่ติดกันกับกัมพูชาประเทศข้างใต้

คำจารึก

๑ ๑๑๐๕ ศกโณนเกษตร ด ตบะสฤติ กมฺรเตง อญ มหาราช ศรีมต
ไตรโลกยราชเมธาภิษนพรมมเทว ปี เกต

๒ เขยษฐ โนะ พุทธพาร มหาเสนาปติ คลาไน ต จำ สฤก กรหิ อาราชนา
ต มรเตง ศรีญาโน เถว ปฺร

๓ ตีมา เนะ ทังน มาน สิริต ภาร มวย ตุต ฬิร ต ชา พุยาย มาส
ตบ ตนฺลึง ตี ษถาปนา ชา ปฺรติ

๔ มา มหาชน โฝง ต มาน สรฺทธา อนุโมทนา ปุชา นมสฺการ นุ เนะ
เลง ส — บาน สรวุชญตา

๕ — ห ต ชา —

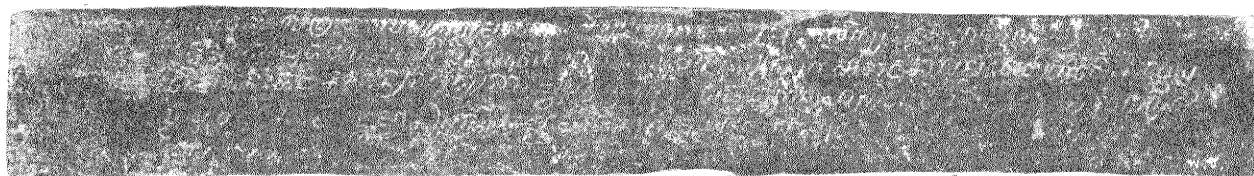
คำแปล

ศักราช ๑๑๐๕ เถาะนักษัตร มีพระราชโองการ กัมร เตงอญ มหาราช ศรีมตไตร
โลกยราช เมธาภิษนพรมมเทวะ ชน ๓ คำ เขยฐมาต (เดือน ๗) วันพุทธ ให้มหาเสนาบดี
คลาไน ผู้รักษาเมืองครหิ อาราชนา มรเตง ศรีญาโน ให้ทำ (พระพุทธรูป) ปฏิมากรนี้ ดำริต
มีน้ำหนัก ๑ ภาระ ๒ ตูละ ทองคำ (ที่ปิด) มีราคา ๓๐ ตำลึง ตถาปนา (พระพุทธรูปนี้) ให้
มหาชนทั้งปวงผู้มีศรัทธา อนุโมทนาและบูชานมัสการอยู่ที่นี่ เพื่อจะได้ถึงธรรมเพชฌัญญาน.....

หลักที่ ๒๔ ก (ชำรุด)
Inscription XXIV bis

หลักที่ ๒๕
Inscription XXV

หลักที่ ๒๒

ศิลาจารึกเขาพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า

ศิลาหลักนี้เดิมอยู่บนเขาพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ มีสเตอร์ เบอรัล
ที่ปรึกษากรมราชโปลิศกระทรวงเกษตราธิการได้ ไปพบที่นั่น แล้วแจ้งความถึงพระสาร
ศาสตร์พลชั้น (เขวี่) ซึ่งกำลังลงพิมพ์เรื่อง โบราณคดีของสยามประเทศในจดหมายเหตุ
ของด.ม.ร. รอยแยต แอเชียติก กรุงลอนดอน (ค.ศ. ๑๙๐๔) แต่ในจดหมายเหตุของสยาม
ด.ม.ร. (ค.ศ. ๑๙๐๕) ศิลาจารึกหลักนี้จึงได้ มีชื่อเสียงเลื่องลือถึงนานาประเทศ แต่คราวนั้น
ยังไม่มีใครสามารถที่จะอ่านได้ ภายหลังศิลาหลักนี้ถูกย้ายเอาไปอยู่ที่วัดเวียง ค่อยไปได้อีก
เขาไปตั้งไว้ ในวัดหน้าเมืองอำเภอตะกั่วป่าใหญ่ จนที่ผู้ตรวจตราได้ขออนุญาตเอาไปตั้งที่เดิม เดียวกัน
ศิลาจารึกอยู่บนเขาพระนารายณ์ดังเก่า

ลักษณะเป็นแผ่นหินยาว ๕๕ เซนติเมตร กว้าง ๕๐ เซนติเมตร มีจารึกด้านเดียว
๒ บรรทัด

ศาสตราจารย์ ชูชีพ เมืองฮัตเต (ประเทศเยอรมัน) เป็นคนแรกที่ได้คิดว่า
คำจารึกนี้เป็นภาษาทมิฬ ครั้นราว พ.ศ. ๑๒๕๐-๑๓๐๐ ท่านจึงได้ลงพิมพ์ทั้งคำจารึกแต่คำแปล
ภาษาอังกฤษ ในจดหมายเหตุของด.ม.ร. รอยแยตแอเชียติก กรุงลอนดอน เมื่อ
ค.ศ. ๑๘๑๓-๑๘๑๔

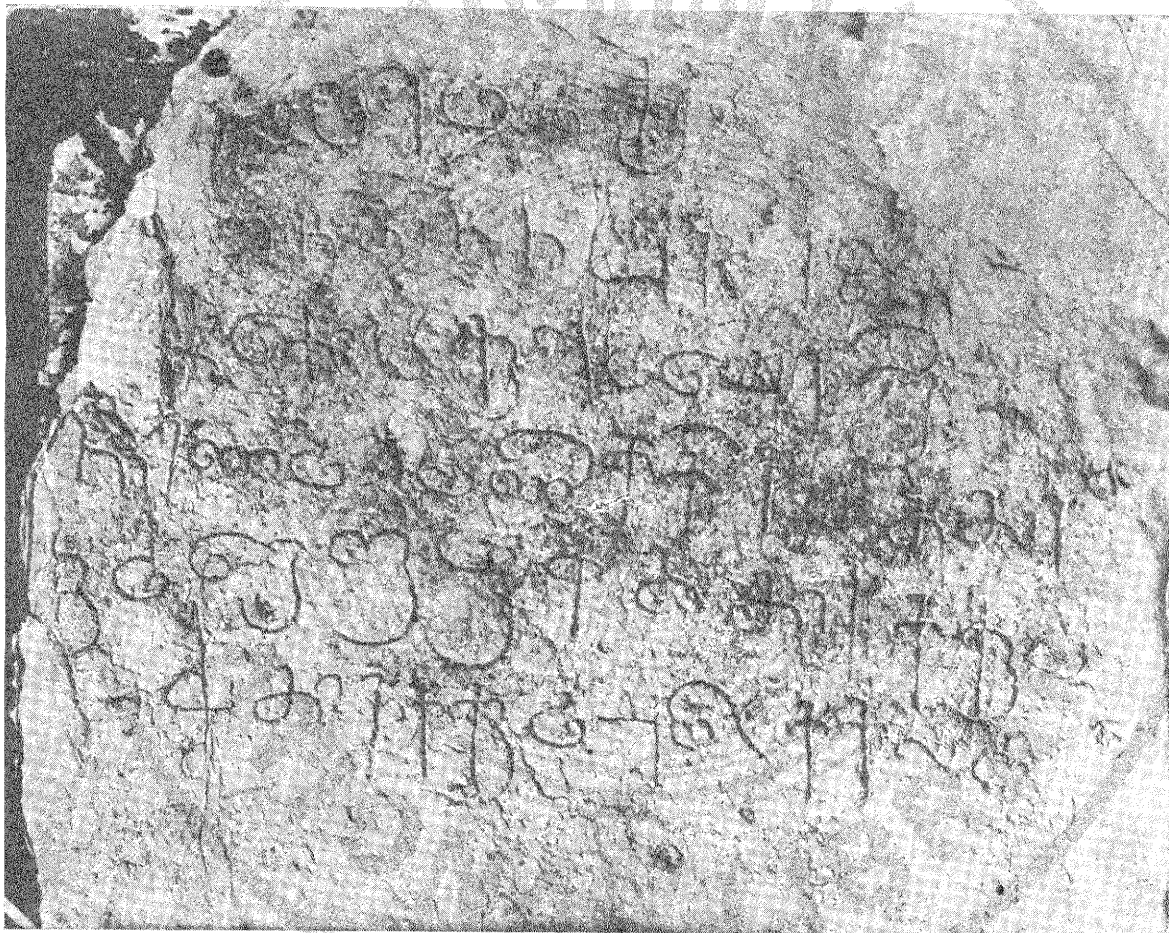
คำจารึก

- ๑ ...รวิรมนุ กุ(ณ) ...
- ๒ (ม)านุ ตานุ นงคุรไท...
- ๓ (ต)ุโตฏญ กุพม เปรุ ศรี (อวนิ)
- ๔ นารณม มณิกภิรามตตาร(ก)
- ๕ (ก)ุม เสดนามคตตารกุกุม
- ๖ (มพ)ุทารกุกุม อไทกกุลม

คำแปล

สระชื่อศรีของนารณัม ซึ่ง รวิรมนุ คุณ..... ได้ชุดเองไถ่ (เมือง)
 นงคุร อยู่ในกรรวิชาของสมาธิกแห่งมณิความแลของกองทัพระวังหน้า กับชาวไร่ชาวนา.....
 (คำศัพท์จารย์ ชูลซ์ สันนิฐานว่า นงคุรเป็นชื่อตำบลที่พวกทมิฬตั้งอยู่ไถ่เมืองตะกั่วป่าทุกวันนี้
 ชื่อผู้ชุดสระบางทีจะเป็นภาสักกวิรมนุ)

หลักที่ ๒๖
Inscription XXVI

หลักที่ ๒๗

ศิลาจารึกวัดมเหยงค์

ศิลาหลักนี้เป็นแผ่นหินดำ ยาว ๑ เมตร ๑๒ เซนติเมตร กว้าง ๕๘ เซนติเมตร หนา ๓๓ เซนติเมตร ได้เคยอยู่ที่วัดบวรนิเวศหลายสิบปี ติดกับฝาบนทวารเข้าพระตำหนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เมื่อประมาณ ๓๐ ปีต่อมาแล้ว มองสิเออร์ ฟูเนอโร ช่างเขียนฝรั่งเศส ได้ไปพบที่นั่น แล้วลงความในหนังสือ “สยามอสังเขป” ว่า “หลักนี้เดิมอยู่ที่วัดมเหยงค์ เป็นปราสาทพราหมณ์อยู่ในจังหวัดนครราชสีมา” แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ คือชื่อวัดมเหยงค์ ในจังหวัดนครราชสีมาไม่มี พระตำรวจตำรวจพลชั้น (เข็น) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ริเชอซ์” ว่าตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าได้ตรัสเล่า วัดมเหยงค์ นี้อยู่ในจังหวัดนครราชสีมา

เมื่อปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รับสั่งให้ยกศิลาหลักนี้เอามารักษาไว้ในหอพระสมุดฯ พร้อมกับศิลาจารึกอื่น ๆ ซึ่งเคยอยู่ที่วัดบวรนิเวศ

หลักนี้จารึกด้วยตัวอักษร ๖ บรรทัด เป็นภาษาสันสกฤต อักษรเป็นอักษรบรรจงเหมือนอักษรที่เคยใช้ในประเทศกัมพูชาเมื่อราว พ.ศ. ๑๓๕๐—๑๓๕๐

แผ่นหินหักทั้งสองข้าง คำจารึกจึงขาดทั้งข้างต้นและข้างปลายทุก ๆ บรรทัด เป็นเรื่องข้อบังคับสำหรับอารามใดอารามหนึ่งในพระพุทธศาสนา

คำจารึกนี้เคยมีนักปราชญ์ฝรั่งเศส ชื่อมองสิเออร์ บารต์ พิมพ์แปลไว้ในหนังสือ “สยามอสังเขป” ของฟูเนอโร

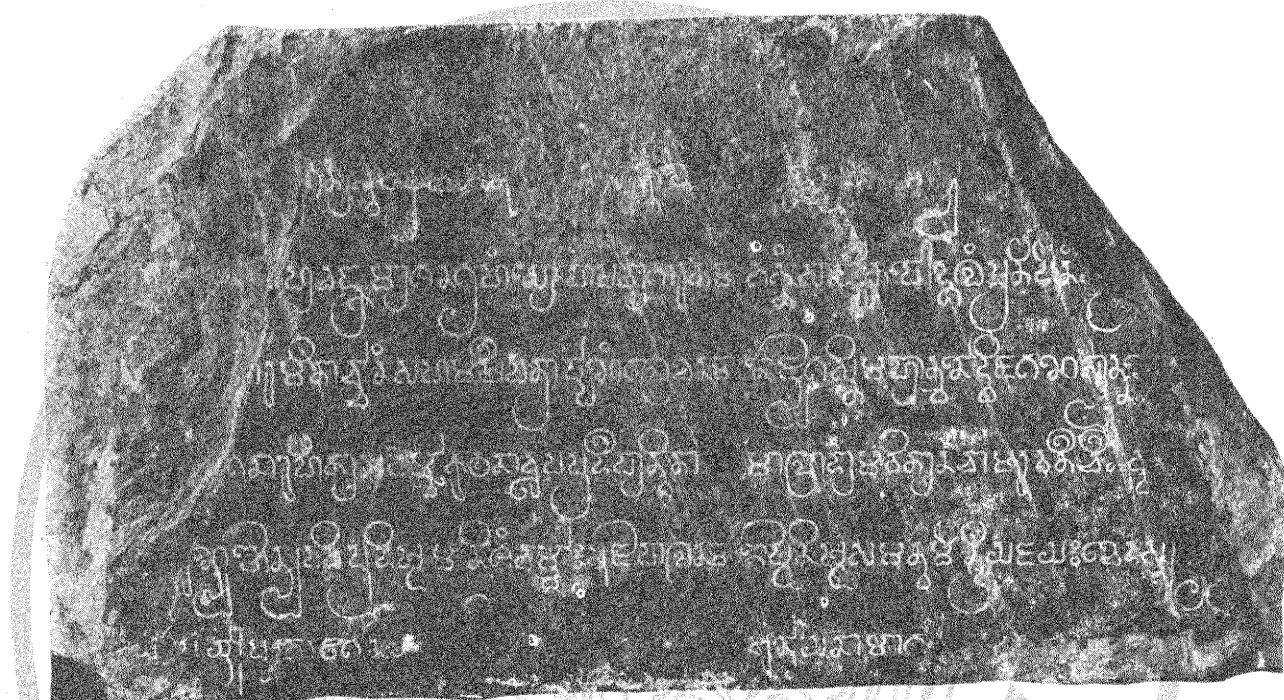
คำจารึก

- ๑ ห. ตาสว. ว. ร. ธ. ย. ภุกต(โย)ย(ะ)
- ๒ ห จงกรมาศนคฤห์ โสโปยชาครกม ภุกตี่ สางขิกเปาทุกลม ปฏิ
ทินี่ ร.....
- ๓ (ป) ารมิตารจุนี่ สหมยี่ปตรารูปณี่ เลขนม อิชยาคสตุติมหาตุมโน
ทวิชคเสยานนญ จ.....
- ๔ (ตยา) คณารหิตา สธรรมมกถนา รูปปรที่ปานวิตา มาลาทามวิทาน
จามรวดี จันชว(ช)
- ๕ (ปุ) ญยณจันชวปี ปรีทียภูมณิศิ ธรรมะ ปรัชปาถนม อิชญาณิชญ
สมตุมินทริยชยะ เขตสุ สุ. ฤ. ฤ.....
- ๖ รยยาปุตโกเคน ย..... อรณนายนามา ก.....

คำแปล

..... พระระเบียงแดห้อยอาหารกับอุโบสถการ อาหารสำหรับคณะสงฆ์เด
บุคคตต่าง ๆ การนมัสการพระบารมี การเขียนหนังสือ จำหน่าย
น้ำหมักกับแผ่น (สำหรับเขียน) เครื่องบูชา อาหารเครื่องบำรุงคณะพรหมณ์ของพระอคฤติ
มหาตมนี้ มีทั้งธรรมเทศนา ประกอบด้วยรูปประทับ พวงมาลัย
ธงพิดาน จามร ประดับด้วยธงจีน บุญกุศลอื่น ๆ ตามคำสอน
คือการปฏิบัติพระธรรมไม่ขาดลักเวตา การบริบาลประชาราษฎร์ การทนความทุกข์ความทุกข์
การปราบอินทรียสังวรณ (ให้สงบ) ผู้ได้ทรัพย์สินสมบัติโดย
ความของอาจ ชื่ออรรณาย.....

รูปที่ ๒๗
Inscription XXVII

รูปที่ ๒๘
Inscription XXVIII

หลักที่ ๒๘

ศิลาจารึกวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

ในวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชมีศิลาจารึก ๓ หลัก หลัก ๑ เดิมอยู่ที่วัดเสมาชัย
เดี๋ยวนี้ตั้งอยู่ในคลองวัดมหาธาตุ เป็นแผ่นหินยาว ๑ เมตร ๒๐ เซนติเมตร กว้าง ๔๐ เซนติเมตร
หนา ๑๐ เซนติเมตร มีจารึก ๘ บรรทัดชำรุดเสียหมดอ่านไม่ได้สักคำเดียว ชาวเจ้าจึงไม่ได้
ลงพิมพ์ในประชุมจารึกสยามเดิมนั้น

อีกหลัก ๑ เป็นแผ่นใหญ่จารึกทั้งสองด้าน คือหลักที่ ๒๘ ในหนังสือเดิมนั้น
หลักที่ ๓ คือหลักที่ ๒๘ นี้เอง ติดกับบันไดหน้าประตูวัดมหาธาตุ มีจารึก
บรรทัดเดียวเป็น ๓ อักษรใหญ่ สูงประมาณ ๘ เซนติเมตร มี ๘ ตัว คือ

ภ || ตมาขยไอเศฐปะ (หรือ ไอศฐธะ)

คำจารึกเหล่านี้เป็นภาษาอะไรไม่ทราบแน่ เพราะศิลาจารึกหลักนี้ไม่บริบูรณ์ เป็นชิ้นเล็ก
เศษของจารึกใหญ่หลักหนึ่งหลักใด แต่มีข้อสำคัญอย่างหนึ่งคือตัวอักษรนี้แตกต่างจากตัวอักษร
จารึกอื่น ๆ ที่ได้พบในสยามประเทศจนทุกวันนี้ เป็นอักษรคล้ายกับอักษรที่ใช้ในประเทศ
อินเดียเมื่อราว พ.ศ. ๘๐๐-๑๐๐๐

หลักที่ ๒๙

ศิลาจารึกวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

ศิลาหลักเป็นแผ่นหินอ่อนสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๘๐ เซนติเมตร หนา ๓๕ เซนติเมตร มีจารึกทั้งสองด้าน ๆ หนึ่งมี ๓๖ บรรทัดข้างบนมีรูปพระอาทิตย์พระจันทร์ ด้าน ๒ มี ๑๔ บรรทัด

นักปราชญ์คนแรกที่ได้ตรวจศิลาจารึกหลักนี้ คือ นายพันตรี แอโมนิเออร์ ได้กล่าวไว้ว่า คำจารึกนี้เป็นภาษาสันสกฤต แต่ได้จารึกเมื่อราว พ.ศ. ๘๕๐-๙๐๐ ภายหลังคำศัตราจารย์ ฟินด์ ได้กล่าวว่าตัวอักษรจารึกนี้ คล้ายกับตัวอักษรจารึกที่เขาวพระนารายณ์เมืองตะกั่วป่า แต่การอ่านคำศัตราจารย์ ฟินด์ยังไม่ได้ทราบว่าศิลาจารึกเขาวพระนารายณ์เป็นภาษาทมิฬ จึงไม่ได้คิดอ่านศิลาจารึกวัดมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นภาษาทมิฬ

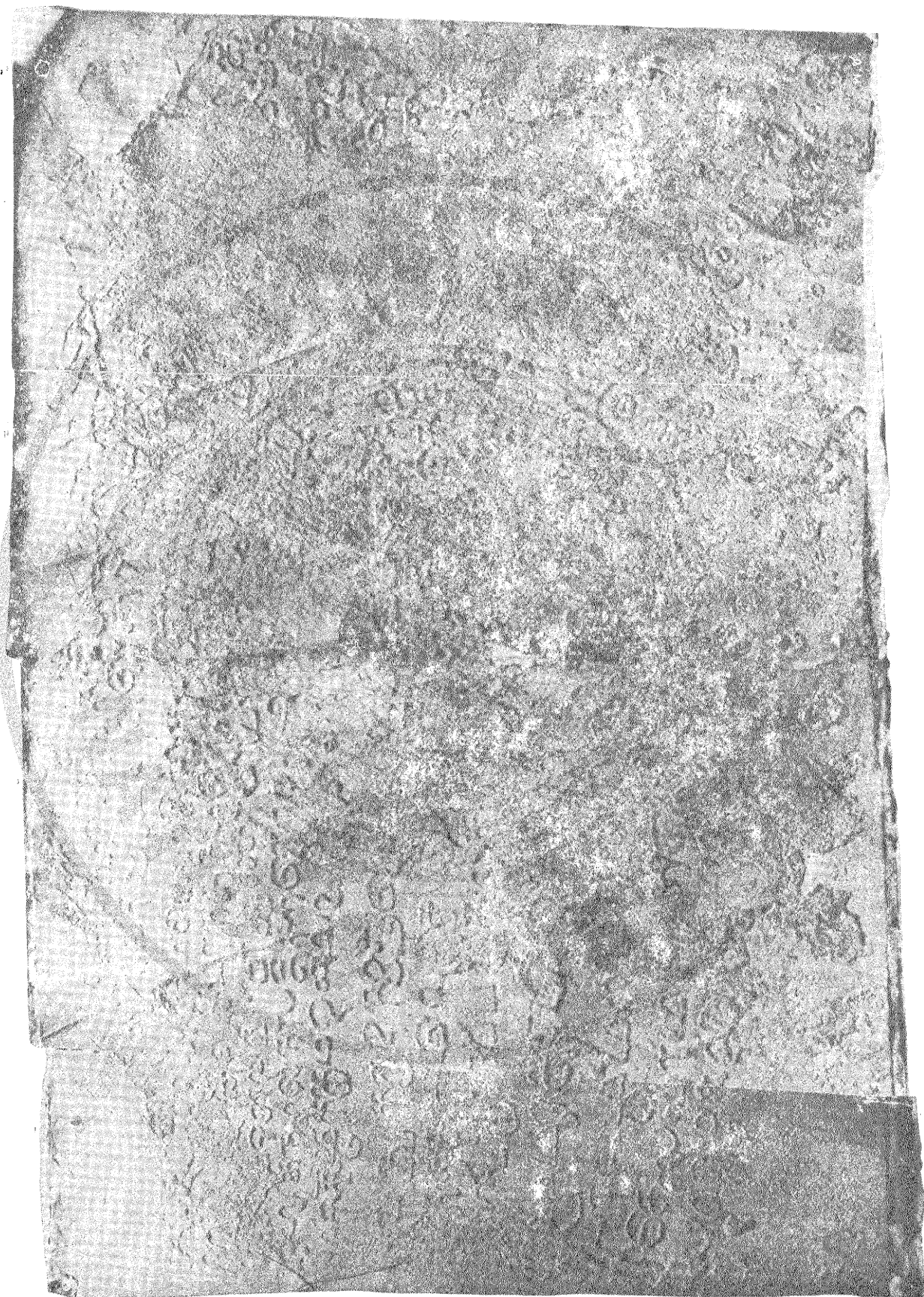
ที่จริงคำจารึกด้านที่ ๒ เป็นภาษาทมิฬแน่ ส่วนคำจารึกด้านที่ ๑ ชำรุดมากอ่านไม่ใคร่จะได้ความ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นภาษาสันสกฤตเขียนโดยอักษรทมิฬ

คำจารึกด้านที่ ๒ ยังอ่านได้หลายคำ ข้าพเจ้าจึงได้ลงฉบับคัดลอกถึงคำศัตราจารย์อยู่ตส์ เมืองยัตเต (เยอรมัน) นักปราชญ์ผู้ชำนาญในการอ่านศิลาจารึกภาษาทมิฬ ท่านได้มีจดหมายมาถึงข้าพเจ้าบอกว่าคำจารึกด้านที่ ๒ นี้ เป็นภาษาทมิฬแน่ แต่ดังเหตุตัวอักษร เห็นจะจารึกภายหลังจารึกเขาวพระนารายณ์สัก ๒๐๐ ปี

เพื่อเป็นการสะดวกแก่ผู้อ่าน ข้าพเจ้าได้ลงคำแปลไว้ ได้คำภาษาทมิฬที่แปลได้ทุก ๆ คำ

- ๑ (สว)สติ ศรี ศก.....
- ๒..... (ญ) รุรุ (อ) ญชุ เชนรุ
ร้อย ห้า ถ่วงแก้ว
- ๓..... มุ เปรร ตี(งคตทิพไม).....
ฉันทันทร ตรงกับ
- ๔..... ว(ร)นุ ตนมเศ(นาปติ).....
ธรรมเด่นาบดี
- ๕..... (ป)ริศาทุ พราหมณรุ (วิ)ยา.....
ตั้งนี้ คือ พราหมณ
- ๖..... สตุ ตนมเศนาปติคพ โสรปติ.....
โดยคำตั้ง ธรรมเด่นาบดี
- ๗..... กุกพุกกุกม โอนรุ.....
หนึ่ง
- ๘..... วนุกุก ทนมณ เช
ธรรม
- ๙..... ไต อพิรุ เศ(ยุว)า(นุ) อุณูทาน(าล) เค่ง.....
ถ้าผู้ใด ทำขึ้นถวายแก่ กงคา
- ๑๐..... งุ กุรา(ล)ปสุ โกณรุ(ร).....
โคตเตง ถูกฆ่าเสีย
- ๑๑..... มุ มาตา.....
มารดา
- ๑๒..... ปาวมม.....
บาป
- ๑๓..... เตะถลาม.....
- ๑๔..... ฤษณมุนท.....
คำรบแปด

หลักที่ ๒๙ (ด้านที่ ๒)

รูปที่ ๒๒
Planche XXII

Inscription XXIX , Face 2

INSTITUT ROYAL

SERVICE ARCHEOLOGIQUE

Recueil des Inscriptions du Siam.

Deuxième Partie:

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LĀVO

éditées et traduites

par G. CŒDÈS

Secrétaire Général de l'Institut.

Volume publié par ordre

du

Prince SVASTI VATTANAVISISHTA de Siam

en commémoration du jour anniversaire

où il parvint à l'âge atteint par ses parents.

RECUEIL

des

INSCRIPTIONS DU SIAM.

II

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LAVO.

INSTITUT ROYAL

SERVICE ARCHEOLOGIQUE

Recueil des Inscriptions du Siam.

Deuxième Partie :

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LĀVO

éditées et traduites

par G. CŒDÈS

Secrétaire Général de l'Institut.

Volume publié par ordre

du

Prince SVASTI VATTANAVISISHTA de Siam

en commémoration du jour anniversaire

où il parvint à l'âge atteint par ses parents.

BANGKOK

BANGKOK TIMES PRESS

B. E. 2472 (1929 A. D.).

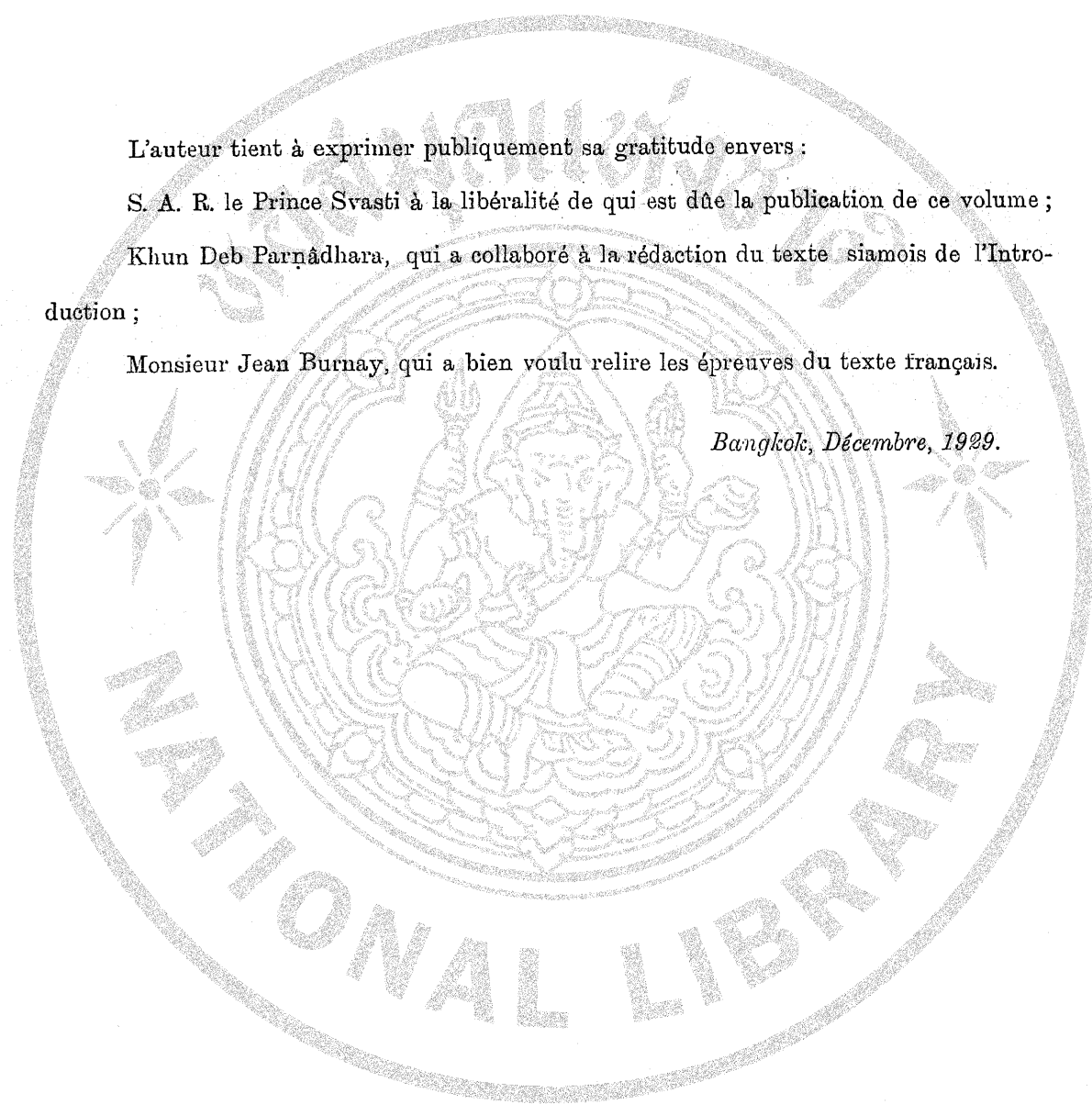
L'auteur tient à exprimer publiquement sa gratitude envers :

S. A. R. le Prince Svasti à la libéralité de qui est due la publication de ce volume ;

Khun Deb Parnâdhara, qui a collaboré à la rédaction du texte siamois de l'Introduction ;

Monsieur Jean Burnay, qui a bien voulu relire les épreuves du texte français.

Bangkok, Décembre, 1929.

ADDITIONS ET CORRECTIONS.

- P. 1., note 2.—*Ajouter* : et dans Les Collections archéologiques du Musée National de Bangkok, *Ars Asiatica*, XII, Pl. XV-XVII.
- P. 1. note 3.—Deux des statues provenant du Musée d'Ayudhyā sont actuellement au Musée National de Bangkok.
- P. 5.—L'inscription dite de Vian Srah provient en réalité du Vāt Semā Mu'añ de Nagara Çrī Dharmarāja. Vian Srah doit donc être remplacé partout où il apparaît dans le cours de ce volume (P. 5, 6, 8, 35) par Vāt Semā Mu'añ.
- P. 7, l. 19.—*Supprimer les mots* : "malheureusement incertaine."
(V. *Infra*, sous pp. 45-47).
- P. 9.—Pour de nouvelles données sur les rapports de Java avec Çrīvijaya et sur la chute du royaume sumatranais, v. G. Coedès, A propos de la chute du royaume de Çrivijaya (*Bijdragen*, 83, 1927, p. 459) et W. F. Stutterheim. A Javanese period in Sumatran history, Surakarta, 1929.
- P. 13.—*Au lieu de* : Nāy Pvan Induvamça, *lire* : Khun Paripāl Puribhand, Conservateur du Musée National.
- P. 22, l. 4.—*Au lieu de* : pho(6)n, *lire* : pho(6)ñ.
- P. 22, l. 5.—*Au lieu de* : ru tu pvas, *lire* : ru ta pvas.
- P. 35.—*Au lieu de* : Stèle de Vian Srah, *lire* : Stèle de Vāt Semā Mu'añ, à Nagara Çrī Dharmarāja.
- P. 37, l. 5.—*Au lieu de* : savarite, *lire* : svarite.
- P. 42.—*Ligne 6 du texte de l'inscription, au lieu de* : iha lako, *lire* : iva loka; *et ligne 7, au lieu de* : 'bhānu. ti *lire* : bhānūpādhi.
- P. 45, l. 5.—*Au lieu de* : Vāt Peñcamapabitra, *lire* : Musée National de Bangkok.

P. 45, l. 17.—*Au lieu de* : à une date malheureusement douteuse,
lire : en 1183 A. D.

P. 46-47.—La date de l'inscription est 1105 çaka, ainsi que je l'ai
montré dans *Bijdragen*, 83, 1927, pp. 468-469.

P. 49.—Dans le vol. XVIII de l'*Epigraphia Indica* (Part 2, April
1925, pp. 71-72), T. A. Gopinatha Rao a donné de
cette inscription tamoule une transcription et une
traduction qui diffèrent sensiblement de celles de
Hultzsch.

P. 52, l. 3 du texte sanskrit.—*Au lieu de* : ārpanam, *lire* : ārpanam.

P. 52, l. 6 du texte sanskrit.—*Au lieu de* : bhagena *lire* : bhogena.

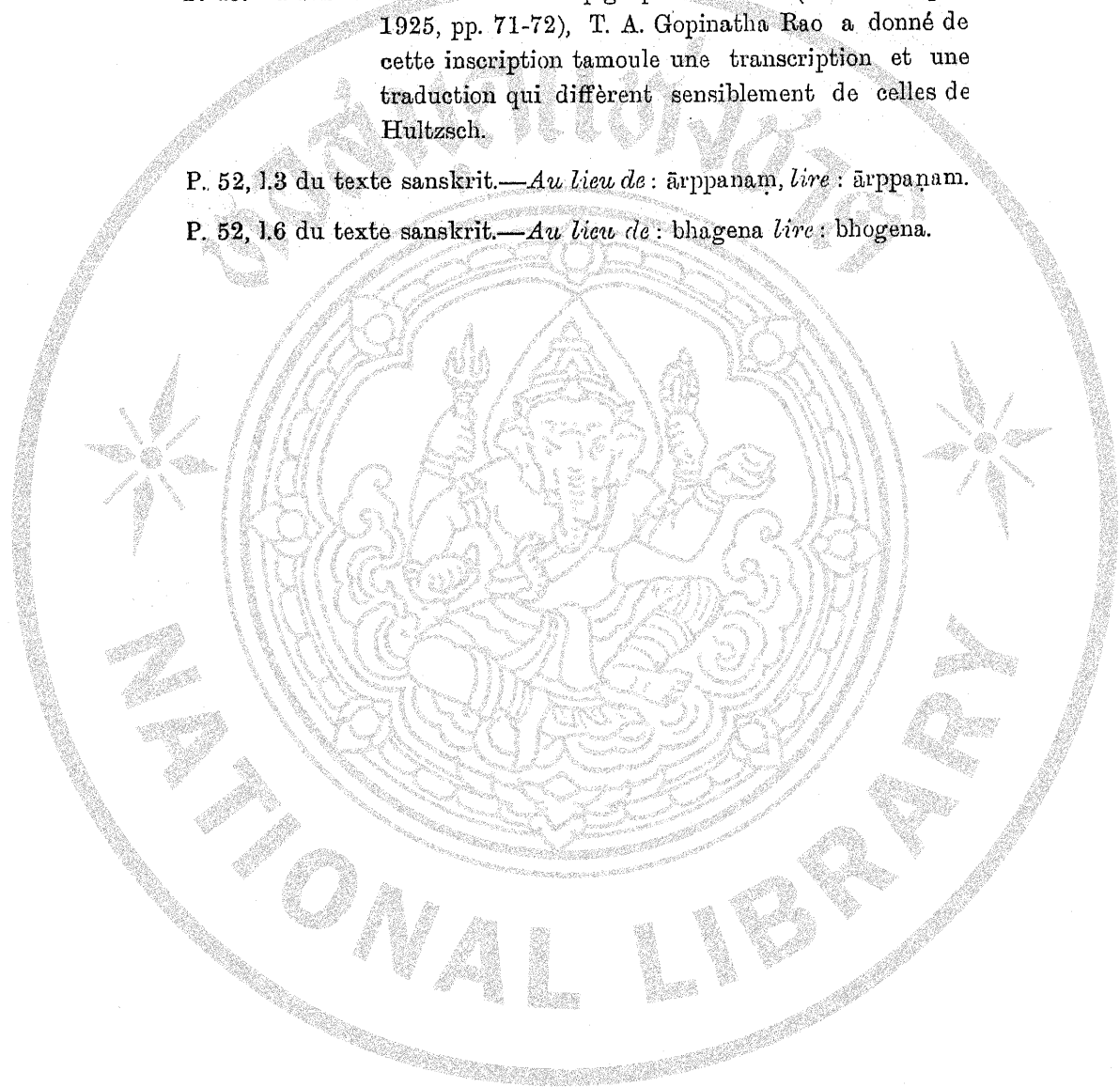

TABLE des MATIERES.

Introduction :	PAGE.
Le royaume de Dvāravatī	1
Grahi et Tāmbraḷiṅga	6
Le pays de Lāvo	10
XVI. Inscription sur un Buddha debout trouvé au Vāt Mahādhātu (Labapurī)	13
XVII. Inscription sur un Buddha debout provenant de Vāt Khòy ...	15
XVIII. Inscription sur un pilier octogonal provenant du Sāl Sūn ...	17
XIX. Stèle khmère du Sāl Sūn	21
XX. Stèle (brisée) du Sāl Sūn	25
XXI. Stèle du Sāl Cau (San Chao) de Labapurī	29
XXII. Inscription du Thām Rū ṣī, Khau Nā (Rājapurī)	33
XXIII. Stèle de Vāt Semā Mu'an (Nagara Ārī Dharmarāja)	35
XXIV. Inscription de Vāt Hvā Vian (Jaiyā)	41
XXV. Inscription du Buddha de Vāt Hvā Vian	45
XXVI. Inscription de Khau Brah Nārāyaṇa (Tahvā Pā)	49
XXVII. Inscription de Vāt Maheyaṅg	51
XXVIII. Inscription de Vāt Mahādhātu, Nagara Ārī Dharmarāja	55
XXIX. Inscription tamoule de Vāt Mahādhātu, Nagara Ārī Dharmarāja ...	57

LE ROYAUME DE DVĀRAVATI.

Les plus anciens monuments de Labapurī ne remontent pas au-delà de l'époque khmère. Cependant, on a découvert, dans la ville même (au Vāt Mahādhātu) ou aux environs (Vāt Khōy), des statues du Buddha debout, qui n'offrent pas les caractéristiques de la statuaire khmère, et semblent appartenir à un art antérieur. L'une d'elles porte une inscription sanskrite en caractères analogues aux plus anciens caractères de l'épigraphie cambodgienne (Inscr. No. XVI). Une autre porte une ligne tronquée en caractères également anciens, et peut-être en langue mène (No. XVII). C'est sûrement du mōn, et du mōn singulièrement archaïque, qui est gravé sur un pilier octogonal à chapiteau cubique décoré provenant de Labapurī (No. XVIII). Ce pilier est identique à divers piliers trouvés lors des travaux de réfection et d'agrandissement du grand stūpa de Brah Paṭhamacetiya (Pl. I), et exposés sous la galerie pourtournante de ce monument, avec d'autres pièces de sculpture dont la plupart sont antérieures à la floraison de l'art khmère⁽¹⁾. Même pour l'observateur superficiel, ces statues et ces sculptures de Labapurī et de Brah Paṭhamacetiya semblent appartenir à une école aussi distincte de l'école classique khmère que de l'école indo-javanaise, où les sculpteurs des Bodhisattvas de Jaiyā puisèrent leur inspiration⁽²⁾.

Les statues du Buddha trouvées à Labapurī, à Ayudhyā, à Brah Paṭhamacetiya, et appartenant à cette école que j'appellerai provisoirement pré-khmère, peuvent se répartir en deux types :

1) le Buddha debout⁽³⁾, faisant généralement de la main droite le geste " qui ôte la crainte " (*abhaya mudrā*), et quelquefois celui qui " répand ses faveurs " (*varamudrā*).

2) le Buddha assis à l'euro péenne faisant tourner de ses deux mains la Roue de la Loi, ou bien encore faisant de la main droite le geste de l'enseignement, tandis que la main gauche repose dans le giron. Les plus beaux spécimens de ce dernier type sont la grande statue conservée dans l'uposathāgāra de Brah Paṭhamacetiya, et celle, maladroite-ment réparée, qui provient du Vāt Mahādhātu d'Ayudhyā et est conservée actuellement dans un petit sanctuaire du Vāt Brah Meru (Pl. V).

(1) V. Fournereau, *Le Siam ancien*, vol. I, p. 120, 121, et infra Pl. II et III.

(2) Publiés dans Coedès, *Bronzes Khmers*, Ars Asiatica, V, Pl. XLVII.

(3) On peut voir 3 statues de ce type au Musée de Labapurī, 2 au Vāt Peñcamapabitra, une au Vāt Pavaranivesa (provenant de Vāt Brayā Ok, Labapurī), 4 au Musée d'Ayudhyā (provenant du Vāt Mahādhātu de Labapurī, et des Vāt Rō et Brah Meru d'Ayudhyā), plusieurs à Brah Paṭhamacetiya. Trois d'entre elles sont reproduites ici Pl. IV.

Le premier type, qui représente soit le Buddha Dīpaṅkara, soit le Buddha Cākya-muni, jouissait d'une grande popularité dans les "îles", notamment dans les îles de Java et de Ceylan, ainsi que l'enseignent les manuscrits iconographiques népalais. On le retrouve dans la statuaire indienne de l'époque Gupta, et sur les sculptures rupestres décorant l'entrée des temples souterrains d'Ajantā(1).

Il est encore connu au Siam sous le nom de *Brah hām samud*, "le Buddha calmant la mer," qui semble se rapporter à la légende, d'ailleurs obscure, d'Abhayapāṇi "au milieu du grand Océan," représentée sur une miniature népalaise(2).

Des images du second type, assises à l'européenne, se retrouvent aussi dans l'Inde à la même époque et aux mêmes endroits que les précédentes.

Les caractéristiques des statues de ce style trouvées en territoire siamois sont : la grosseur des boucles de cheveux, la forme ellipsoïdale du visage au front plat, les paupières à fleur de tête sous une arcade sourcilière peu marquée, et surtout le modelé du torse et des membres qui apparaissent sous le cīvara comme un nu sous un tissu fin plaquant sur le corps (Pl. VI). L'aspect général de ces images rappelle de très près les statues indiennes de l'époque Gupta, surtout celles qui proviennent de Sārnāth et des temples souterrains(3). La matière dans laquelle elles sont taillées n'est jamais le grès, presque exclusivement employé à l'époque khmère, mais le calcaire bleuté et très dur, que les sculpteurs trouvaient dans les collines situées à l'est de Labapurī, et au sud-ouest de Rājapurī.

Aucune des statues trouvées en territoire siamois n'est datée, mais certains indices et certains recoupements permettent de leur attribuer une date assez haute, voisine de celle de leurs prototypes indiens.

On a vu que deux statues provenant de Labapurī portent des inscriptions en caractères à peu près identiques à ceux qui furent employés au Cambodge au début de la période préangkorienne.

(1) Foucher, *Iconographie bouddhique*, vol. I, p. 77 et suiv.

(2) Foucher, *Ibid.*, Pl. II, fig. 4.

(3) V. A. Smith, *Indian sculpture of the Gupta period*, *Ostasiatische Zeitschrift*, III, p. 1.— Les Buddhas indiens de style Gupta à comparer avec ceux qui ont été trouvés en territoire siamois sont reproduits :—Buddha assis à l'européenne : bas-relief sur le stūpa de la cave XXVI d'Ajantā (Burgess, *Ancient monuments of India*, Pl. 207) ; bas-relief de la cave IX d'Ajantā (V. A. Smith, *Hist. of Fine Arts in India*, p. 178, fig. 123) ; stèle de Sārnāth (Burgess, Pl. 67.2).—Buddha debout, la main droite en abhaya-mudrā : Statue de Sārnāth (Burgess, Pl. 65 et 67 ; *Ost. Zeit.*, III, p. 15, fig. 9 ; Foucher, *Iconogr.*, p. 81, fig. 8) ; stèles de Sārnāth (Burgess, Pl. 68) ; statue de Mathurā (*Ost. Zeit.*, III, p. 22, fig. 15 ; *Vigraṅkarma*, Pl. II ; V. A. Smith, *History*, p. 171, fig. 117), statue de Cawnpore (*Ost. Zeit.*, III, p. 23, fig. 16), statue de bronze de Sultanganj (V. A. Smith, *History*, p. 171, fig. 118).—Buddha debout la main droite en vara-mudrā : façade de la cave XXVI d'Ajantā (Burgess, Pl. 206), Kanheri (*Ibid.* Pl. 212).

Les statues assises à l'européenne, position peu fréquente pour ne pas dire inconnue dans l'iconographie khmère, sont la réalisation en ronde bosse des images en bas-relief de haute époque, déjà mentionnés, qui représentent le premier sermon (Brah Paṭhamacetiya, Pl. VII)⁽¹⁾ ou le Grand Miracle (Musée d'Ayudhyā, Pl. VIII) : les motifs décoratifs si caractéristiques du trône sur lequel est assis le Buddha sont identiques, et c'est même l'étude des bas-reliefs qui permet d'identifier comme un fragment du dossier d'un trône le beau fragment à motif de makara conservé à Brah Paṭhamacetiya (Pl. III)⁽²⁾. Statues et bas-reliefs sont apparentés, d'une part avec certaines tablettes votives provenant de Brah Paṭhamacetiya, de Rājapurī et de la Péninsule Malaise, représentant le Grand Miracle (Pl. IX)⁽³⁾ ; d'autre part avec la grande image rupestre du Thām Rū'sī, dans le Khau Nū (Khao Ngu) près de Rājapurī⁽⁴⁾. Les caractères paléographiques de la formule *ye dhammā* gravée sur les tablettes votives⁽⁵⁾, et ceux de l'inscription gravée sous l'image rupestre du Thām Rū'sī (No. XXII), indiquent une époque au moins aussi haute que celle des Buddhas inscrits de Labapurī. On notera enfin que l'auteur de l'image rupestre du Thām Rū'sī s'appelle Samādhi-gupta : or, l'ononastique indienne a ses modes, et tandis que les noms en *gupta* sont inconnus à l'époque khmère, l'inscription de Kōdah nous donne au moins un exemple d'un nom en *gupta* employé en Indochine au moment où régnait dans l'Inde la dynastie qu'on appelle ainsi⁽⁶⁾.

De tout ceci on peut conclure que les images bouddhiques de style pré-khmère, provenant de la région située autour du coin nord-ouest du golfe de Siam et notamment de Labapurī, Ayudhyā, Brah Paṭhamacetiya, Rājapurī, datent au plus tard des VIe-VIIe siècles. Or, c'est précisément à cette époque que les pèlerins chinois Hiuan-tsang et Yi-tsing⁽⁷⁾, ainsi que d'autres textes⁽⁸⁾, mentionnent dans cette partie de la péninsule, entre *Çrīkṣetra* (Birmanie) et *Īcānapura* (Cambodge), le royaume de *T'o-lo-po-ti* dont le nom ne peut guère être restitué qu'en *Dvāravatī*.

Le nom de Dvāravatī est, il est vrai, un de ceux qui entraient dans la composition du nom officiel d'Ayudhyā, qui ne fut fondée que beaucoup plus tard, en 1350, sur un site d'ailleurs plus ancien. Mais n'oublions pas que, fondée par le chef de Mo'an Ū Dōn,

(1) Fournereau, *Siam ancien* I, p. 120.—L. de Lajonquière, BCAI, 1909, p. 220.

(2) Croquis dans de Lajonquière, Ibid., fig. 14.

(3) Cœdès, *Tablettes votives du Siam*, Pl. II et III.

(4) Croquis dans Lajonquière, BCAI, 1909, p. 226, fig. 21.

(5) V. infra p. 11, Note sur les inscriptions de Brah Paṭhamacetiya.

(6) Buddhagupta, chef de navire (*mahānāvika*) du pays de *Raktamrītika*. Sur cette inscription, cf. Kern, *Over eenige oude sanskrit opschriften van't Maleische Schiereiland*, Versl. en Med., Afd. Letterkunde, 3. reeks, I, 1883.

(7) *Mémoires*, II, p. 83.—Takakusu, *A record*, p. 10.

(8) Cf. Pelliot, *Deux itinéraires*, BEFEO, IV, p. 222-224.

elle était en quelque sorte l'héritière d'une capitale plus ancienne, située dans la région de Subarnapurī ou de Braḥ Paṭhama, et que, suivant l'usage encore vivant, elle dut incorporer à son nom celui de la cité qui l'avait précédée.

Il semble donc légitime d'attribuer au royaume de Dvāravatī les images bouddhiques qui viennent d'être mentionnées, et par conséquent les inscriptions qui les accompagnent. Ce royaume dont on ne connaissait jusqu'ici que le nom et l'emplacement, se révèle à nous comme un pays de culture indienne, pratiquant le bouddhisme, et s'inspirant dans sa sculpture de l'art Gupta. La statuaire bouddhique de Dvāravatī est apparentée de très près à la statuaire primitive du Cambodge, dont de magnifiques spécimens ont été récemment découverts près d'Āṅkor Bórēi, dans le Cambodge méridional (1). Il n'est du reste pas impossible que cet art bouddhique (improprement appelé gréco-khmér et qui n'est autre que l'art indien de la période Gupta) soit parvenu au Cambodge (ou plus exactement au Fou-nan) par l'intermédiaire de Dvāravatī. Ce que l'on sait par ailleurs de l'indianisation du Fou-nan laisse supposer qu'elle ne s'est pas faite, à l'origine, par un apport direct de l'Inde, mais plutôt par l'intermédiaire des états indianisés de la Péninsule Malaise (2). Pour l'art bouddhique du Fou-nan, Dvāravatī a peut-être joué ce rôle de relai entre l'Inde des Guptas et le delta du Mékong.

En dehors de l'existence même du royaume de Dvāravatī, et de son rôle probable dans l'histoire de l'art bouddhique en Indochine, les sculptures et les inscriptions de Labapurī et de Braḥ Paṭhamacetiya ne nous révèlent absolument rien sur l'histoire de cet état, qui restera à jamais obscure si de nouvelles découvertes épigraphiques ne viennent y jeter quelque lumière. Un point du moins semble établi : Dvāravatī, dont la cité de Lāvo, aujourd'hui Labapurī, devait alors faire partie, était peuplé par des Mòns bouddhistes. On a vu plus haut que l'inscription d'un de Buddhas provenant de Vāt Khòy près de Labapurī est probablement en mòn (No. XVII). C'est certainement un dialecte mòn qui est gravé sur le pilier octogonal du Sāl Sūn de Labapurī (No. XVIII). Dans l'inscription du Thām Rū'sī de Rājapurī, la forme *puñ* pour *punya* est également mòn. L'importance de l'élément mòn dans le peuplement du bassin du Ménam, et dans sa colonisation vers le nord jusqu'à Haripūñjaya (Lāmbūn), méconnue jusqu'à ces derniers temps, se révèle peu à peu (3), grâce aux inscriptions malheureusement assez peu explicites qui sont publiées plus loin.

(1) Reproduits dans Groslier, *La sculpture khmère ancienne*, Pl. 22 A, 33.

(2) Pelliot, *Le Fou-nan*, BEFEO, III, p. 269 et 290-291.

(3) G. Cœdès, *Documents sur l'histoire du Laos occidental*, BEFEO, XXV, p. 1.

LE ROYAUME DE ÇRĪVIJAYA.

L'inscription de Viañ Srah (No. XXIII) relate la fondation en l'an 775 de l'ère chrétienne d'un sanctuaire bouddhique par ordre du roi de Çrĭvijaya. Il s'agit ici du royaume sumatranais dont la capitale se trouvait à l'ouest de la ville moderne de Palembang, et qui fut connu longtemps des historiens par ses noms chinois de *Fo-che*, *Che-li-fo-che* ou *San-fo-ts'i*, fautivement restitués en Çrĭbhoja. Son véritable nom de Çrĭvijaya qui n'apparaît que dans l'épigraphie, et son rôle dans l'histoire de l'Indonésie et de la Péninsule Malaise, n'ont été reconnus que récemment(1). Son histoire que l'on reconstitue d'une façon encore bien fragmentaire à l'aide des documents chinois, arabes et des inscriptions(2), peut se résumer ainsi :

Si l'on fait abstraction de quelques mentions, au début de l'ère chrétienne (Rāmāyaṇa, Ptolémée) et au début du Vme siècle (Fa-hien), du pays de *Yavadvīpa* qui désigne *peut-être* Sumatra, la grande île indonésienne entre dans l'histoire en 644, date de la première ambassade du Malāyu (région de Minangkabaw) à la Cour de Chine. Vingt-six ans plus tard, en 670, Çrĭvijaya envoie à son tour la première de ses ambassades, qui se succéderont régulièrement jusqu'au XIVme siècle. A l'époque du passage du pèlerin chinois Yi-tsing (671-672, et 685-689), Çrĭvijaya absorbe son voisin le Malāyu, et lance contre Java une expédition qui a pour résultat l'annexion de la partie occidentale de cette île (Inscr. de Bangka en 686). Dans ses écrits, Yi-tsing représente Çrĭvijaya comme un état indianisé, pratiquant le bouddhisme et ayant atteint un haut degré de culture. Un siècle plus tard, l'expansion politique de Çrĭvijaya, sous l'impulsion de la dynastie régnante des Çailendra, nous est attestée dans le nord de la Péninsule Malaise par l'inscription de Viañ Srah (de 775, No. XXIII), et d'autre part par l'inscription de Kalasan (779) à Java, où son influence se maintient dans l'ouest jusqu'à la fin du IXme siècle. Au milieu du IXme siècle commencent les mentions du *Mahārāja* du *Zābug* dans les textes arabes, où elles se succèdent nombreuses jusqu'au XIVme siècle : le nom de *Sribuza* (Çrĭvijaya) apparaît pour la première fois en 916. Au XIme siècle, l'épigraphie indienne nous révèle des relations actives, tantôt amicales, tantôt hostiles entre Çrĭvijaya et la dynastie Cola : en 1030 Rājendracola I se vante d'avoir conquis Çrĭvijaya avec toutes ses dépendances qu'il prend soin d'énumérer.

Cette liste de l'inscription de Tanjore(3) et celle qui est donnée par Tchao Joukoua en 1225 dans son ouvrage *Tchou fan tche*(4) (basé sur des informations datant de

(1) Coedès, *Le royaume de Çrĭvijaya*, BEFEO, XVIII, vi.

(2) Ferrand, *L'empire sumatranais de Çrĭvijaya*, JA., 1922.

(3) Editée et traduite par Holtzsch, *South-indian inscriptions*, II, I, p. 108.

(4) Traduit par Hirth et Rockhill, 1912 (p. 62).

1178) donnent un tableau complet des possessions de Çrivijaya aux XIme-XIIme siècles. Si l'on met à part les pays situés à Sumatra (Palembang, Malāyu, Kampe, Pane, Lamuri), les îles Nicobar, ainsi que Sunda et Ceylan sur lesquels Çrivijaya exerçait sans doute une autorité purement nominale, les noms qui se laissent identifier dans ces deux listes se rapportent à divers états s'échelonnant sur les deux rives de la Péninsule Malaise, à l'est jusqu'à la baie de Bandon, et à l'ouest jusqu'au Pégou. Ce sont : sur la côte est, Pahang, Tréngganu, Kēlantān, Bādaluñ⁽¹⁾, Tāmbraḷiṅga (région de Nagara Çrī Dharmarāja), Grahi (région de Jaiyā); et sur la côte ouest, Lēñkasuka, Kēdah et Kra, Takkola et Papphāla (port du Pégou d'après le Mahāvamsa, LXXVI, 64). Les listes d'états tributaires qui apparaissent à diverses reprises dans l'épigraphie ou les chroniques sont a priori sujettes à caution, lorsqu'elles émanent du pays suzerain, et comprennent généralement des états où celui-ci exerçait une autorité purement nominale. La liste de l'inscription de Tanjore et celle du Tehou fan tche qui émanent au contraire de pays étrangers et sont indépendantes l'une de l'autre, se recouvrent en partie, et, ce qui vaut mieux encore, leur témoignage est confirmé par l'épigraphie. On a vu que, dès 775, un roi de Çrivijaya faisait ériger une stèle à Vian Srah, au sud-ouest de Jaiyā. Environ cinq siècles plus tard, l'inscription du Buddha de Jaiyā (No. XXV) prouve que le pays de Grahi, correspondant vraisemblablement à la région de Jaiyā, dépendait du roi Trailokyarāja Maulibhūsanavarmadeva : ce nom révèle un souverain de Malāyu, c'est à dire du pays de Minangkabaw, qui avait sans doute remplacé Palembang comme capitale de Çrivijaya. Ce furent d'ailleurs, au dire des Chinois, aux *Malūyur* (Ma-li-yu-eul) que les Thais disputèrent la Péninsule Malaise à la fin du XIIIme siècle⁽²⁾. Cette conquête de la Péninsule Malaise jusqu'à Nagara Çrī Dharmarāja, qui trouve un écho dans l'inscription de Rāma Gāmhēn (No. I), est contemporaine de la campagne javanaise de 1275-1293 contre Sumatra⁽³⁾. Ces attaques simultanées sur la métropole et ses dépendances mirent fin à l'hégémonie de Çrivijaya en Insulinde.

GRAHI ET TĀMBRALIṆGA.

Parmi les dépendances de Çrivijaya mentionnées dans l'inscription de Tanjore et dans le Tehou fan tche figurent deux pays qui intéressent plus directement l'histoire du Siam, et dont les noms se retrouvent dans deux des inscriptions publiées dans ce volume. Ce sont *Grahi* (Inscr. No. XXV.—Kia-lo-hi du Tehou fan tche), et *Tāmbraḷiṅga* (Inscr. No. XXIV.—*Mā Damāḷiṅgam* de l'inscription de Tanjore.—*Tan-ma-ling* des Chinois).

(1) C'est à Bādaluñ que je propose avec M. Blagden (JRAS, 1912, p. 166) d'identifier le Fo-lo-an du Tehou fan tche et le Che-li Fou-lai-ngan du Tao yi tche liao.

(2) Annales des Yuan, citées par Pelliot, BEFEO, IV, p. 242.

(3) Pararaton et Nāgarakērtāgama, cités par Ferrand, loc. cit., p. 170-172.

A propos de Grahi, on m'excusera de reproduire ici deux alinéas d'un chapitre que je lui ai consacré dans mon étude sur le royaume de Çrīvijaya (1):

“ Les Annales des Song mentionnent parmi les états limitrophes du Tchen-la (Cambodge) le pays de *Kia-lo-hi*: Le Tchen-la touche aux frontières méridionales du Tchen-tching (Champa), il a la mer à l'est, le Pou-kan (Birmanie) à l'ouest, et le Kia-lo-hi au sud. En dehors de sa situation géographique, tout ce que l'on sait de ce pays, c'est qu'à l'époque de Tchao Jou-koua, il était tributaire du royaume de San-fo-ts'i (Çrīvijaya). Il n'est pas douteux que ce pays ne soit identique au *sruk Grahi* mentionné dans l'inscription (No. XXV). *Kia-lo-hi* est une transcription absolument régulière de Grahi. De plus Grahi correspondant à la région de Jaiyā, se trouve bien être, comme le Kia-lo-hi, au sud et dans le voisinage immédiat du Cambodge, lequel, pendant une bonne partie de l'époque des Song, comprenait certainement le bassin du Bas-Ménam.”

L'inscription de Grahi relate la fonte d'une statue du Buddha par ordre du roi Mahārāja Çrīmat Trailokyārāja Maulibhūṣanavarmanadeva. M. G. Ferrand a très justement montré que cette titulature est identique à celle des rois Çrīmat Tribhuvanarājamaulivarmanadeva et Çrīmat Çrī Udayadityavarmanarājendramaulimanivarmanadeva, qui régnaient respectivement en 1286 et 1347 sur le pays de Malāyu. Il est à peu près certain que le roi mentionné dans l'inscription de Grahi appartenait à la même dynastie, et l'on peut en conclure qu'à l'époque — malheureusement incertaine — de ce document, Grahi, c'est à dire la région de Jaiyā, relevait directement d'un prince régnant à Sumatra. Mais ce pays dont le territoire était assez petit, puisqu'il est appelé *sruk* (camb. mod. *srōk*) devait faire partie du royaume de Tāmbraliṅga, mentionné dans une autre inscription provenant également de Jaiyā (No. XXIV).

Cette inscription, gravée sur un piédroit trouvé probablement in situ au Vāt Hvā Vian de Jaiyā, est datée de 1230, et émane d'un roi portant le titre de Çrī Dharmarāja et qualifié de “Seigneur de Tāmbraliṅga” (*Tāmbraliṅgeçvara*). C'est très probablement ce titre héréditaire de Çrī Dharmarāja qui valut à la ville, appelée présentement par les Européens Ligor, son nom de Nagara Çrī Dharmarāja, qui dut lui être donné par les Thais, et qui apparaît en tout cas pour la première fois dans la stèle de Rāma Gāmhēn. L'identification de Tāmbraliṅga à la portion de la Péninsule Malaise s'étendant de Ligor à Jaiyā correspond bien à ce que les Chinois rapportent du pays de Tan-ma-ling(2).

Depuis 1918, date à laquelle j'ai signalé la présence de Tāmbraliṅga dans l'inscrip-

(1) BEFEO, XVIII, vi, p. 33 et 35.

(2) *L'empire sumatranais de Çrīvijaya*, p. 126.

(3) A 10 jours de navigation au sud du Cambodge, et à 6 jours de Lēnikasuka.

tion de Jaiyā et proposé son identification au Mā-Damalingam de l'inscription de Tanjore et au Tan-ma-ling des Chinois, M. Sylvain Lévi a retrouvé d'autres mentions de ce pays dont la plus intéressante et la plus ancienne est celle qui se lit dans le Mahāniddeśa, ouvrage qui fait actuellement partie du canon pâli, et dont la rédaction remonterait aux IIme-IIIme siècles(1). L'existence d'un royaume indien dans la région de Nagara Ārī Dharmarāja à une époque très ancienne s'accorde bien avec la paléographie d'une des inscriptions qu'on y a trouvées (No. XXVIII).

D'autre part, en publiant en 1918 l'inscription du piédroit de Jaiyā, un fait capital m'avait échappé, qui donne à ce document et au pays de Tāmbraliṅga un regain d'intérêt. Le nom personnel du roi y figure à deux reprises et ce nom est *Candrabhānu*. Or ce roi nous est connu par ailleurs: c'est lui qui d'après le Mahāvamsa (LXXXIII, 36-48 et LXXXVIII, 62-75), attaqua à deux reprises l'île de Ceylan sous le règne de Parākramabāhu II, une première fois vers 1250, une seconde fois quelques années après avec l'aide de soldats recrutés dans les royaumes Pāṇḍya, Coḷa et dans les pays tamouls; ces deux attaques furent repoussées par le régent Virabāhu. Le Mahāvamsa qualifie les guerriers de Candrabhānu de *Jāvaka*, et l'appelle lui-même "roi des Jāvaka" (*Jāvakarāja*). Kern avait traduit Jāvaka par Javanais(2). M. Ferrand voit dans Jāvaka l'original de la transcription arabe Zābag, et comme il identifie, avec raison je crois, le pays de Zābag avec le royaume de Ārīvijaya il est amené à faire de Candrabhānu un roi de Ārīvijaya. Mais l'inscription de Jaiyā remet tout en question. En effet si Candrabhānu était souverain du grand royaume sumatranais, il est probable que, suivant l'exemple de celui qui fit graver la stèle de Vian Srah en 775, il aurait mentionné son titre de "Seigneur de Ārīvijaya" (*Ārīvijayeevara*), au lieu de s'intituler simplement "Seigneur de Tāmbraliṅga". D'autre part, le titre de Ārī Dharmarāja qui ne figure dans aucun document relatif aux rois de Ārīvijaya, semble particulier aux princes régnant sur la région de Ligor. Enfin la dynastie à laquelle se rattache Candrabhānu, le *Padmavamga*, n'est pas celle des rois de Ārīvijaya qui était, comme l'on sait, le *Ārīvijayavamga*. Tout concourt à donner l'impression que Candrabhānu était, non le Mahārāja du Zābag, mais un roi gouvernant un état particulier de la Péninsule Malaise, sous la suzeraineté plus ou moins effective de Sumatra.

Cette impression est confirmée par un passage de l'ouvrage historique pâli nommé Jinakālamālinī, qui place en 1256, à la même époque que le Mahāvamsa, une expédition, pacifique il est vrai, envoyée à Ceylan par le roi Siridhammarāja, roi de Siridhammanagara, et Rocarāja (Brah Rvaṇ) prince thai de Sukhodaya, pour rapporter

(1) S. L. vi, *Prācya et prādravidien*, JA. 1923 (2), p. 44-46. — Ptolémée, *le Niddeśa et la Brhatkathā* (*Études Asiatiques*, Recueil jubilaire de l'EFEO, II, p. 25).

(2) V. *Verspr. gechr.*, III, p. 29.

(3) Loc. cit., p. 115 et 172.

la fameuse statue du Braḥ Sihiṅg⁽¹⁾. Qu'une expédition présentée par le Mahāvamsa comme une invasion guerrière, soit devenue, dans la Jinakālamālinī rédigée à Jian Hmai au début du XVIe siècle, une ambassade envoyée pour un but édifiant, il n'y a rien là d'impossible, et le Mahāvamsa lui-même semble insinuer que la religion fut plus ou moins mêlée à cette histoire, lorsqu'il dit : "Un certain roi Jāvaka, appelé Candrabhānu, débarqua avec une armée de Jāvaka à Kakkhalā, après avoir traîtreusement affirmé : *Nous aussi nous sommes bouddhistes.*" Le titre de Dharmarāja, "roi de la Loi," est nettement bouddhique; la plus ancienne inscription lisible de Nagara Ćri Dharmarāja (No. XXVII) mentionne un *uposathāgāra*, c'est à dire une salle de réunion pour la confession bi-hebdomadaire des moines bouddhistes; enfin l'inscription de Candrabhānu à Jaiyā est également bouddhique. Le fait que ces deux inscriptions sont rédigées en sanskrit indique un bouddhisme différent du bouddhisme singhalais, et il se peut fort bien qu'une mission pacifique ait dégénéré, par suite de querelles religieuses, en une guerre sanglante. Quoi qu'il en soit, il doit y avoir quelque rapport entre l'expédition mentionnée dans le Mahāvamsa, et l'ambassade citée dans la Jinakālamālinī, et c'est une raison de plus pour voir dans Candrabhānu, non le souverain du royaume sumatranais, mais un prince régnant sur un état de la Péninsule Malaise. Son alliance avec les Cola ne saurait surprendre, étant données les relations entre la Péninsule et les pays dravidiens, qui sont attestées par l'inscription tamoule de Taḥkvā pā (No. XXVI), et plus spécialement par l'inscription tamoule du Vat Mahādhātu de Nagara Ćri Dharmarāja (No. XXIX).

Si mes déductions sont exactes, le terme de *Jāvaka* employé par le Mahāvamsa, tout en correspondant phonétiquement à *Zābag* comme le dit M. Ferrand, n'est pas l'équivalent géographique de *Zābag*, en tant que ce nom désigne chez les Arabes l'Empire du Mahārāja, autrement dit le royaume de Palembang. C'est simplement un nom ethnique désignant les Indonésiens, et ayant à peu près le même sens que le mot cambodgien moderne *javā* (prononcé : *chwéa*) qui s'applique aussi bien aux Malais de la Péninsule qu'à ceux des îles et aux Javanais. Rien de moins précis que ces noms par lesquels les peuples orientaux se désignent les uns les autres. Qu'on songe à l'extension du terme chinois de *K'ouen-louen*⁽²⁾, et à la diversité des races indiennes que les Européens eux-mêmes rangent pêle-mêle sous l'étiquette de "malabar"! Dans le cas présent, l'appellation de *Jāvaka* appliquée aux habitants du Tāmbraliṅga est justifiée, d'une part parce que cet état relevait de Ćrivijaya, c'est à dire du *Zābag* ou royaume *Jāvaka* par excellence, et d'autre part parce que la population du Tāmbraliṅga lui-même, avant l'arrivée des Thaïs, ne devait pas être foncièrement différente des Sumatranais.

(1) Coedès, *Documents sur l'histoire du Laos occidental*, P. 98-99.

(2) Ferrand, *Le K'ouen-louen...etc.*, JA., 1919 (1).

LE PAYS DE LAVO.

On a vu précédemment qu'à l'époque où le royaume de Dvāravatī occupait le coin nord-ouest du golfe de Siam, la ville de Lāvo en faisait vraisemblablement partie, et devait être un centre de religion bouddhique et de civilisation mène. De son histoire à cette époque lointaine, on ne sait rien de précis, si ce n'est que vers le VIIIme siècle, sous le règne de la légendaire Cāmadevī, des émigrants mènes allèrent fonder sur le Mè Biñ, la ville de Lāmbūñ ou Haripuñjaya (1).

Au XIme siècle, apparaissent à Labapurī les premières inscriptions khmères au nom de roi Sūryavarman I. L'existence de monuments khmères importants prouve d'ailleurs que cette ville fut pendant plusieurs siècles le chef-lieu d'une province de l'empire khmère. Mais, sur les origines de cette annexion du pays de Lāvo par les Cambodgiens, l'épigraphie est muette et l'on en est réduit aux témoignages des chroniques pâli et laotiennes de basse époque.

Celles-ci nous apprennent que dans la première moitié du XIme siècle, un roi de Haripuñjaya nommé Trābaka (ou Atrāsataka) entreprit une expédition contre le roi de Lāvo nommé Uchittacakkavatti, et que pendant qu'ils guerroyaient, la ville de Lāvo fut capturée par un troisième larron, le roi de Nagara Çrī Dharmarāja (2). Le fils de ce dernier devint roi du Cambodge où il fonda une dynastie nouvelle. Pour diverses raisons que j'ai exposées ailleurs (3), ce fils du roi de Nagara Çrī Dharmarāja peut être identifié avec le roi Sūryavarman I, qui aurait ainsi, en s'emparant du pouvoir, ajouté au territoire cambodgien la province de Lāvo conquise par son père sur Uchittacakkavatti.

Sūryavarman I, originaire d'un pays où fleurissait le bouddhisme, manifesta pendant son règne des tendances bouddhistes qui lui valurent le nom posthume de *Nirvāṇapada*. Mais on sait que les rois khmères partageaient volontiers leurs faveurs entre le bouddhisme et les cultes hindouistes, plus particulièrement le çivaïsme qui était en quelque sorte la religion officielle. L'inscription de 1022-1025 (No. XIX), au nom de Sūryavarman I, nous apprend que sous son règne résidaient côte à côte à Lāvo des moines appartenant aux deux écoles du bouddhisme (*bhikṣu mahāyāna, sthāvira*) et des brāhmanes pratiquant les exercices du yoga (*tapasvi yogi*). L'autre inscription khmère de Labapurī (No. XXI), dont la date est perdue mais qui doit remonter à peu près à la même époque, est vishnouïte. Bref l'épigraphie nous atteste que les diverses religions pratiquées dans l'empire khmère avaient à Lāvo leurs desservants et leurs sanctuaires, mais la prédominance à Labapurī des monuments et des images bouddhiques prouve que, même sous la domination khmère, le bouddhisme y avait conservé l'importance qu'il avait au temps du royaume de Dvāravatī.

(1) Cœdès, *Documents*...p. 16. (2) Ibid., p. 80. (3) Ibid., p. 24.

Au XIIme siècle, sous le règne de Sūryavarman II, les bas-reliefs d'Añkor Vāt montrent les armées de Lāvo, habillées à la cambodgienne, sous la conduite d'un haut dignitaire cambodgien. Agrandi par les conquêtes de Sūryavarman II qui avait étendu sa suzeraineté jusque sur les Syām ou Thai du Haut-Ménam—également représentés sur les bas-reliefs d'Añkor Vāt, revêtus de leur costume indigène—le Cambodge vers le milieu du XIIme siècle, confinait vers le nord-ouest au territoire du royaume môn de Haripuñjaya, où régnait alors le roi Ādittarāja, et c'est apparemment ce qui motiva les guerres entre ce roi et le roi de Lāvo, mentionnées dans les chroniques du Laos occidental (1).

Au siècle suivant, en même temps que les Thais de Sukhodaya conquéraient leur liberté, le pays de Lāvo dut acquérir une certaine autonomie. C'est l'époque à laquelle les Annales chinoises nous montrent le bassin du Ménam partagé entre le Siam (*Syām* = Thai de Sukhodaya) et le Lo-hou (*Lāvo*) qui font tous deux figure de royaumes indépendants, en envoyant des ambassades à la Cour de Chine (2).

La fondation d'Ayudhyā en 1350 mit définitivement fin à l'influence khmère dans le bassin du Ménam.

NOTE SUR LES INSCRIPTIONS DE BRAH PATHAMACETIYA.

(FOURNEREAU, *Le Siam ancien*, I, p. 84).

« Lors de notre excursion à Phra : Pathōm, dans la province de Nākhon Xāisi, nous avons pu estamper les deux inscriptions que nous reproduisons plus loin ; tracées en creux sur des briquettes de terre-cuite (3), elles étaient scellées dans le temple qui fait face à l'entrée Est du deuxième étage du grand Phra : Chedi.

(1) Ibid., p. 18.

(2) Pelliot, *Deux itinéraires*, BEFEO, IV, P. 240 et suiv.

(3) Ces briquettes ont été trouvées, lors de la construction du troisième Phra : Chedi, en faisant des fouilles dans l'enceinte même du Chedi Phra : Pathōm. Si l'on en croit une plaque de marbre scellée au-dessous de ces inscriptions en 1856, elles proviendraient du royaume de Mātxima Prāthet (Madhyadeca de l'Inde Gangétique). Elles avaient été envoyées, accompagnées de reliques de Somanā-Khodom, à toutes les peuplades qui embrassaient le culte bouddhique, aussi avait-on ordonné de bâtir des pyramides pour les y placer (Cetiya) ; c'est alors que l'on grava sur des briques, des pierres, des socles de statues, le texte ci-dessus. Cette formule fut vénérée comme une chose précieuse au temps du grand Si Thammasokārat puissant roi de Patalibut (Cī Dharmāçokarāja de Pātaliputra [Patna], le fameux roi Açoka [vers l'an 218 de l'ère de Buddha]).

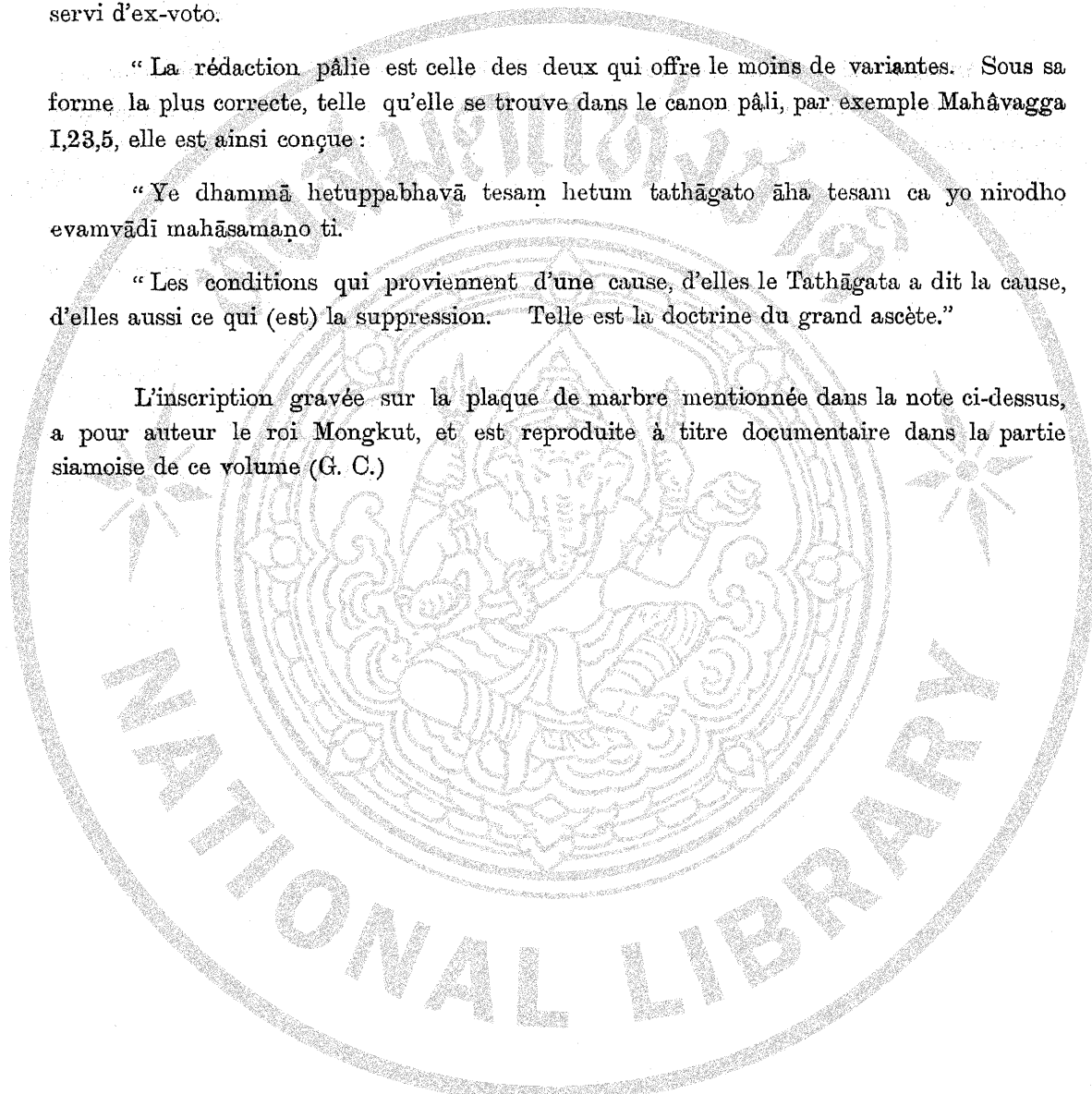
“D’après M. A. Barth, qui a bien voulu nous aider de ses conseils, ces deux inscriptions contiendraient, sous des formes différentes, une même formule dite “Profession de foi de Bouddha,” sorte de Credo bouddhique également répandu en sanscrit et en pâli. Dans les deux langues, elles a des variantes; elles est rarement reproduite correctement et peut à peine être appelée une stance, le mètre en étant altéré. Dans l’Inde, à tous les anciens lieux saints du Bouddhisme, on la trouve par milliers d’exemplaires, empreinte en mauvais sanscrit, sur des rondelles ou sceaux d’argile qui paraissent avoir servi d’ex-voto.

“La rédaction pâlie est celle des deux qui offre le moins de variantes. Sous sa forme la plus correcte, telle qu’elle se trouve dans le canon pâli, par exemple Mahāvagga I,23,5, elle est ainsi conçue :

“Ye dhammā hetuppabbhavā tesam hetum tathāgato āha tesam ca yo nirodho evamvādi mahāsamaṇo ti.

“Les conditions qui proviennent d’une cause, d’elles le Tathāgata a dit la cause, d’elles aussi ce qui (est) la suppression. Telle est la doctrine du grand ascète.”

L’inscription gravée sur la plaque de marbre mentionnée dans la note ci-dessus, a pour auteur le roi Mongkut, et est reproduite à titre documentaire dans la partie siamoise de ce volume (G. C.)

XVI

**INSCRIPTION SUR LE SOCLE D'UN BUDDHA DEBOUT
TROUVÉ AU VĀT MAHĀDHĀTU (LABAPURĪ).**

Cette statue, conservée actuellement au Musée de Labapurī, a été découverte en 1924 par Nāy Pvan Induvamṇa dans un petit tertre situé à l'intérieur de l'angle nord-est de l'enceinte extérieure du Vat Mahādhātu. Les fouilles exécutées en cet endroit ont révélé le soubassement d'un édicule dont la superstructure a complètement disparu. Il n'est d'ailleurs nullement certain que la statue ait été primitivement placée en cet endroit.

Le Buddha est représenté debout, la main droite qui est perdue devait faire le geste qui rassure, et le bras gauche pendait le long du corps; la tête n'a malheureusement pas été retrouvée. Cette statue est en calcaire bleuâtre. Elle mesure 1m. 60 jusqu'à la base du socle qui est orné de pétales de lotus; un tenon de 0m. 56 servait à la tenir fixée sur un autel ou un piédestal.

Une inscription sanskrite de deux lignes (gloka divisé en ses quatre padas) est gravée sur la face antérieure du socle. L'écriture en est analogue à celle de la période préangkorienne au Cambodge propre. Le caractère *ma* a un aspect particulièrement archaïque; par contre, le *ra* est représenté par un trait simple, mais sur ce dernier point l'épigraphie de Labapurī ne se conforme pas à la règle. C'est ainsi que dans l'inscription même du Sāl Sūn (No. XVIII) le *ra* est représenté aussi par un seul trait, alors que dans l'inscription khmère (No. XXI) qui lui est sûrement postérieure de plusieurs siècles, le *ra* est représenté plusieurs fois par un trait double, forme qui n'apparaît que dans les plus anciennes inscriptions du Cambodge, et que l'on considère généralement comme une marque d'ancienneté.

T E X T E

(1) taṅgurjjanādhīpatinā	çāmbūkeçvarasūnūnā
(2) nāyakenārjjaveneyam	sthāpitā pratimā muneh

T R A D U C T I O N

Le nāyaka Ārjava, chef (*adhipati*) des gens de Taṅgur, et fils du roi de Çāmbūka, a érigé cette image du Muni.

Les toponymes *Taṅgur* et *Çāmbūka* apparaissent ici pour la première fois, et leur identification reste à faire. Le premier rappelle par sa forme le *Nanigūr* de l'inscription tamoule de Taḥkvā Pā (No. XXVI).

Les titres de *nāyaka* et *ādhipati* sont intéressants. On sait par Ma-touan-lin, qu'ils désignaient dans le royaume de Tch'e-t'ou des fonctionnaires provinciaux. "Chaque ville du Tch'e-t'ou est placée sous l'autorité de deux mandarins principaux appelés *na-ya-kia* et *po-ti*." (*Méridionaux* p. 469). L'emplacement exact du Tch'e-t'ou ou "Pays de la Terre Rouge," qui correspond vraisemblablement au *Raktamṛttika* de l'inscription de Kédah, n'est pas connu d'une façon certaine. Il se trouvait en tout cas sur la Péninsule Malaise et sa civilisation devait être analogue à celle du royaume de Dvāravatī, auquel j'ai cru pouvoir rapporter la statue inscrite (V. supra, Introduction). Ici, le fondateur de cette statue cumulait les deux titres de *nāyaka* et de (*adhi*) *pati*, ou plus exactement il avait le titre ou le grade de *nāyaka* et remplissait la fonction de *pati* du pays de Taṅgur.

XVII

INSCRIPTION SUR UN BUDDHA DEBOUT
PROVENANT DE VĀT KHÒY.

La statue du Buddha, sur le piédestal de laquelle est gravée cette inscription, se trouve actuellement à Bangkok, au Vāt Peñcamapabitra. Elle est installée dans une niche qui est aménagée sur la face extérieure sud du mur entourant le cloître derrière le sanctuaire. D'après les renseignements de S. E. Brahyā Porāṇarājadhānindra, Vice-Roi d'Ayudhyā, cette statue proviendrait de Vāt Khòy, temple situé non pas dans la ville de Labapurī comme le dit M. Aymonier (1), mais dans l'āmpho' Pān Jāu (Ban Sao), au nord-ouest de la ville.

Cette image en calcaire gris bleu, qui montre toutes les caractéristiques des statues de l'école de Dvāravatī (V. Introduction), représente le Maître debout sur un piédestal en forme de lotus épanoui. Les deux mains sont perdues, mais il est probable que la droite faisait le geste qui rassure, et que la gauche tenait les plis du civara.

Sur les pétales du lotus servant de piédestal, on distingue une courte inscription d'une ligne, dont il reste les dix derniers caractères. Ce sont des caractères sans fleurons, mais à grands jambages, tout à fait analogues à ceux des premières inscriptions du Cambodge. On lit :

— — — *rlla* (—) *ñ karñ vi* (—) *y cyāga*.

Les traits entre parenthèses correspondent à des caractères qui sont nets, mais dont la lecture est douteuse.

Il serait vain de tenter une traduction de ce texte informe, qui n'est sans doute qu'un nom propre, celui de la statue ou de son donateur. J'ai dit dans l'Introduction que ce texte était peut-être du mōn. Ce qui le fait supposer, c'est que le premier groupe de lettres lisible *rlla* ne peut guère être que la seconde syllabe du titre mōn bien connu *tirla* (aujourd'hui : *tala*), qui signifie "Seigneur."

(1) *Cambodge*, II, p. 82.

XVIII

INSCRIPTIONS SUR UN PILIER OCTOGONAL
PROVENANT DU SĀL SŪN (LABAPURĪ).

Les inscriptions publiées ci-après sont gravées sur un pilier, mesurant 1m. 45 de hauteur et 0m. 09 de Largeur pour chaque côté, qui fut trouvé par S. E. Brahya Porāna-rājadhānindra auprès du monument de Labapurī nommé Sāl Sūn (San Sung)⁽¹⁾. Il fut déposé quelque temps au Musée d' Ayudhyā, où le Commt de Lajonquière l'inventoria⁽²⁾, avant d'être envoyé à Bangkok où il est conservé actuellement à la Bibliothèque Nationale

C'est un pilier en calcaire bleuâtre de forme octogonale, surmonté d'un chapiteau cubique. Ce chapiteau et la partie supérieure du pilier sont ornés de motifs décoratifs analogues à ceux des piliers de forme identique qui ont été exhumés à Brah Paṭhamacetiya.

Le pilier de Labapurī porte sur ses huit faces des inscriptions qui avaient été prises par le Commt de Lajonquière pour du cambodgien, ce qui explique que je les ai fait figurer avant de les avoir vues moi-même, dans mon "Inventaire des inscriptions du Cambodge," sous le n° 409. A la Bibliothèque Nationale de Bangkok, on l'avait prudemment étiqueté "Inscription en langue inconnue". Dès que j'eus l'occasion d'examiner cette pierre, je reconnus immédiatement deux mots m'ons bien connus: *vara* "ceci," et *kyāk* "dieu." MM. C.O. Blagden, Ch. Duroiselle⁽³⁾ et R. Halliday à qui je communiquai des estampages, me confirmèrent que les inscriptions étaient dans un dialecte m'ns très archaïque, dont plusieurs mots restaient rebelles à tout essai d'interprétation.

Le texte gravé sur le pilier comprend 4 inscriptions distinctes, dont l'ordre paraît indifférent. Une, comprenant 4 lignes, couvre 2 faces. Deux autres, comprenant respectivement 11 et 7 lignes, occupent chacune 3 faces. Une quatrième, gravée plus bas, comporte 3 lignes gravées sur 3 faces.

Bien que le Buddha ne soit nommé nulle part, les expressions *saṅghapathāk* (I, 3), *upājhāy* (II 1), et la plupart des noms propres ne laissent aucun doute sur le caractère bouddhique de ces inscriptions.

(1) Sur ce monument, cf. de Lajonquière, *Inventaire*, II, p. 328.

(2) *Inventaire*, II, p. 322 (b).

(3) V. *Rep. Arch. Survey Burma*, 1918-1919, p. 18-19.

TEXTE

I

(1) vaua puṇya cāp (2) . ṅgan || . i dayya || sa(3)ṅgha pathāk || kandaṃ puñ (4) ||

II

(1) vaua puṇya upājhāy . . . ey (2) prajñāvanta ḍek mun jun ta kyā(3)k ||
vudradā . . || silapāla || grel || (4) silakumāra || ṇea || kḥaḥ || laṅkaḥ (5) glīk kyāk ku ||
naa rāñ jlau(6)v moy laṅgur || kvel moy || (7) khāḥ ca puṇya cāp sumuñ(1) ḍek mun
(8) jun ta kyāk . vu . . . || duñ (9) sāsnapāla . . . mo(10)y || jlauv moy . . . || kve(11)l
moy || saddhā ka . u . .

III

(1) vaua puṇya ju smac yu grāḥ (2) ḍek mun jun ta kyāk || si(3)ddhācaritaya
moy ṇaḥ || (4) khaḥ puṇya cāp inda (5) ḍek mun jun ta kyāk (6) || vuddharakṣa || la . .
pia || jlau (7)v pia || plaḥ ka

IV

(1) yul no . ṇaḥ savighna (2)y goa . puṇya tnaṣ sa . u (khāḥ)p
poa . pañcāna

(1) On pourrait aussi lire *sumbañ*, qui est peut-être identique à *sambeñ*, titre qui en mōu se rencontre dans une inscription de Pagan (*Epigraphia Birmanica*, III, p. 38, n. 4) et dans des inscriptions de Tavoy, *Rep. Arch. Surv. Burma*, 1924. p. 39.

TRADUCTION

Cette inscription contient malheureusement trop de mots dont le sens est inconnu pour qu'une traduction suivie en soit possible. Voici, d'après diverses communications dûes à l'obligeance de MM. Blagden, Duroiselle et Halliday, le sens des mots qu'il est possible d'identifier par comparaison avec l'épigraphie mène postérieure ou avec la langue moderne.

vaṇṇa (I, 1 ; II, 1 ; etc.), ce, ceci.

kandaṇṇa (I, 3), faire. — *kandaṇṇa puṇṇa*, faire œuvre pie.

ey (II, 1), je, moi.

dek (II, 2, 7 ; III, 2, 5), esclave.

mun (II, 2, 7 ; III, 2, 5), semble avoir ici la valeur d'un relatif, analogue au vieux-khmér *man* qui lui est peut-être apparenté. — *dek mun jun ta kyāḥ*, esclaves que (un tel) offre au temple. Le sens ordinaire de *mun*, "informer," donnerait d'autre part un sens possible, à condition de prendre *dek* comme le pronom humble de la première personne : Prajñāvanta, moi, je déclare offrir au Buddha (suit l'énumération des dons).

jun (II, 2, 8 ; III, 2, 5), offrir.

ta (Ibid.), probablement particule du datif, comme en vieux-khmér.

kyāḥ (II, 2, 5, 8 ; III, 2, 5), dieu, le Buddha, temple.

glāḥ (II, 5), vêtement couvrant la partie inférieure du corps (ou d'une statue).

rāṇṇa (II, 5), acheter.

jlaṇṇa (II, 5, 10 ; III, 6), bœuf, bétail.

moy (II, 6, 10), un.

Laṇṇakāḥ (II, 4), partie du vêtement (l'écharpe ?) — actuellement *lengeh*, caparaçon.

laṇṇur (II, 6), paire. — *jlaṇṇa moy laṇṇur*, une paire de bœufs.

kvel (II, 6, 10), charrette.

ñāḥ (III, 3 ; IV, I), personne. — *moy ñāḥ*, une personne.

pia (III, 7), trois. — *jlaṇṇa pia*, trois bœufs.

goa (IV, V), obtenir.

tnas (IV, 2), afin de.

Ces quatre inscriptions relatent donc les donations telles que : esclaves, bétail, charrettes, étendard (*saṅgha-pathāḥ*, I, 3), faites à un temple par divers personnages nommés Cāp . . ṅgan (I, 1-2), Prajñāvanta (II, 2), Cāp Sumuṇ (II, 7), Jusmac Yugrāḥ (III, 1), et Cāp Inda (III, 4). Les autres noms propres : Silapāla (II, 3), Silakumāra (II, 4) etc., sont probablement les noms des esclaves.

XIX

STÈLE KHMERE DU SĀL SŪN.

Cette stèle en pierre dure de couleur noirâtre, qui mesure 1.30×0.30 , a été décrite et analysée par M. Aymonier⁽¹⁾, qui dit l'avoir trouvée dans un temple de Pāṇ Paḥ In. J'ai pu reconstituer l'histoire de cette pierre, d'après les souvenirs de Braḥ Saṅghabhāravāha, Braḥ Grū du Vāt Sau Dhañ Dòñ à Labapurī. Ce vénérable religieux a trouvé la stèle il y a une quarantaine d'années au Sāl Sūn — qui semble avoir servi à un moment de dépôt d'inscriptions, puisque les inscriptions No. XVIII et XX en proviennent également. Il l'offrit à Braḥ Maṅgaladibya, chef de la circonscription religieuse (*cau gaṇa*) de Braḥ Buddhapāda, pèlerinage situé au sud de Labapurī. Braḥ Maṅgaladibya repassa l'inscription à Cau Braḥ Saṅvaraprāsāda, qui résidait alors au Vāt Pavaranivesa de Bangkok, et qui en fit à son tour présent au Prince Vajirañāṇa Varorasa, Chef suprême du Saṅgha. La stèle resta au Vāt Pararanivesa⁽²⁾ jusqu'en 1924, date de son transport à la Bibliothèque Nationale où elle se trouve actuellement. Que, au cours de ses déplacements, cette stèle ait été déposée quelque temps dans un temple de Pāṇ Paḥ In, il n'y a là rien d'impossible, et il n'existe pas de raison suffisante pour mettre en doute le témoignage de M. Aymonier.

Le texte de 29 l. qui couvre une de ses faces est en khmèr. Il comprend trois dates dont la dernière est incomplète, mais dont les deux premières sont 944 (1022 A. D.)⁽³⁾ et 947 (1025 A. D.), Sūryavarman I régnant. A ces dates, le roi édicta des prescriptions (*niyama*) ordonnant aux religieux d'offrir le fruit de leur méditation ascétique à lui-même, et prévoyant certaines mesures pour empêcher que les religieux ne fussent troublés dans leurs retraites.

Le fait le plus important qui ressort de ce texte, et qui a déjà été signalé dans l'Introduction, est la mention simultanée des deux sectes bouddhiques (*bhikṣu mahāyāna* et *sthavira*) et des ascètes pratiquant le yoga (*tapasvi yogi*).

(1) *Cambodge*, II, p. 81.

(2) Où le Commt de Lajonquière la vit, *Inventaire*, II, p. 318 (a).

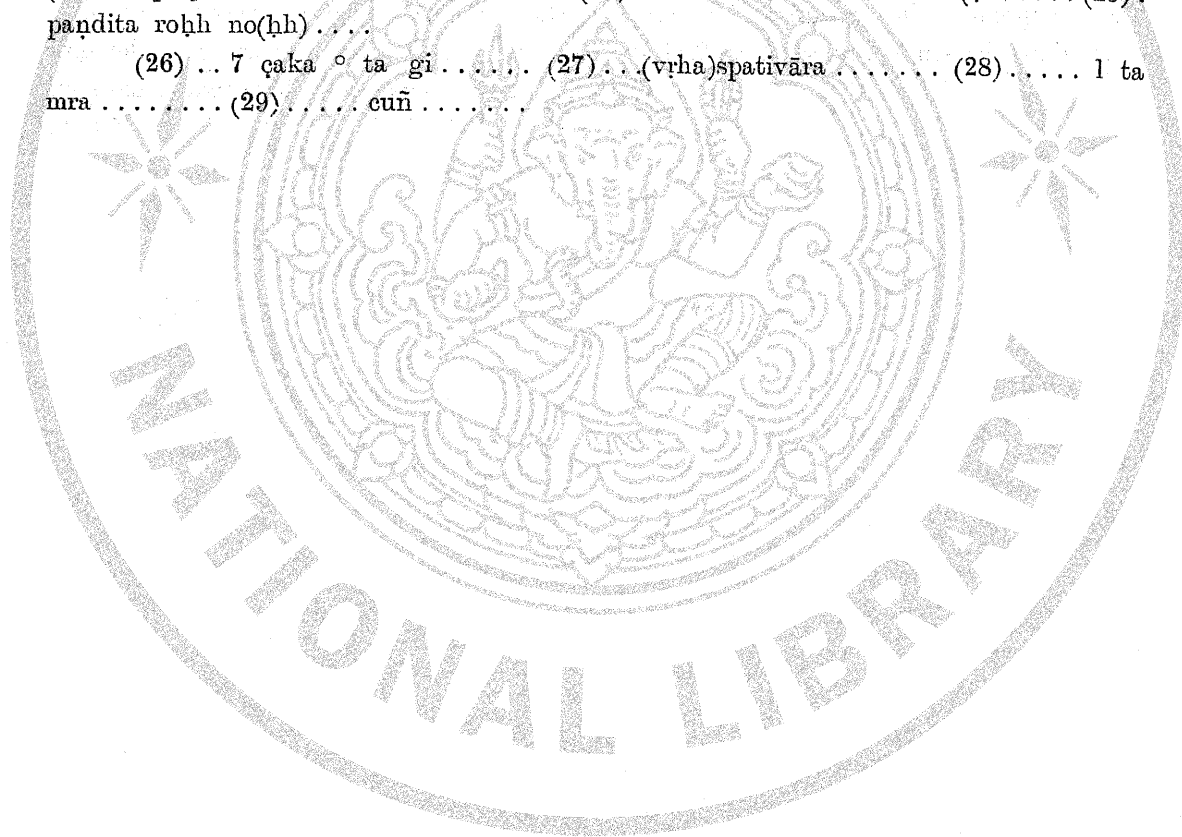
(3) Cette date, lue d'abord par Kern 755, puis 944 par Aymonier, a fait l'objet de discussions qu'on trouvera dans : *Ann. de l' Extr.-Orient*, III, p. 33 ; IV, p. 195, 249. — *Excursions et Reconnaissances*, III, p. 349. — *Bull. Soc. acad. indo-chinoise*, II, p. 6. — *JA*, 1882 (1) p. 215, n. 2.

T E X T E

(1) 944 çaka caturdaçi ket bhadrapa(2)da ādityavāra nu vraḥ pāda kaṁmraten
kaṁtva(3)n añ çrīsūryyavarmmadeva pandval vraḥ ni(4)yama ru samācāra ta tapra pi
bhūvana phon(5) dval pi thve toy ° nā sthāna tapasvi pho(6)n nu vraḥ pamnvas
bhikṣu mahāyāna stha(7)vira ° nau ru tu pvas vyat pi nu thvāy tapaḥ ta (8) vraḥ pāda
kaṁmraten kaṁtvan añ çrī(9)sūryyavarmmadeva ° nau ruv anak ta eval sām(10)pi tamaḥ
tapovanāvāsa noḥ pi thve (11) kaṁval pi vvaṁ ampān pi tapasvi yogi (12) phon svat
mantra pi nu thvāy tapaḥ ta (13) vraḥ pāda kaṁmraten kaṁtvan añ çrīsū(14)ryyavarm-
madeva ti pre cāp pi nām cuñ ta (15) sabhā stap vyavahāra nirṇaya toy (16) uttama-
sāha ° gī n(u) ta nām samācāra neḥ (17) mok vraḥ ... srethi o

(18) 947 çaka ... roc māgha nu mā(19)n vraḥ niya(ma) nu tapa(20)svi phon
vvaṁ kaṁluṁ e(kā) (21)çiti kralā (22) añcan vvaṁ a
(23) krapī jrvak vave man adā svā ... (24) āc ti eval ta sthāna ta ro(hh) ... (25) .
pandita rohh no(hh)

(26) ... 7 çaka ° ta gī (27) ... (vr̥ha)spativāra (28) 1 ta
mra (29) cuñ

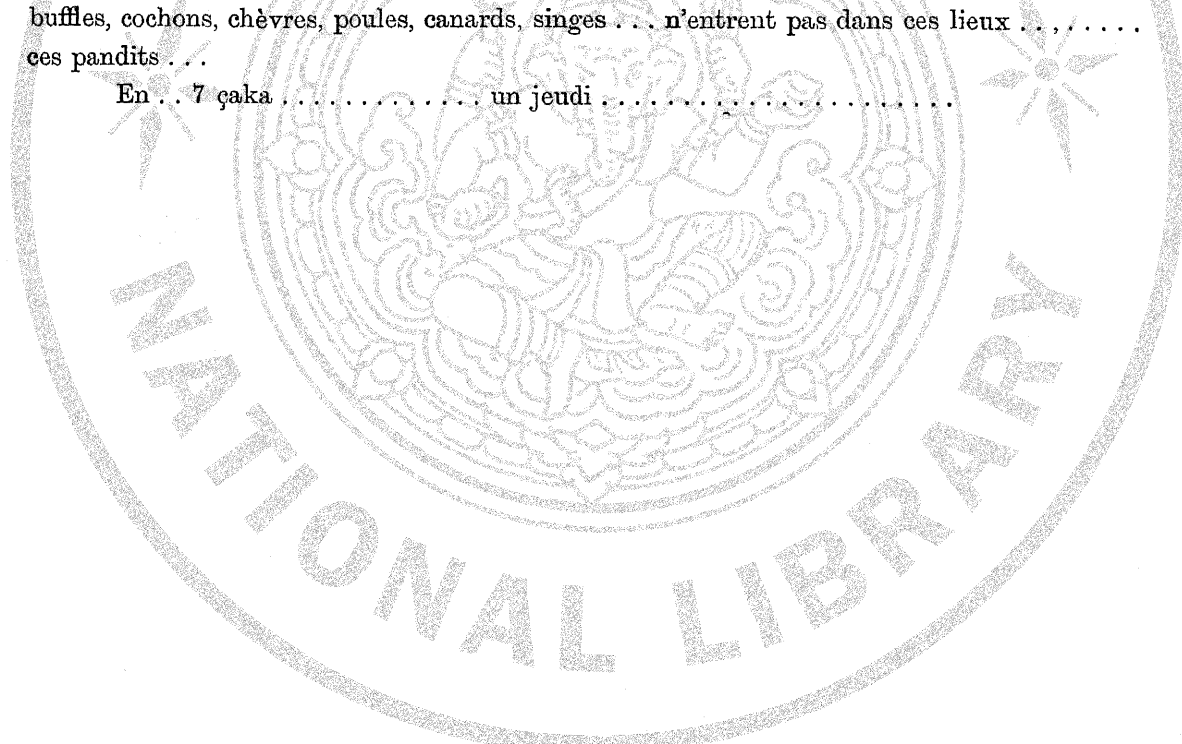

TRADUCTION

En 944 çaka, le quatorzième jour de la lune croissante de Bhādrapada, dimanche, Sa Majesté (*Vraḥ pāda kamraten kamtvan añ*) Çrī Sūryavarmadeva édicte cette prescription (*niyama*) comme règle de conduite (*samācāra*), pour que dorénavant tout le monde s'y conforme respectueusement. Dans les lieux de résidence des ascètes et de ceux qui ont pris les ordres comme moines (*bhikṣu*) dans (la secte) Mahāyāna ou (dans la secte) Sthavira, que ceux qui ont pris les ordres d'un cœur sincère offrent leur ardeur (*tapas*) à Sa Majesté Çrī Sūryavarmadeva; et les gens qui entrent pour obscurcir ces résidences forestières destinées aux pratiques de l'ascétisme, pour y causer du trouble et empêcher que les ascètes et les *yogin* ne récitent les formules (*mantra*) par lesquelles ils offrent leur ardeur à Sa Majesté Çrī Sūryavarmadeva, il est prescrit de se saisir d'eux et de les faire comparaître devant le tribunal pour y écouter leur procès (qui devra être) jugé avec la plus grande fermeté. Celui qui a apporté ce règlement est Vraḥ . . . srethi.

En 947 çaka, le . . . jour de la lune décroissante de Māgha, un édit les ascètes ne pas dans les quatre-vingt-un douves, ne pas les buffles, cochons, chèvres, poules, canards, singes . . . n'entrent pas dans ces lieux ces pandits . . .

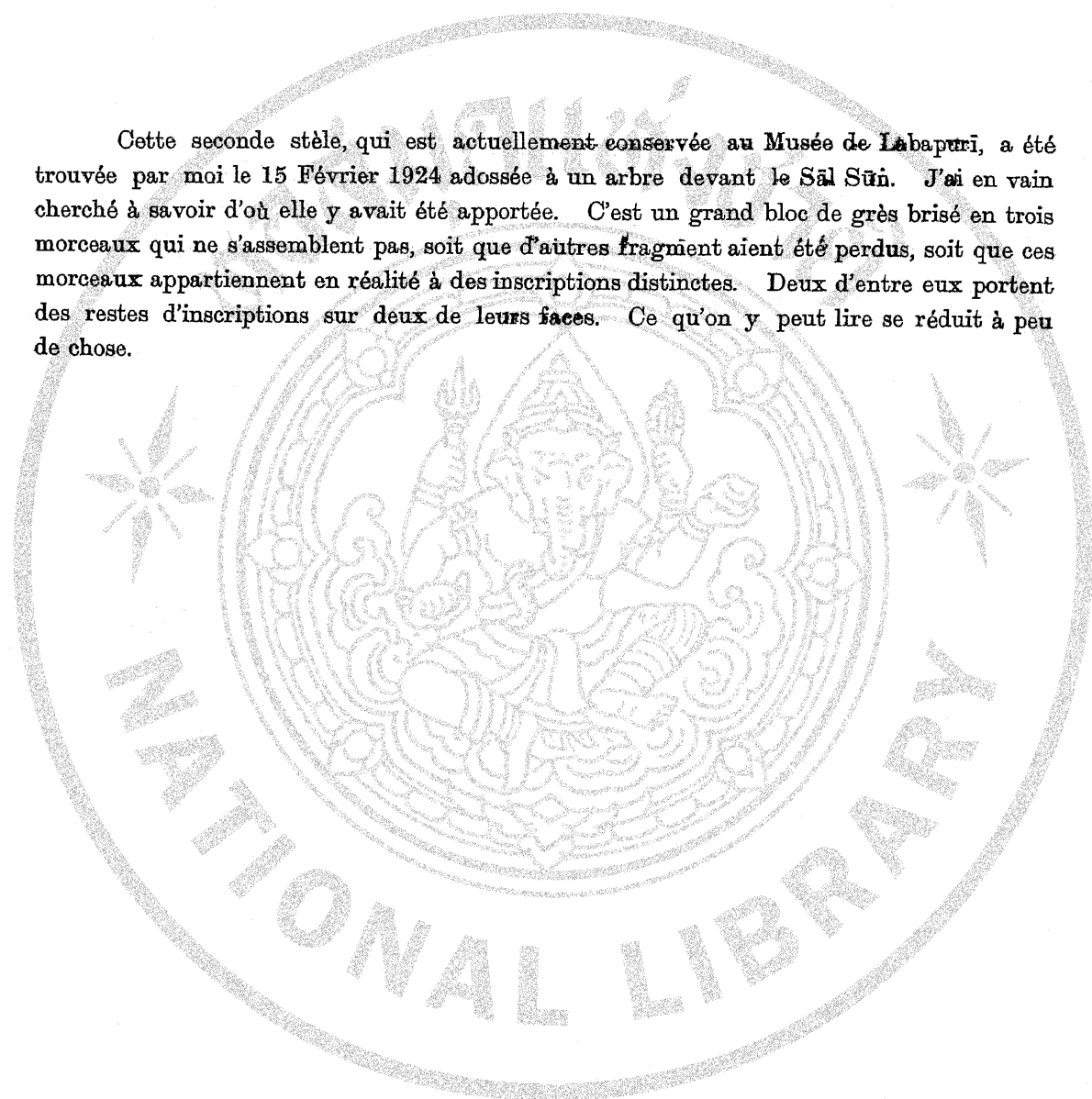
En . . . 7 çaka un jeudi

XX

STÈLE (brisée) DU SĀL SŪN.

Cette seconde stèle, qui est actuellement conservée au Musée de Labapurī, a été trouvée par moi le 15 Février 1924 adossée à un arbre devant le Sāl Sūn. J'ai en vain cherché à savoir d'où elle y avait été apportée. C'est un grand bloc de grès brisé en trois morceaux qui ne s'assemblent pas, soit que d'autres fragments aient été perdus, soit que ces morceaux appartiennent en réalité à des inscriptions distinctes. Deux d'entre eux portent des restes d'inscriptions sur deux de leurs faces. Ce qu'on y peut lire se réduit à peu de chose.

TEXTE

A

Face I

- (1) vraḥ kralā
 (2) ... marasinha mratāñ grī
 (3) vijaya vāp sata vāp pañcagavya
 (4) vraḥ pāñjiya

(Suivent 4 ou 5 lignes effacées)

Face II

- (1)
 (2) lik ta tamrvac viṣaya dep
 (3) lik ta [tamrvac] viṣaya man māt
 (4) eval t chlañ khloñ
 (5) y . t rtha vāp
 (6) ... ñ y pre

(Suivent 2 3 lignes effacées)

B

Face I

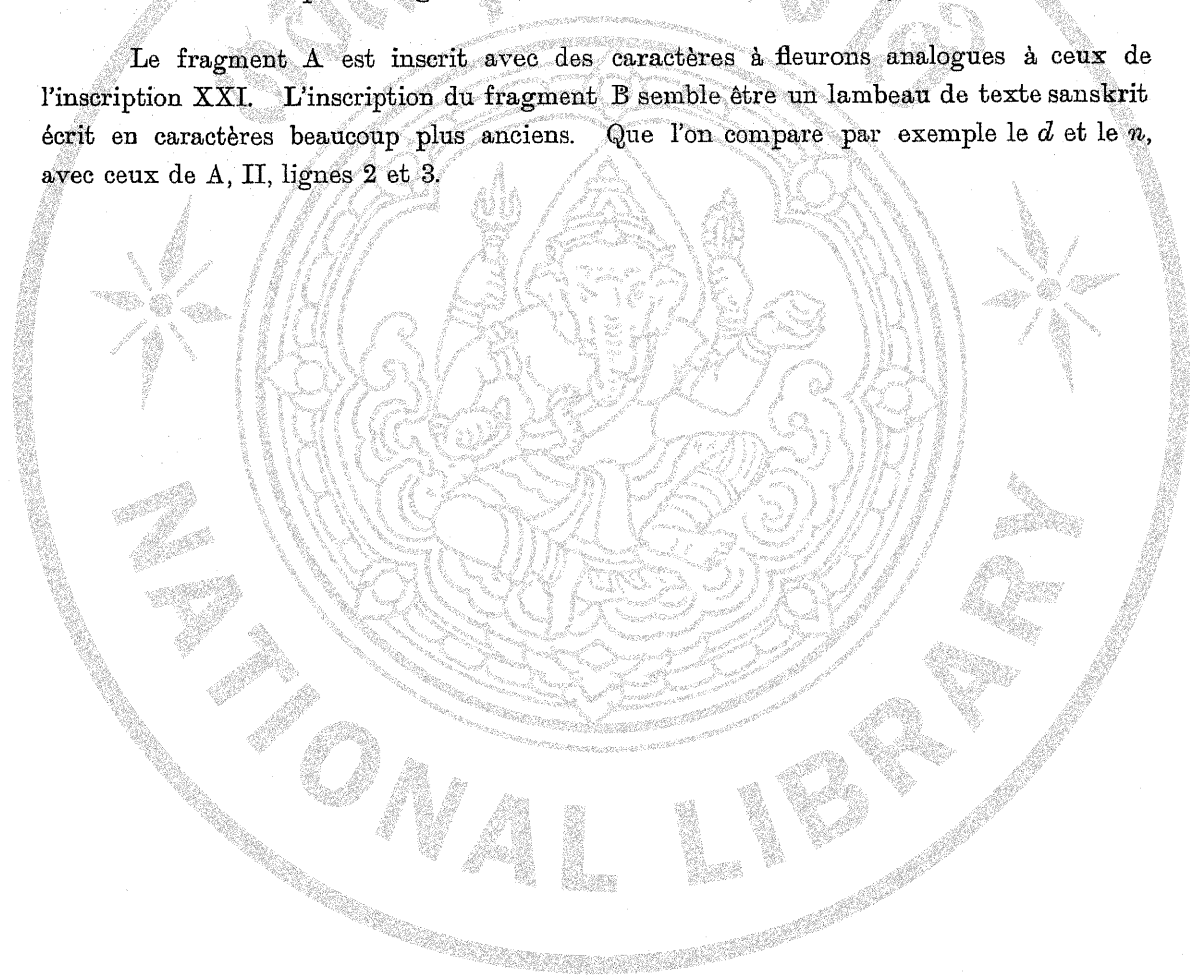
..... ūpo devanar

Face II

..... t ||

On reconnaît dans ces fragments les titres khmèrs bien connus de *mratañ*, *chloñ*, *vāp*, *khloñ*. Ce dernier, titre de fonctionnaire militaire qui apparaît dans l'inscription suivante (No. XXI) sous la forme *khloñ vala* "chef d'armée," s'est déjà rencontré dans la grande inscription thaï de Vāt Sri Jum (No. II, Face I, lignes 25, 28, 29), où il s'applique au chef de la garnison cambodgienne de Sukhodaya, Khloñ Lāmbaṇ. Le titre de *tamrvac visaya* qui revient aussi dans l'inscription XXI désignait peut-être le gouverneur du district. Ce sont en effet les *tamrvac* qui prononcèrent devant Sūryavarman I le serment qui est gravé sur la porte du Palais Royal d'Ankor Thom, et leurs noms sont régulièrement suivis du nom d'un pays qu'ils devaient administrer. Le titre se traduirait littéralement par "inspecteur." Il a pris dans le Cambodge et le Siam modernes le sens de "lieteur" ou de "garde du corps." Peut-être les *tamrvac* appartenaient-ils dès l'époque ancienne à la Maison Royale, comme c'est actuellement le cas au Siam pour les Vice-Rois et les Samūhadesābhipāla chargés de l'administration d'un maṇḍala (monthon).

Le fragment A est inscrit avec des caractères à fleurons analogues à ceux de l'inscription XXI. L'inscription du fragment B semble être un lambeau de texte sanskrit écrit en caractères beaucoup plus anciens. Que l'on compare par exemple le *d* et le *n*, avec ceux de A, II, lignes 2 et 3.

XXI

STÈLE DU SĀL CAU (San Chao) DE LABAPURĪ.

Cette stèle, mesurant 1.20 de hauteur, 0.28 de largeur et 0.33 d'épaisseur, se trouve actuellement à la Bibliothèque Nationale de Bangkok. Elle a été vue il y a une quarantaine d'années par M. Aymonier dans un *sāl cau* (ou temple chinois) de Labapurī(1). C'est un bloc de grès dont il manque la partie supérieure.

Sur une de ses faces est gravée une inscription de 27 lignes en khmèr, assez bien conservée. De la date, il ne reste que le mot *vāra* "jour", et aucun roi n'est mentionné, mais l'écriture est celle du XIe siècle.

Le principal intérêt de ce texte réside dans la mention du pays de Lāvo (*srak Lvo*), qui est, avec celle des bas-reliefs d'Ankor Vāt, la seule mention que l'épigraphie cambodgienne ait fournie jusqu'à présent. L'objet de l'inscription est de faire connaître les donations au dieu Paramavāsudeva (Viṣṇu), à l'occasion de la consécration de son image.

(1) M. Aymonier, *Cambodge*, II, p. 82, dit avoir trouvé en même temps un petit morceau comprenant cinq fragments de lignes, où il lit: "... troupes Seigneur ceci est ma loi sacrée." Ce morceau a disparu.

TEXTE

(1) . . . vāra nu (2) . samvaḥ khloñ vala kamra(teñ) (3) . nu khloñ nitaçi neh viṣaya . . . (4) pradvan dau nu chloñ tamrvac viṣa(ya) . . (5) vraḥ kamrateñ añ ḡrīpara-mavās(udeva) (6) nauv noḥ phala man añ unmilita vra(h ka)(7)mrateñ añ pi thve pūjā añ oy . . . (8) jā dharmma nai khloñ valla sva(m) leñ ti pāle . (9) ruv kalpanā aññ ° ruv vraḥ kamluñ sru(k) (10) lvo ta mñān rmmām camryañ kalpanā rmmām 1 camrya(ñ 1) (11) thmiā 1 thmoñ 1 pamre ta vraḥ kamrateñ añ (12) paramavāsudeva pratidina ° phle sruk vdān (13) oy rañko lih 5 pratidina duk spū ḡrha . (15) ñ sapp chnām ° srū phle dvār jalavimāma oy (15) is ta vraḥ kamrateñ añ sapp chnām ° chpar (16) mṛtakadhāna vāp ap anle 1 chpar man at sne(17)ha oy anle 1 . . jana || khlas 1 kalaça prak 1 (18) ta rāva 2 parivāra prak 2 mātṛā rūpya 1 lvok 6 no . (19) thās 1 vodi 2 canhvāy 2 tanlap prak . . . (20) ḡalañ tau 1 ° khñum gho tañker gho cradit (21) gho khdat gho cradit sot gho mahā gho kañjai (22) gho samap gho kampit gho sāṅga || gvāl kañjai (23) . . . n mūla . tai . y kvan 1 tai rājagṛīya kvan 2 (24) tai anaṅga tai sundharī kvan 1 (25) r 7 krapī 4 ° vvam jā (26) lla vvam jā sām nām kuṭi (27) lāta noḥ . . . (28) phlai

TRADUCTION

... jour ... salue le chef d'armée (*khloñ vala*) Kamrateñ le Khloñ Nitaçi du district ... à l'avenir, et le Chloñ tamrvac vişaya ... le Seigneur Çrī Paramavāsudeva qui réside là. Les revenus que je donne en hommage à la divinité au moment de sa consécration (*unmilita*), je les confie à la charge (*dharma*) du chef d'armée et je lui demande de les conserver suivant les dispositions de ma fondation (*kalpanā*), soit :—du dieu à l'intérieur (*Vraḥ kamluñ*) du pays de Lvo⁽¹⁾ qui possède danseuses et chanteurs, je prélève une danseuse, un chanteur, un joueur d'instrument à corde (*thmin*), un joueur *thmoñ*, pour le service quotidien du Seigneur Paramavāsudeva :—du produit du pays de Vdāñ, je donne 5 *lih* de riz décortiqué, quotidiennement, et réserve annuellement l'herbe *spū* (camb. mod. : *sōv*) pour la couverture des édifices ;—le paddy produit de Dvār Jalavimāna, je le donne intégralement au Seigneur tous les ans ;—la pièce de jardin constituant le bien de main-morte du Vāp Ap, et le jardin qui manque de *sneha* (?) j'en donne une pièce, avec deux hommes. (Je donne) 1 parasol, 1 flacon en argent, 2, 2 accessoires en argent, 1 mesure d'argent, 6 *lvok*,, 1 plateau, 2 *vodī*, 2 *canhvāy*, .. boîtes d'argent, 1 .. çalañ tau. Esclaves : (suit la liste des esclaves, jusqu'à la ligne 24). 4 buffles

(1) M. Aymonier, *Cambodge*, II, p. 82, avait compris que les danseuses et les musiciens (ou musiciennes) étaient offerts aux divinités résidant dans le pays de Lvo. Je crois que ceux qui sont prescrits pour le service de Vāsudeva sont prélevés sur un contingent appartenant à une divinité désignée par l'expression obscure de *Vraḥ kamluñ sruk Lvo*, probablement une divinité locale.

XXII

INSCRIPTION DE THĀM RŪṢĪ, KHAU NŪ (RĀJAPURĪ).

La colline calcaire connue sous le nom de Khau Nū (Khao Ngu), "colline des serpents," est située à environ 8 kil. au nord-ouest de Rājapurī. La grotte naturelle qui y est creusée a été décrite en détail par le Comm^t de Lajonquière⁽¹⁾. Sur la paroi du fond, faisant face à l'entrée, une image du Buddha en assez faible relief a été sculptée dans le roc.

Cette image, haute de 2m 50, représente le Maître assis à l'européenne, dans la même position que le Buddha des bas-reliefs de Brah Paṭhamacetiya (supra, Pl. VII). Le corps, qui semble nu jusqu'à la ceinture, est en réalité revêtu du civara; la saṅghatī retombe sur l'épaule gauche; la main droite fait le geste de l'enseignement, tandis que la gauche repose dans le giron⁽²⁾.

Sous les pieds du Buddha, est gravée une inscription de 12 caractères qui a échappé au Comm^t de Lajonquière. Ce sont des caractères analogues à ceux qui étaient employés dans l'Inde du Sud et au Cambodge vers les VIe — VIIe siècles. A part le troisième caractère dont la lecture est douteuse, et le sixième qui est méconnaissable, le déchiffrement n'offre aucune difficulté. On lit :

puñ vraḥ ṛṣi — cṛī samādhigupta

"Œuvre pie du saint ermite . . Cṛī Samādhigupta."

C'est en quelque sorte la signature de l'auteur de l'image rupestre, qui était un ermite (*ṛṣi*) ayant choisi pour retraite cette grotte, dont le nom de Thām Rūṣi rappelle le souvenir ou celui d'un de ses congénères.

J'ai signalé dans l'Introduction l'intérêt de ce nom en *gupta* qui porte l'empreinte d'une époque. L'orthographe du premier mot, qui n'est ni sanskrite (*punya*) ni pāli (*puñña*), est celle qui est en usage en môn. Par contre *vraḥ* serait plutôt khmèr, mais cette lecture n'est pas certaine.

(1) BCAI, 1912, p. 117.

(2) V. un croquis (médiocre) de cette image, qu'il est malheureusement impossible de photographier, Ibid., 1909, p. 226, fig. 21.

XXIII

STÈLE DE VIAN SRAH.

La stèle rapportée par S. A. R. le Prince Damrong de Vian Srah (āmpho' Pān Nā, province de Surāstra), et conservée à la Bibliothèque Nationale de Bangkok, est en grès et mesure 1.04 de hauteur. Sa largeur qui est de 0.40 vers le bas, augmente jusqu'à 0.50 à la partie supérieure qui se termine par un motif en forme d'accolade.

Elle est inscrite sur ses deux faces. La première comprend 29 lignes en sanskrit, limitées de chaque côté par un trait double. La seconde face porte un texte sanskrit, inachevé, de 4 lignes.

L'inscription de la première face, qui forme un texte complet, date de 697 çaka = 775 A. D. Après l'éloge d'un roi de Çrivijaya, dont le nom n'est pas mentionné, elle relate les fondations suivantes : trois sanctuaires en brique élevés par le roi et dédiés respectivement au Buddha vainqueur de Māra, et aux deux Bodhisattvas Padmapāṇi et Vajrapāṇi ; — trois stūpas, construits sur l'ordre du roi par son chapelain Jayanta ; — deux caityas, élevés par Adhimukti, disciple du précédent. Le texte se termine par les éléments astronomiques de la date.

L'inscription de la deuxième face était indépendante de la première, et l'écriture en semble un peu plus récente. Elle est malheureusement inachevée, et ne comporte que le début d'un éloge du roi Çrī Mahārāja, chef de la dynastie Çailendra.

Cette stèle de Vian Srah avait déjà été signalée et analysée par M. L. Finot en 1910 (BCAI, p. 152), mais la médiocrité de l'estampage qu'il avait examiné ne lui avait pas permis de tirer de l'inscription tout le parti possible. En publiant cette inscription dans un mémoire, auquel je me borne à renvoyer pour le détail⁽¹⁾, j'ai montré que le "roi de Çrivijaya" était le souverain du royaume sumatranais de Palembang, qui portait précisément le titre de Mahārāja et appartenait à la dynastie Çailendra⁽²⁾.

(1) *Le royaume de Çrivijaya*, BEFEO, XVIII, vi.

(2) C'est en réalité M. C. O. Blagden qui a le premier songé à rapprocher Çailendra de la stèle de Vian Srah de Çailendra mentionné dans l'inscription de Kalasan, dans son compte-rendu de mon mémoire, publié dans J. Straits Branch R. A. S., No. 81.

TEXTE (1)

A

(1) || visāriṇyā kīrttyā nayavinayaçauryyaçrutaçama-
kṣamā(2)dhairyyatyāgadyutimatidayādyakṣayabhuvā
param yasyā(3)krāntā bhuvanakubhujām kīrttivisarā
mayūkhās tāraṇām çaradi(4)tuhināṇçor iva rucā (2) ||

guṇānām ādhāras tuhinagiri(5)kūṭādhikarucā
guṇāḍhyānām pumsām api jagati yas tuṅga(6)yaçasām
maṇīmām bhūriṇām duritabhidudanvān iva mahā(7)n
maṇijyotirlekhāvalayiçirasāñ cāpi phaṇinām ||

(8) dhanavikalatābahnijvālāvalīksapitāçayā
yam a(9)bhipatitā ye te *svāmyam* param samupāgatāh
hradam i(10)va gajā nityā ko — — pannaçubhāmbhasam
savitari ta(11)paty agre *sevyum̐sarojarajorunam* ||

guṇabhṛtam upa(12)gamyā yam guṇāḍhyā
manu — — rā manunā samam samantāt
(13) madhusamayam ivāmrakesarādyāç
çriyam adhikān dadhate ma(14)hīruhendrāh ||

jayaty ayam çrīvijayendrarājā
(15) samantarājārcecitigmāsanaçrih
praçastadharmmasthiratonmukhena
(16) vinirmmito viçvasrjeva yatnāt ||

çrīvijayeçvarabhūpati(17)r emaguno ghanakṣītitalasarvvasamantanr̥pottama ekah
(18) shāpita aiṣṭikagehavaratrayam *etat* kajakaramārani(19)sūdanabajrinivāsam ||

(1) Les lectures douteuses sont en italique.

(2) Le signe de la voyelle *u* ressemble plutôt à celui de l'*ā* long.

sa — tam etat trisamayacaityaniketam(20)n daḍadigavasthitasarvvajinottamadattam
sarvvajagatmalabhū(21)dharakuliṇavaran tribhavavibhūtiṇiṇeṣadam amarapam ||

(22) punar api jayantānāmā rājasthavīro nṛpena suniyuktaḥ
stū(23)patrayam asi kurvv ity atas sa tad idan tathā kṛtavān ||

savarite (24) smiṃs tacchiṣyo 'dhimuktir abhūc ca nāmatas sthaviraḥ
iṣṭikacai(25)tyadvitayam caityatritayāntike kṛtavān ||

vṛddhyā(26)pte cākarāje muninavarasakair mmādhavaikādaḍāhe
ḡukle ko(27)līralagne bhṛḡusutasahite cāryyamañjyotirāryye
deve(28)ndrābhena ca ḡrīvijayanṛpatinānyakṣitiḡottamena
trai(29)lokyaikāḡryacintāmaṇivapusa i[ha sthā]pitās s[t]ūpa — —

(1) svasti

yo sau rājādhīrājas sakalaripugaṇadhvāntasūryyopa(2)maikas
svaujōbhīḡ kāntalakṣmyā ḡaradamalaḡaḡi manmathābho vapu(3)ṣman (1)
viṣṇvākyo ḡeṣasarvvāri — madavi — naḡ (2) ca dvitayas (3) svaḡaktyā
sau (4) yaṃ ḡailendravanḡaprabh[u]ḡiḡadataḡ ḡrīmahārājanāmā
tasya ca sakalarā (la suite manque)

(1) Corriger : *vapusmān*.
(2) Le caractère qui suit *vi* ressemble à un *tha*, mais il est cependant différent du *tha* de *manmatha* (l. 2).
(3) Corriger : *dvitīyas*.

TRADUCTION.

I

Rendue impérissable par la prudence, la modestie, la science, l'équanimité, la patience, le courage, la libéralité, la majesté, l'intelligence, la pitié et autres qualités, sa gloire en se répandant, éclipse complètement les épanchements de gloire des rois, de même que l'éclat de la lune d'automne (éclipse) les rayons des étoiles.

Ce (roi), qui est le réceptacle des vertus, est par surcroît (le support) en ce monde des hommes riches en vertus brillantes comme les sommets de l'Himalaya, et hautement renommés; de même que le grand Océan destructeur du mal, (qui est le réceptacle) d'une multitude de joyaux, est par surcroît (le réceptacle) des Nāgas qui ont le chaperon entouré de rayons de joyaux.

Ceux qui avaient le cœur rongé par la traînée de flammes du feu de la pauvreté étant venus le trouver, se mettaient en sa puissance extrême; de même que, lorsque le soleil est brûlant, les éléphants ont coutume de se réfugier dans l'étang dont les eaux pures sont tombées.....et que dore le pollen des lotus.

S'approchant de toutes parts de ce roi plein de vertus et semblable à Manu parles gens vertueux en reçurent une fortune (*çrī*) extrême, de même que, (à l'approche) du printemps, les rois des arbres, à commencer par le manguier et le kesara⁽¹⁾, (reçoivent une beauté [*çrī*] extrême).

Victorieux est le roi de Çrīvijaya, dont la Çrī a son siège échauffé par les rayons émanés des rois voisins, et qui a été diligemment créé par Brahmā comme si ce Dieu n'avait eu en vue que la durée du Dharma renommé.

Le roi seigneur de Çrīvijaya ⁽²⁾, seul roi suprême de tous les rois de la terre entière, a élevé ces trois beaux édifices de briques, séjour de Kajakara (=Padmapāṇi), du Destructeur de Māra (=le Buddha), et de Vajrin (=Vajrapāṇi).

(1) Autre nom du *bakula* qui fleurit en même temps que le manguier.

(2) La traduction de *emaguno* a été omise à dessein, le mot védique *ema*, *eman* "chemin" étant tout à fait improbable dans ce texte.

Ce séjour divin, constitué par un groupe de trois caityas, (comparable à un) précieux diamant au milieu de cette montagne que sont les souillures de l'univers (1), et procurant aux trois mondes une remarquable splendeur, a été donné au meilleur de tous les Jinas qui résident aux dix points de l'espace.

Ensuite, le chapelain royal nommé Jayanta, ayant reçu du roi cet ordre excellent : "Fais trois stūpas" (2), les fit.

Quand ce (Jayanta) fut mort, son disciple le sthavira Adhimukti fit deux caityas de brique près des trois caitas (élevés par le roi).

(L'année) çākarāja (désignée) par les (six) saveurs, le nombre neuf, et les (sept) munis étant révolue (697 = 775 A. D.), le onzième jour de la quinzaine claire du mois de Mādhava, le Soleil se levant en compagnie de Vénus dans le Cancer(3), le roi de Çrīvijaya semblable au roi des Devas, supérieur aux autres rois, ayant l'aspect du cintāmaṇi, attentif aux trois mondes, a élevé ici stūpa . . .

II

Ce roi suprême des rois, le seul qui par son éclat soit comparable au soleil (dissipant) cette nuit qu'est la troupe de tous ses ennemis, ressemblant par sa beauté charmante à la lune d'automne sans tache, ayant l'aspect de Kāma incarné, ayant l'aspect de Viṣṇu (4), chef de la famille du Çailendra(5), nommé Çrī Mahārāja

(1) Ou : précieux foudre frappant cette montagne, etc. (?)

(2) La lecture *asi* est sûre, mais j'avoue n'en rien pouvoir tirer.

(3) Traduction conjecturale que je propose sous toutes réserves.

(4) La lecture *nigadatah* qui est presque certaine n'offre aucun sens, mais le texte semble corrompu, car il marque de toute façon une syllable brève.

(5) Sur la légende du "Roi de la Montagne," cf. C. O. Blagden, *The empire of the Māharāja, King of the Mountain and Lord of the Isles*, J. Straits Branch RAS, No. 81, 1920.

XXIV

INSCRIPTIONS DE VĀT HVĀ VIAN̄ (JAIYĀ).

Le Vāt Hvā Vian̄ à Jaiyā a été décrit sommairement par le Commt de Lajonquière⁽¹⁾, qui signale deux inscriptions provenant de cet endroit dans la collection particulière de S. A. R. le Prince Damrong⁽²⁾. Ces deux inscriptions sont conservées actuellement à la Bibliothèque Nationale de Bangkok.

L'une d'elles est gravée sur un ancien piédroit mesurant 1.77 de hauteur (sans les tenons qui s'encastraient dans le seuil et le linteau), sur 0.45 de largeur et 0.13 d'épaisseur. L'autre pierre, à laquelle il manque la partie supérieure, mesure $0.68 \times 0.37 \times 0.10$.

Ces pierres portent des inscriptions comprenant 16 lignes sur la première et 15 lignes sur la seconde. Elle sont mal conservées, et la seconde est si peu lisible qu'on s'est contenté d'en donner ici une reproduction. L'écriture, identique sur les deux pierres, offre de remarquables analogies avec celle des inscriptions kawi de Java.

Le texte gravé sur le piédroit et publié ci-après, est en sanskrit incorrect. Il n'est complètement lisible que jusqu'à la huitième ligne. Il débute par l'éloge en vers d'un roi Çrī Dharmarāja, de la dynastie Padmavamca, et souverain du pays de Tāmbraliṅga. Son nom personnel Candrabhānu apparaît une première fois dans un jeu de mots. Ce nom et les titres précédents reparaissent dans un éloge en prose. Vient ensuite la date kaliyuga 4332 = 1230 A. D. Les rares mots lisibles dans le reste du texte semblent indiquer que l'inscription avait pour objet de commémorer des donations à un sanctuaire bouddhique.

L'identification du pays de Tāmbraliṅga a été discutée dans l'Introduction, ainsi que celle du roi Candrabhānu. Il s'agit, a-t-on vu d'un roi de Nagara Çrī Dharmarāja, dont le territoire comprenait alors la région de Jaiyā. Ce roi est mentionné dans le Mahāvamsa comme ayant, à deux reprises fait à Ceylan d'infructueuses campagnes.

Le Tāmbraliṅga, dont le nom apparaît pour la première fois dans le Niddesa pāli, figure dans l'inscription de Tanjore et dans le Tchou fan tche comme un royaume vassal de Çrīvijaya.

Cette inscription a déjà été publiée dans BEFEO, XVIII, vi (Appendice).

(1) BCAI, 1912, p. 137.

(2) Ibid., p. 41.

TEXTE.

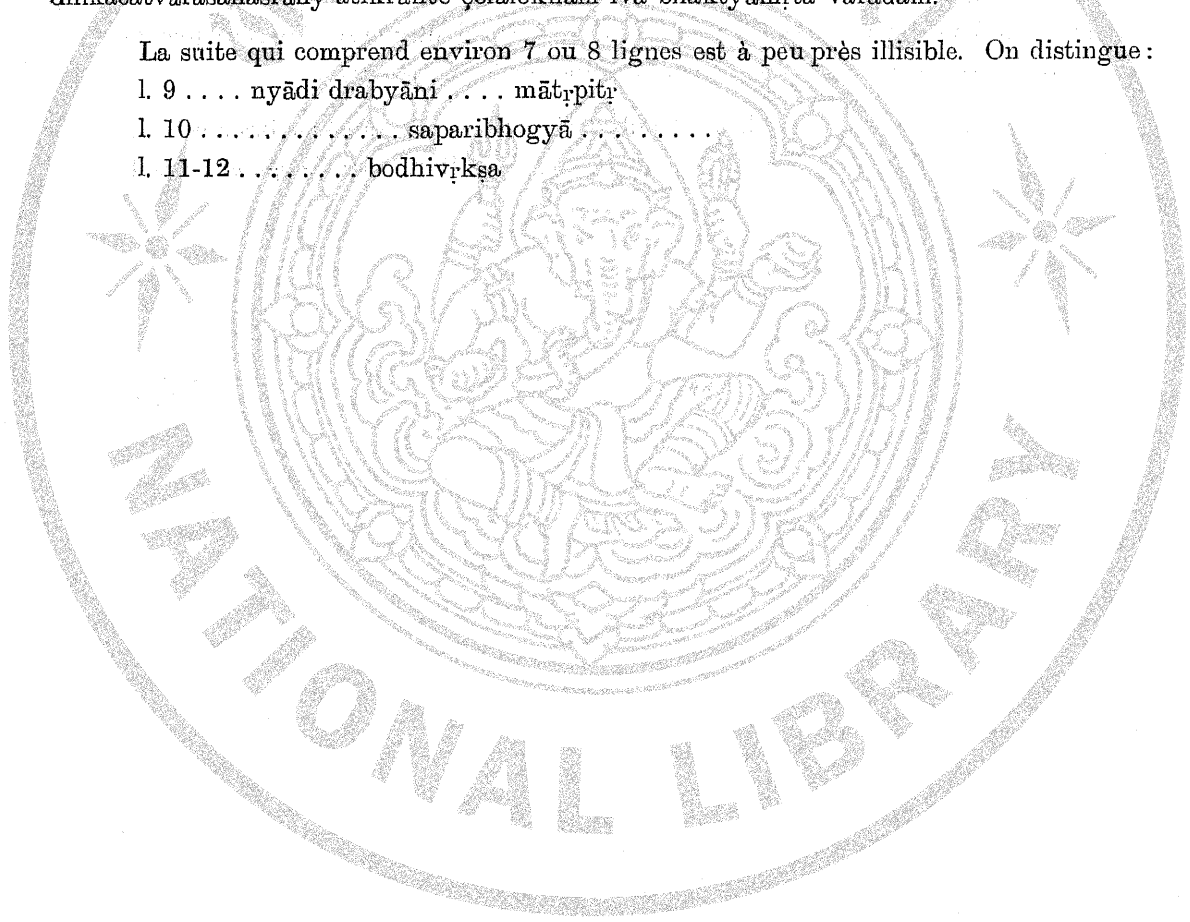
(1) svasti

çrīmatçrīghanasāsanāgrasubhadam yas tāmbraṇ(2)geçvarah
 sa . . n iva patmavaṃsajanatām vaṃçaṇpradīpotbhavaḥ
 samrū(3)pena hi candrabhānumadanaḥ çrīdharmmarājā sa yaḥ
 dharmmasāsokasamānani(4)tinīpunah pañcān . avamśādhīpaḥ ||

svasti çrī kamalakulasamutbh(5)tām(5)braṇgeçvarabhujabalabhimasenākhyāyanas saka-
 lamanusyapūṇyā(6)nubhāvena babhuva candrasūryyānubhāvam iha lakoprasiddhikirtti-
 (7)dharaçandrabhānu . ti çrīdharmmarājā kaliyugabaraṣāṇi dvatrinçādhikas trīṇi (8) satā-
 dhikacatvārasahasrāṇy atikrānte çalālekham iva bhaktyāmṛta varadam.

La suite qui comprend environ 7 ou 8 lignes est à peu près illisible. On distingue :

- l. 9 nyādi drabyāni mātṛpitr
- l. 10 saparibhogyā
- l. 11-12 bodhivṛkṣa

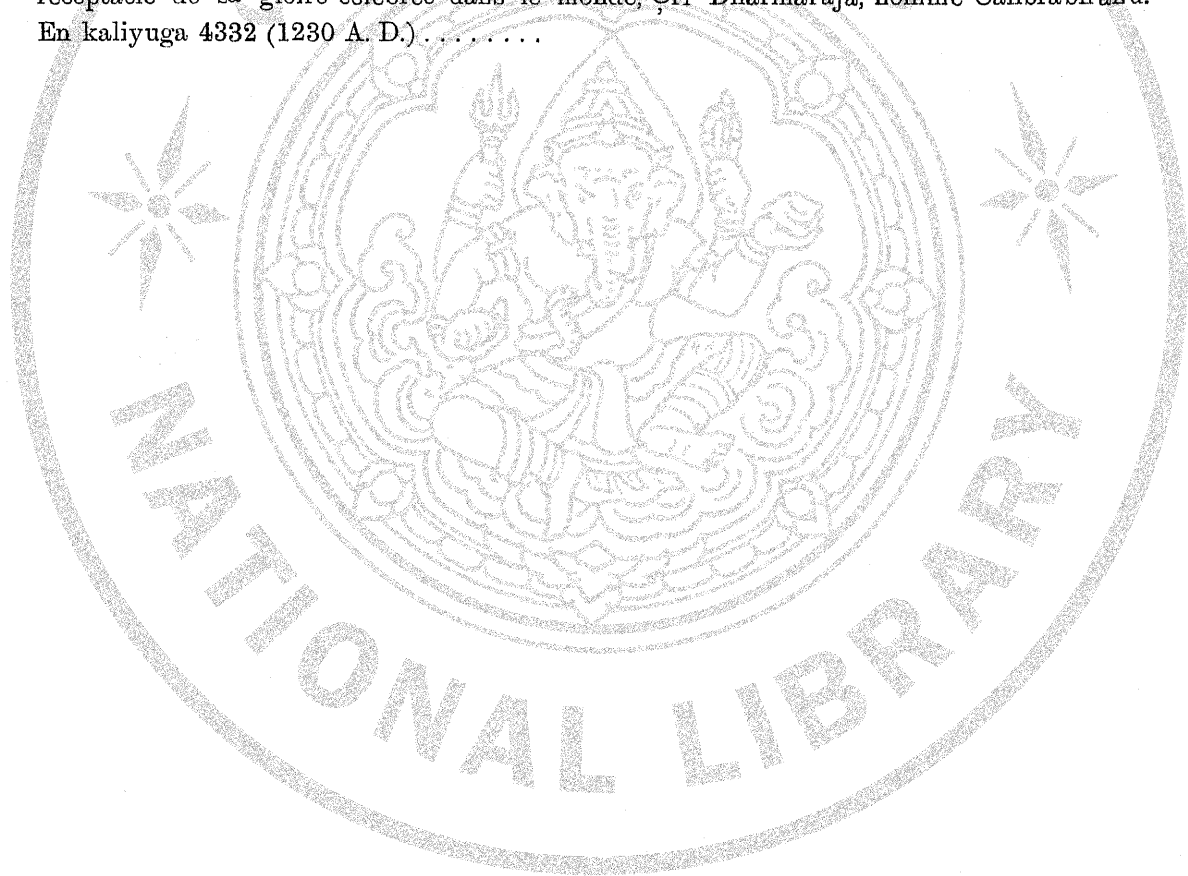

TRADUCTION.

Fortune !

Il fut un roi Çrī Dharmarājā, Seigneur de Tāmbraliṅga, procurant une félicité extrême à la religion du Buddha, ayant pour origine cette lampe qu'est la famille de ceux qui engendrent la Famille du Lotus, semblable par sa forme à l'Amour qui a l'éclat de la lune (*candrabhānu*), apte à la politique comme Dharmāsoka, chef de la famille des cinq

Fortune ! Bonheur ! Il fut un roi support de la Famille du Lotus, Seigneur de Tāmbraliṅga, au bras puissant par la puissance de ses bonnes œuvres à l'égard de tous les hommes, (possédant) en quelque sorte la puissance du soleil et de la lune réceptacle de sa gloire célébrée dans le monde, Çrī Dharmarājā, nommé Canbrabhānu. En kaliyuga 4332 (1230 A. D.)

XXV

INSCRIPTION DU BUDDHA DE VĀT HVĀ VIAN̄.

Cette statue de bronze provient du même endroit que les inscriptions précédentes. Elle a été apportée à Bangkok par ordre de S. A. R. le Prince Damrong, et elle est déposée actuellement au Vāt Peñcamapabitra, sous une petite sala en maçonnerie, au sud de l'allée conduisant à l'entrée du sanctuaire.

Le Buddha est représenté assis sous le chaperon du nāga, la main droite faisant le geste de toucher la terre⁽¹⁾. Le corps du Buddha ne fait pas bloc avec celui du nāga : comme le geste de la main droite est inattendu et convient mal à une image assise sur les replis du serpent, on peut se demander si les deux figures ne proviennent pas de deux statues différentes.

Le nāga repose sur une base rectangulaire, avec laquelle il fait corps. La face antérieure de celle-ci porte une inscription khmère de 5 lignes, en caractères analogues à ceux des inscriptions précédentes, et présentant par surcroît cette particularité que la signe de la diphtongue *ai* est formé par la superposition de deux signes de la voyelle *e*, comme dans certaines inscriptions de Sumatra⁽²⁾.

Cette inscription dit qu'à une date malheureusement douteuse, sous le règne du roi Crīmat Trailokyarājamaulibhūsanavarmadeva, le chef du pays de Grahi fit fondre la statue sur laquelle l'inscription est gravée.

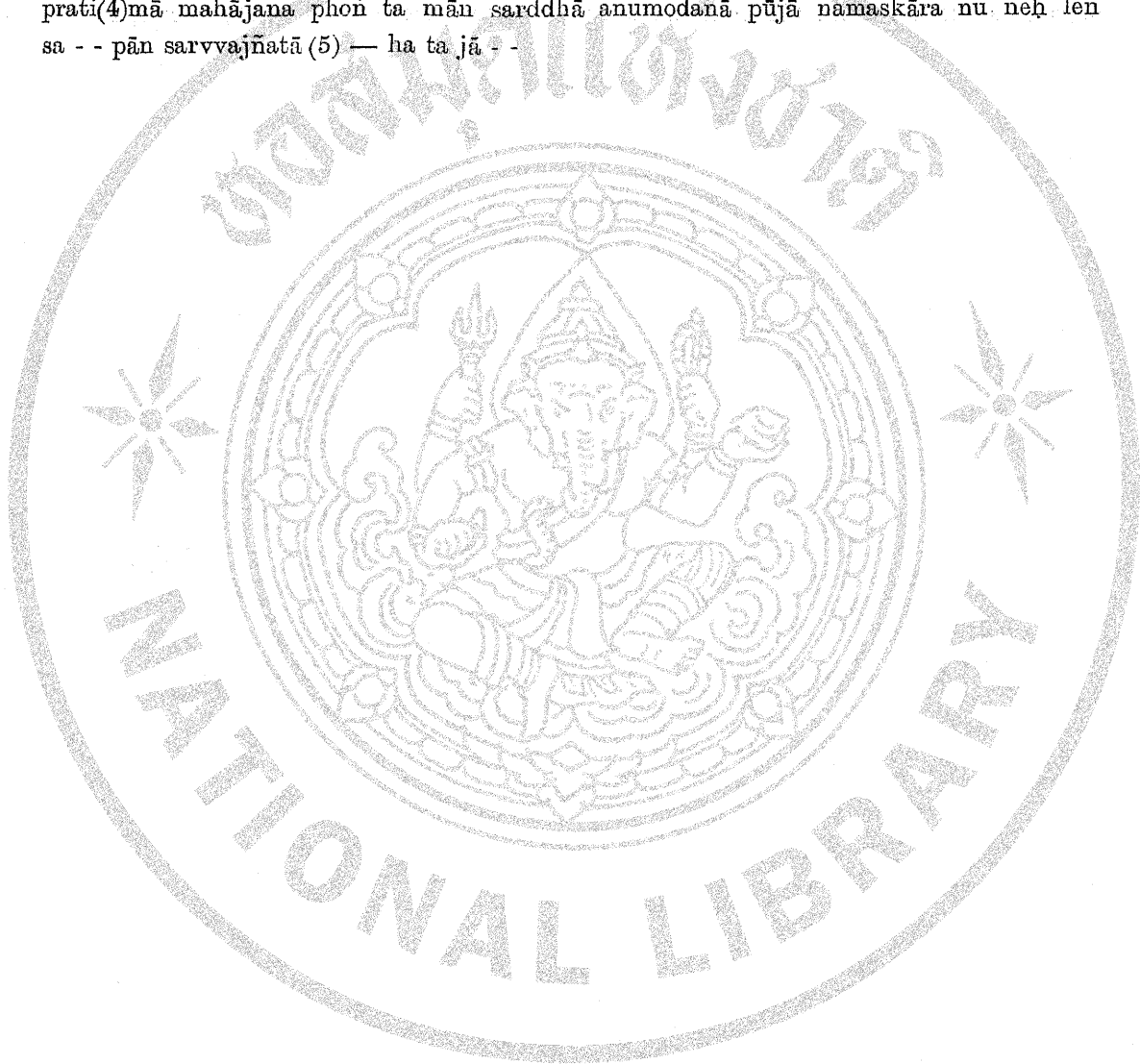
J'ai expliqué dans l'Introduction que le roi nommé ici est un roi du Malāyu, à Sumatra, et que le pays de Grahi, correspondant au district de Jaiyā, est mentionné par Tchao Jou-koua sous le nom de Kia-lo-hi, comme une dépendance du grand royaume sumatranais. Cet auteur ajoute que Grahi est limitrophe du Cambodge. Il en avait peut-être fait partie précédemment, ce qui expliquerait pourquoi la langue khmère est employée dans l'inscription.

(1) V. reproduction, BEFEO, XVIII, vi, où cette inscription a déjà été publiée.

(2) Bijdragen, LVII, p. 404.

TEXTE

(1) 11006 (*sic*) çaka thoḥ nakṣatra ta *tapah sakti* kamrateñ añ Mahārāja
 ṛimat Trailokyarājamaulibhūṣanabarmmadeva pi ket (2) jyeṣṭha noḥ buddhabāra
 Mahāsenāpati *Galānai* ta cām sruk Grahi ārādhana ta mrateñ *ṛi Nāno* thve pra(3)timā
 neḥ damṇan mām samrit bhāra mvay tul bir ta jā byāy mās tap tanlīn ti ṣṭhāpanā jā
 prati(4)mā mahājana phoṇ ta mām sarddhā anumodanā pūjā namaskāra nu. neḥ leñ
 sa - - pān sarvvañātā (5) — ha ta jā - -

TRADUCTION

En (1) çaka, année du Lièvre, par ordre (2) de Kamraten Añ Mahārāja çrīmat Trailokyarājamaulibhūṣaṇavarmadeva, le 3e jour de la lune croissante de Jyeṣṭha, mercredi, le Mahāsenāpati Galānai (?) qui gouverne le pays de Grahi, invite le Mraten çrī Nāno à faire cette statue. Le poids du samrit est 1 *bhāra* 2 *tula*, et la valeur de l'or (employé pour la dorure) est 10 *taṃlin*. Cette image a été érigée afin que tous les fidèles s'en réjouissent, la vénèrent et l'adorent ici obtiennent l'omniscience

(1) Les quatre chiffres 1, 1, 0, 0, sont absolument nets. Ils sont suivis d'un cinquième signe identique au 6 des inscriptions kawi (BURNELL, *South-indian paleogr.*, pl. xxiii). Aucune date ne pouvant comporter cinq chiffres, il faut supposer, soit que ce dernier signe n'est pas un chiffre mais un signe de ponctuation, soit que l'un des chiffres 1, 0, a été répété par inadvertance. La première hypothèse semble impossible: çaka 1100 n'est pas une année du Lièvre, mais du Chien. L'autre n'est guère plus satisfaisante. En supprimant l'un des deux 1, nous aurions 1006, année du Rat; en supprimant l'un des deux 0, nous aurions 1106, année du Dragon. C'est l'année précédente, 1105, qui fut une année du Lièvre.

(2) Ou "sous le règne?" — Traduction conjecturale d'une expression dont la lecture est douteuse.

XXVI

INSCRIPTION DU KHAU BRAH NĀRĀYAṆA (TAḤKVĀ PĀ).

Cette inscription est gravée sur une dalle de pierre mesurant 0.55 × 0.50, découverte en 1902 par M. H. W. Bourke, du Département des Mines de l'Etat Siamois, sur le Khau Brah Nārāyaṇa, à côté d'une stèle sculptée représentant Çiva entre deux assistants⁽¹⁾. D'abord transportée au Vāt Vian, puis au Vat Nā Mu'aṇ (à Talāt Hñai), l'inscription a été replacée sur la colline où elle se trouvait primitivement.

Elle fut signalée pour la première fois par Gerini en 1904⁽²⁾. En 1910, M. Finot, après avoir examiné un estampage rapporté par le Commt de Lajonquière, écrivait : « L'écriture en est indienne et d'une antiquité indiscutable, mais ce document n'a pu encore être déchiffré »⁽³⁾.

C'est à M. Hultzsch que revient le mérite d'avoir lu le premier cette inscription. « The language of the inscription is Tamil, écrivait-il en 1913, and the alphabet is likewise Tamil of an archaic type . . . I would place the inscription in the VIIth or IXth century of our era »⁽⁴⁾.

Il donna en 1913 un premier essai de déchiffrement et de traduction, qu'il corrigea et compléta l'année suivante⁽⁵⁾. Je me bornerai à reproduire ici le second état de son travail.

(1) Sur ce site et cette stèle sculptée, v. B. C. A. I., 1909, p. 234, et 1912, p. 166.

(2) *Siamese archaeology*, J. R. A. S., 1904, p. 242 ;— cf. aussi : Journal Siam Society, 1905, p. 56 (fac-simile paru en 1905).

(3) B. C. A. I., 1910, p. 151.

(4) J. R. A. S., 1913, p. 337.

(5) Ibid., 1914, p. 397.

TEXT E

- (1) . . . ravarman Ku(ṇa) . . .
- (2) (m)ān tān Naṅgūr=a(ḍ)ai⁽¹⁾ . . .
- (3) = (t)toṭṭa kuḷam pēr ṇrī-(Ava)(ni)-
- (4) Nāraṇam Maṇikkirāmattār(k)-
- (5) (k)um ṇēṇāmugattārkum-
- (6) (m=ūlu)dārkum aḍaikkalam

TRADUCTION

"The tank, (by) name ṇrī-(Avani)-Nāraṇam, which was dug (near)Naṅgūr by . . . ravarman Gu(ṇa) . . . (m)ān himself, (is placed under) the protection of the members of Maṇigrāmam and of the men of the vanguard and of the cultivators".

The builder of the tank, whose first name ended in — ravarman (perhaps Bhās-karavarman?), evidently was a person of royal descent, and (Avani)-Nārāyaṇa, "a Viṣṇu, on earth" was a surname of his, after which he called the tank dug by himself, Naṅgūr seems to have been the Tamil name of the old Hindū settlement, the existence of which has been proved by Colonel Gerini (JRAS, 1904, p. 245).

(1) Read perhaps — aḍaiya, "to border upon," or — iḍai, "(in) the middle of."

XXVIII

INSCRIPTION DE VĀT MAHEYAṆG.

L'inscription sanskrite publiée par A. Barth dans le *Siam ancien* de Fournereau (I. p. 125) est gravée sur une dalle de schiste noir mesurant 0.46×0.87 , qui fut longtemps scellée dans le mur formant porche de l'habitation du "prince talapoin" au Vāt Pavaranivesa de Bangkok. Elle a été transportée à la Bibliothèque Nationale en Mars 1924.

Fournereau dit que la pierre vient d'un ancien sanctuaire brâhmanique, Vāt Mahyeng (sic) à Nagara Jaya Çrī. Gerini a montré que cette assertion est inexacte, et qu'elle provient du Vāt Maheyaṅg dans la province de Nagara Çrī Dharmarāja⁽¹⁾.

L'inscription comprend 6 lignes dont le début et la fin manquent. Les caractères sont analogues, dit A. Barth, à ceux en usage dans l'empire khmèr du VIIe au IXe siècle.

Cette inscription est bouddhique, et contenait sans doute des prescriptions relatives à la discipline intérieure d'un monastère. Je me borne à reproduire ici la transcription et la traduction de A. Barth.

(1) *Researches*, p. 492, n. 2.

TEXTE

(1) — — — — —
 — — — h . tāsṽ . v . . r . dh . y . . u — — — bhukt(a)y(oh)
 — — — — —
 — — — — —

(2) — — — — —
 — — — — ha caṅkramāṇaṅghaṃ soṇṇasādhāgarakam
 bhaktam sāṅghikapaṇḍalam pratidinam . . . r . — — — — —
 — — — — —

(3) — — — — —
 — — — (p)āramitārccanam sahaṃasīpatrārppanam lekhanam
 ijjāgastimahātmano dvijagaṇasyānnaṃ c. — — — — —
 — — — — —

(4) — — — — —
 — — — (tyā)g(e)nārahitā sadharmmakathanā dhūpapradīpānvitā
 mālādāmaṇḍitācāmaravatī cinadhv(aḥ) — — — — —
 — — — — —

(5) — — — — —
 — — — (p)uṇyaṃ cānyad api pradīṣṭam aṇiṇaṃ dharmmaḥ prajāpālanaṃ
 iṣṭāniṣṭasamatvam indriyajayaḥ khedaḥ su . . . r . — — — — —
 — — — — —

(6) — — — — —
 — — — ryyāptabhagena y — — — — —
 — — — arnṇāyanāmaḥ g — — — — —
 — — — — —

TRADUCTION

I.

II. le promenoir, et le réfectoire, avec la salle pour (la célébration de) l'upoṣadha, ce qui est requis chaque jour, tant pour la communauté que pour chacun de ses membres

III. le culte de la (ou des) Pāramitā, (l'exercice de) l'écriture avec la fourniture de l'encre et des feuillets, l'offrande, la nourriture pour la communauté des dvijas de l'illustre Agastī ...,

IV. ne manquant pas (d'aumônes), accompagné de discours édifiants, fourni d'encens et de lampes, avec des guirlandes, des banderolles, des baldaquins, et des chasse - mouches, (orné d') étendards en étoffe de Chine

V. et aussi d'autres actes méritoires prescrits, (l'observance) ininterrompue de la Loi, la protection des sujets (ou des gens), l'équanimité dans le bonheur et dans le malheur, la victoire sur les sens, l'abattement

VI. par (lui) qui a obtenu la richesse par (son héroïsme) appelé arnāya

NATIONAL LIBRARY

XXVIII

INSCRIPTION DE VĀT MĀHĀDHATU,
NAGARA ÇRĪ DHARMARĀJA.

Il y a dans le temple de Vāt Mahādhātu à Nagara Çrī Dharmarāja trois inscriptions.

L'une, qui provient de Vāt Semā Jaya, est déposée dans la salle du Trésor. Elle mesure $1.20 \times 0.40 \times 0.10$, et porte sur une de ses faces une inscription de 8 lignes complètement illisible⁽¹⁾.

La seconde est une dalle de porphyre, dont il sera question plus loin sous le No. XXIX.

La dernière, gravée sur une marche d'escalier en face de la porte du Trésor, a été signalée pour la première fois par M. de Lajonquière et reproduite (à l'envers) dans le *Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine*⁽²⁾.

Les caractères qui mesurent 7 centimètres de hauteur sont au nombre de sept et donnent la lecture suivante :

bha || ta mā yya ai ge spaḥ || (ou : *ai gra sthāḥ*)

Il ne s'agit là que d'un fragment d'inscription dont il n'y a pas grand chose à tirer. Le seul point certain est l'archaïsme des caractères qui peuvent dater des Vme-VIme siècles.

(1) Aymonier, *Cambodge*, II, p. 76. — BCAI, 1909, p. 231 ; 1912, p. 158 (b).

(2) BCAI 1909, p. 231 ; 1912, p. 158 (c).

XXIX

INSCRIPTION TAMOULE DE VĀT MAHĀDHĀTU,
NAGARA CRĪ DHARMARĀJA.

L'inscription gravée sur les deux faces de la dalle de porphyre rose (mesurant $0.80 \times 0.80 \times 0.15$) a été signalée par M. Aymonier, qui propose d'y voir une inscription sanskrite datant des IV-Vme siècles de l'ère chrétienne⁽¹⁾. Beaucoup plus tard, M. L. Finot reconnut que "l'écriture a plusieurs caractères communs avec celle de Taḥkvā Pā⁽²⁾, mais comme à ce moment-là il ignorait encore que celle-ci fût en tamoul il ne songea pas à chercher du tamoul dans l'inscription de Nagara Crī Dharmarāja.

La face I comprend 16 lignes surmontées des symboles du soleil et de la lune. Les cinq premières lignes sont séparées les unes des autres par des traits. La deuxième face compte 14 lignes. Toutes deux sont écrites en caractères tamouls, qui, dans l'opinion de M. Hultsch, sont postérieurs à ceux de l'inscription de Taḥkvā Pā et datent probablement de l'époque de la dynastie Coḷa.

Il est probable que la première face, au moins dans son début, était en sanskrit. Quant à la deuxième face, elle est en langue tamoule.

Monsieur le Professeur Hultsch, à qui j'ai communiqué une photographie de l'estampage déposé à la Bibliothèque Nationale de Paris, a bien voulu prendre la peine d'examiner ce document. Voici la transcription et la traduction des parties qu'il a pu déchiffrer :

(1) *Cambodge*, II, p. 76.
(2) *BOA*, 1910, p. 152.

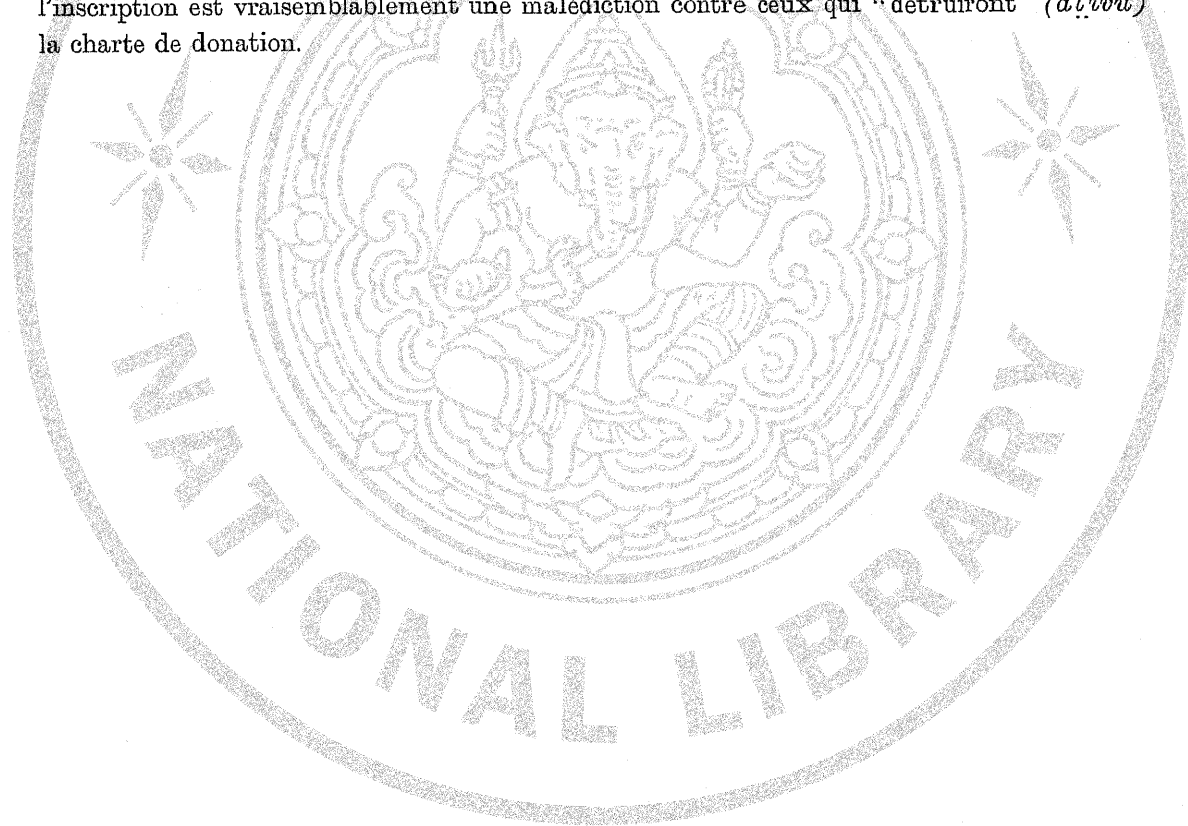
TEXTE

- (1) (svas)ti çri çaka
- (2) (n)ũrru (a)ñju çenra
- (3) m perra ti(ñgaṭ-kilamai)
- (4) va(ra)n Tanmaçē(nāpati)
- (5) (pa)riçāvadu brāhmaṇar (vi)yā
- (6) stu Tanmaçēnāpatigaḷ çor-paḍi
- (7) kkaḷukkum onru
- (8) vanukku danmañ=je
- (9) tai aḷivu çe(yv)ā(n)=uṇḍān(āl) Ge(ñ)
- (10) ñ=kurā(l)paç-u=kkon(ra)
- (11) mu= mātā
- (12) pāvamum
- (13) t=ellām
- (14) l=aṣṭamun=da

TRANSLATION

(1) Hail ! Prosperity ! Çaka (2) hundred and five passing
 (3) Monday corresponding to (4) Dharmasenāpati (5)
 in the following manner: The Brahmins (6) by order of
 Dharmasenāpati (7) one (8) the charity (*dharma*)
 to (9) if there is one who will cause destruction to Gaṅgā
 (10) killing a tawny cow (11) mother (12)
 and the sin (*pāpa*) (13) all (14)

Il ressort de ce déchiffrement que l'inscription débute par une date exprimée dans l'ère çaka dont il ne reste malheureusement que les mots (*ṇ*)*ū**r**ṇi* (*a*)*ñ**ju*, "... cent et cinq." A la ligne 4 apparaît le nom d'un personnage Dharmasenāpati, qui revient deux lignes plus bas dans l'expression *Tanmaçēnāpatigaḥ corpaḍi* "par ordre de Dharmasenāpati". La ligne 10 semble parler d'une "vache brune" sur la Gaṅgā. La fin de l'inscription est vraisemblablement une malédiction contre ceux qui "détruiront" (*alivū*) la charte de donation.

INSTITUT ROYAL

SERVICE ARCHEOLOGIQUE

Recueil des Inscriptions du Siam.

Deuxième Partie :

INSCRIPTIONS de DVĀRAVATĪ, de CRĪVIJAYA et de LAVO

éditées et traduites

par G. CEDES

Secrétaire Général de l'Institut.

Volume publié par ordre

du

Prince SVASTI VATTANAVISISHTA de Siam

en commémoration du jour anniversaire

où il parvint à l'âge atteint par ses parents.